

ВІСНИК

Чернівецького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Наукове видання

Видається чотири рази на рік

Випуск № 1/2018

Чернівці
2018

УДК 340(477)(082)
ББК 67(4УКР)я43
В535

Засновник: Національний університет «Одеська юридична академія» Свідомство про державну реєстрацію: Серія КВ №19018–7898Р від 25.04.2012

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія», протокол №1 від 29.08.2017 р.

Збірник наукових праць включено до переліку фахових видань з юридичних наук згідно Наказу Міністерства освіти і науки України № 153 від 14.02.2014 р.

Вісник Чернівецького факультету Національного університету **В535** «Одеська юридична академія»: збірник наукових статей. – Чернівці, 2018. – № 1. – 188 с.

Збірник містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Розрахований на викладачів, науковців, практикуючих юристів, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, студентів та аспірантів юридичних та інших навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться сучасними проблемами права.

УДК 340(477)(082)
ББК 67(4УКР)я43

Адреса редакції: 58000, м. Чернівці, вул. Сковороди, 7.
E-mail: caf.civillaw@gmail.com

Головний редактор, голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович – президент Національного університету «Одеська юридична академія», народний депутат України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України.

Редакційна рада:

Сірко Богдан Петрович – в. о. директора Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент – науковий редактор, заступник головного редактора;

Завальнюк Володимир Васильович – ректор Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Полянський Юрій Євгенович – віце-президент, проректор з навчально-методичної та виховної роботи, кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Аленін Юрій Павлович – професор кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України;

Басай Віктор Давидович – доктор юридичних наук, професор;

Долежан Валентин Володимирович – в. о. завідувача кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Дрьомін Віктор Миколайович – завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Дудченко Валентина Віталіївна – вчений секретар Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Стадніченко Станіслав Лешек (Stadniczenko Stanislaw Leszek) – керівник кафедри державного права і прав людини Опольського Університету (м. Ополе, Республіка Польща), габілітований доктор, професор;

Харитонов Євген Олегович – завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Харитонova Олена Іванівна – завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Латковська Тамара Анатоліївна – завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Сайфуліна Юлія Василівна – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доцент;

Сидор Вікторія Дмитрівна – в. о. завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор – відповідальний секретар;

Юрчишин Василь Миколайович – завідувач кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доцент.

ЗМІСТ

I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Кічмаренко С.М. Місце і роль судової влади в механізмі державної влади	7

II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Булатін Д.О. Поняття «превенція» і «превентивна діяльність» в адміністративно-правовому аспекті	15
Грицай С.О. Аналіз колізії норм права, які є причиною юридичного дефекту при веденні ЄДР	22
Ємець Л.О. Система та склад адміністративних правопорушень в сфері екологічної безпеки	34
Пчелін В.Б. Нормативні основи адміністративного судочинства України	49
Семчик О.О. Податково-правові стимули у митному законодавстві України: проблеми застосування	58

III. ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Возняковська К.А. Щодо вдосконалення правових механізмів рефінансування як засобу підтримки Національним банком України слабких та проблемних банків	69

IV. ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бортник С.М. Характеристика окремих підстав звільнення поліцейських	86
Могілевський Л.В. До проблеми визначення поняття «соціальне партнерство»	96
Хлепітько М.М. Договірне регулювання нематеріального стимулювання трудової активності працівників	106

**V. ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ,
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

Костенко С.О., Стрільчук В.А. Юридична відповідальність за самовільне спалювання рослинності	118
Сидор В.Д. Концепт вирішення суспільних проблем сталого розвитку в екологічних та земельних відносинах	130

**VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

Гулкевич З.Т. Про поняття і проблемні аспекти габітоскопії – криміналістичного вчення про дослідження зовнішності людини	140
Когутич І.І. Тактика у Криміналістиці та окремі її предметно-методологічні суперечності	153
Мелешев С.Б. Проблеми правової регламентації та організації проведення допиту на досудовому розслідуванні..	165
Плєва В. А. Проблемні аспекти процесуального положення прокурора у цивільному процесі	174
Плєва К.В., Степанова Г.М. Психологічні аспекти проведення допиту неповнолітніх	179

I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340

Кічмаренко С. М.,
докторант Науково-дослідного інституту
публічного права

МІСЦЕ І РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ В МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті доведено, що місцем і роллю судової влади в механізмі державної влади є система змістовних і сутнісних характеристик цієї гілки влади як невід'ємного елементу державного апарату, що наділена монопольним правом на здійснення судочинства. Місце і роль судової влади в механізмі державної влади визначається її сутністю, значенням, правовим становищем, яке вона займає в системі єдиної державної влади. Її незалежністю та мірою впливу щодо охорони порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Ключові слова: державна влада, механізм держави, місце, незалежність, право, роль, судова влада, судочинство, сутність.

В статье доказано, что местом и ролью судебной власти в механизме государственной власти является система содержательных и сущностных характеристик этой ветви власти как неотъемлемого элемента государственного аппарата, который наделен монопольным правом на осуществление судопроизводства. Место и роль судебной власти в механизме государственной власти определяется ее сущностью, значением, правовым положением, которое она занимает в системе единой государственной власти. Ее независимостью и степенью влияния по охране нарушенных прав, свобод и законных интересов физических и юридических лиц.

Ключевые слова: государственная власть, место, механизм государства, независимость, право, роль, судебная власть, судопроизводство, сущность.

The article proves that the place and role of the judiciary in the mechanism of state power is a system of meaningful and essential characteristics of this branch of government. As an integral part of the state apparatus, which is endowed with a monopoly right to administer legal proceedings. The place and role of the judiciary in the mechanism of state power is determined by its essence, significance, legal status, which it occupies in the system of a single state power. Its independence and extent of influence on the protection of violated rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities.

Keywords: essence, independence, judiciary, place, proceedings, right, role, state machinery, state power.

Постановка проблеми. З даних давніх-давен, ще до виникнення перших держав, після того як Людина почала відділятися від дикої природи та створювати перші суспільні об'єднання з метою вирішення суперечок між собою люди почали звертатися до найбільш авторитетних осіб і визнавати їх суспільними арбітрами. З тих пір поняття суспільний арбітр (суддя) і особа, яка має високий народний авторитет є поняттями тотожними.

З моменту виникнення першій класових держав, на жаль, авторитет юридичних арбітрів став базуватися не на авторитеті більшості народу, а на примусі пануючого класу, який прикривався державним інтересом.

Новім якісним кроком у цій сфері стали дійсно правові демократичні держави, в яких юридичні арбітри (судді), почали влучно поєднувати авторитет народу з можливостями державного примусу при захисті свого народу від протиправних посягань.

В державах, що розвиваються, в тих із них, які задекларували в своїх конституційних нормах соціально-економічний і юридичний режим правової демократичної

держави, судова влада знаходиться в перехідному старі реформування. Не є виключенням із цього і судова влада України, яка переживає процес не безболісних реформ.

Як показують результати різних соціологічних досліджень рівень довіри до вітчизняної судової гілки влади складає від 7 до 43%, що свідчить, як про правотворчі так і про правореалізаційні прорахунки. Однак треба зазначити, що поряд із цим в теорія держави і права місце і роль судової влади в механізмі державної влади, що знаходяться на перехідному етапі прагнуть стати дійсно демократичними і правовими є такою що потребують подальшого розвитку. А якщо подивитися на аналізовані виклики з погляду вітчизняних реальностей то гострота фундаментальних досліджень в аналізованій сфері, зростає пропорційно. Результати останньої судової реформи, механічне запозичення теорії держави і права із зарубіжних країнах джерел не дає належних результатів. Псевдо реформована судова влада не тільки не відповідає стандартам здійснення судочинства в країнах-учасниках ЄС, але й привела до зниження ефективності відновлення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, ніж в минулий час.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії держави і права, доктринальних положень вчених юристів, джерел права, практики діяльності публічної адміністрації розкрити місце і роль судової влади в механізмі державної влади.

Вклад основного результату. Механізм держави – це система органів державної влади, установ, підприємств та інших державних організацій, за посередництвом яких здійснюється функції держави [1, с. 78]. До складу державного механізму входять різні за своєю конкретною характеристикою види державних організацій: органи, установи, підприємства та специфічні державні інститути. Загальними рисами для всіх різновидів державних організацій, які входять до складу механізму держави, є те, що: вони за своєю природою є державними інститутами на відміну від громадських або приватних організацій; за їх посередництвом практично виконуються завдання і функції держави; вони утворюються за рішенням уповноважених органів державної влади; вони

утримуються за рахунок бюджетних коштів; їх працівники мають правовий статус державного службовця у широкому розумінні, передусім особливі гарантії зайнятості та соціального захисту. Що найперше, у складі механізму держави слід виокремлювати державні органи як найбільш специфічні і важливі для реалізації функцій держави інституційні утворення [2, с. 129-130].

Практична реалізація завдань держави передбачає функціонування спеціально утвореного для цього механізму, що складається із державних органів, які об'єднуються в багатогалузеву ієрархічну систему – державний апарат, та інших державних організацій. Механізм держави є її атрибутом, відбиває інституціональний аспект державності. На цьому засноване розуміння сутності і змісту державності під кутом зору інституціонального підходу, головною особливістю якого є те, що держава тлумачиться насамперед як механізм (апарат) влади та управління в суспільстві. Механізм держави розглядається в контексті виконання певним прошарком людей окремого різновиду суспільно корисної праці – управлінської діяльності на постійних професійних засадах. У такому людському вимірі механізм держави виступає своєрідним фізичним (людським) її втіленням як відносно виокремлений, конституційований в окремий інститут і структурно організований прошарок осіб, який склався на етапі формування держави внаслідок суспільного розподілу праці на тих, хто керує, і тих, ким керують [2, с. 131-132].

Головним інститутом, який уособлює та представляє державу, є державний апарат, як система органів, наділених повноваженнями безпосередньо здійснювати державну владу та управляти різними сферами суспільного життя від імені держави [1, с. 79]. Невід'ємною частиною державного апарату є судова гілка влади, яка разом із законодавчою і виконавчою є головним важелем впливу на суспільство.

Характерними ознаками державного апарату судової гілки влади є: вона є основним інститутом держави щодо вирішення юридичних спорів, відновлення у правовий спосіб порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб;

вона є уповноважена державою і суспільством на здійснення судочинства від імені держави і народу України; її первинам елементом є специфічний орган державної влади суд, як юридична особа та процесуальний елемент судової системи; вона є системою органів державної влади, що утворюють систему судів (Конституційного суду України, Верховного суду України, системи апеляційних судів та місцевих окружних судів); вона формується і функціонує на основі певних принципів судової організації та діяльності; судді є вершиною законності, вони діють виключно на підставі, у межах і в порядку установлених законодавством, тобто в певних правових формах. Органи судової влади у відповідності до Конституції та Закону України «Про судоустрій та статус судів» наділяються компетенцією, як сукупності завдань юридичних обов'язків та прав, які необхідні їм для ефективного здійснення судочинства.

Згідно із академічним тлумачним словником української мови «місце» – це простір, пункт, де що-небудь розміщене, відбувається тощо. Певний пункт, площина, призначена для кого-, чого-небудь [3]. Певне становище, яке хто -, що-небудь, займає у суспільстві, в якій-небудь діяльності, серед когось [4, с. 552]. Під «роллю» філологи розуміють художній образ, утілюваний актором на сцені, в кінематографі і т. ін., або міру впливу, значення, сутність участі в чому небудь [4, с. 1007]. Юридична популярна енциклопедія трактує, що судова влада – це один із видів державної влади, яка реалізується шляхом виконання повноважень Конституційний судом, Верховним судом України, та місцевими судами. Рішення які приймають судові органи (судові інстанції) мають силу закону по кожній конкретній справі (цивільній, господарській, адміністративній або кримінальній) і можуть бути переглянуті тільки у відповідності із законом. Можливість для будь-якої фізичної чи юридичної особи звернення до суду є однією з найголовніших ознак правової демократичної держави та свідченням ефективності судової влади [5, с. 469]. В теорії держави і права під судовою владою розуміють незалежну владу, яка охороняє право, виступає арбітром у спорах про право, відправляє правосуддя. Суди є незалежними від інших органів влади і

підкоряються тільки закону. Організаційно-правові принципи здійснення правосуддя і гарантії незалежності суду задаються конституцією. Серед гарантій незалежності суду виділяють недоторканність судді, довічний строк призначення або обрання, ефективне виконання судових рішень [6].

Таким чином, виходячи з таких наукових позицій, на наш погляд, що під місцем судової гілки влади слід розуміти правове становище, яке займає судова гілка влади в суспільстві та в системі єдиної державної влади. Під роллю судової гілки влади слід розуміти сутність значення міри впливу судової влади на суспільство щодо охорони права, вирішення юридичних спорів та здійснення правосуддя.

Після цього треба зазначити, що в юридичній літературі існують і альтернативні погляди на юридичну природу судової влади. Так, академік А. Селіванов вважає, що в теоретичному аспекті важливо з'ясувати, наскільки суди в правовій державі можуть претендувати на статус «судової влади». При цьому йдеться саме про природу судової влади, оскільки владні засади мають утворювати судову юрисдикцію при розв'язанні спорів і конфліктів, прийнятті судових рішень, яким повинні підкорятися всі суб'єкти права. Всі суб'єкти державної влади зацікавлені в посиленні владних засад судової влади, сподіваючись і домагаючись переваг у задоволенні їхніх інтересів, що залежить остаточно від суддів [7]. О. Махніцький доводить, що судова влада в демократичній правовій державі за своєю суттю є проявом влади народу та включається в систему народовладдя як самостійна гілка державної влади, яка забезпечує вирішення конфліктів, що виникають у суспільстві на основі права. Основне призначення судової влади – це охорона людини від будь-якого свавілля, причому як із боку інших членів суспільства, так і від неправових дій держави, її органів та посадових осіб. Без здійснення такої діяльності держава не може вважатися правовою. Наявність ефективної судової влади є однією з найважливіших ознак демократичної, правової держави та водночас однією з передумов формування та розвитку сучасного українського конституціоналізму [8].

На останок підкріпимо власні узагальнення нормативним матеріалом. Згідно із ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [9]. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» розширює, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [10].

Висновки. Отже, місцем і роллю судової влади в механізмі державної влади є те, що вона є невід'ємною складовою державного апарату, наділена монопольним правом на здійснення судочинства, визначається сутністю значенням, правовим становищем, яке займає судова гілка влади в системі єдиної державної влади, її незалежністю та мірою впливу щодо охорони порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Література:

1. Петришин О., Погребляк С., Смородинський В. та ін. Теорія держави і права. Підручник. Харків: Право, 2015. 368 с.
2. Цвік М., Петришин В., Авраменко Л. та ін. Загальна теорія держави і права. Підручник. Харків: Право, 2011. 584 с.
3. Місце. Академічний тлумачний словник української мови. 1970-1971. URL: <http://sum.in.ua/s/misc>
4. Білоніжко В., Бурячок А., Гнатюк Г. та ін. Словник української мови. 165 000 слів. Київ: Просвіта, 2016. 1316 с.

5. Гіжевський В., Головченко В., Ковальський В. та ін. Популярна юридична енциклопедія. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 528 с.

6. Інститут судової влади. Крестовська Н. Теорія держави і права. 2008. URL: <http://studies.in.ua/krestovska-nm-teorija-derzhavy-i-prava/1520-511-513-nstitut-sudovoyi-vladi.html>

7. Селіванов А. Судова влада в правовій державі: нові принципи забезпечення ефективності. Віче. 2010. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2150/>

8. Махніцький О. Судова влада: сутність, зміст та поняття. Актуальні проблеми держави і права. 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_6

9. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. Ст. 545.

II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 351.74/.76

Булатін Д. О.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ «ПРЕВЕНЦІЯ» І «ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ» В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ АСПЕКТІ

У статті з'ясовано поняття «превенція» і «превентивна діяльність», їх сутність як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Встановлено у якому контексті використовуються поняття «превенція» і «превентивна діяльність» в адміністративному праві.

Ключові слова: превенція, превентивна діяльність, адміністративно-правове регулювання, попередження, правопорушення, поліція.

В статті wyjaснено понятие «превенция» и «превентивная деятельность», их сущность как объекта административно-правового регулирования. Установлено, в каком контексте используются понятия «превенция» и «превентивная деятельность» в административном праве.

Ключевые слова: превенция, превентивная деятельность, административно-правовое регулирование, предупреждение, правонарушения, полиция.

Постановка проблеми. В адміністративно-правовій науці вивчення більшості питань починається з визначення лексико-семантичної сутності предмета дослідження. Розуміння тієї чи іншої категорії чи діяльності формується завдяки поняттям. Перш ніж міркувати про окремі види превентивної діяльності в

адміністративно-правовій науці, слід чітко розуміти, що мається на увазі під словами «превенція» та «превентивна діяльність». Це потрібно для уникнення суперечностей між проголошеним та тим, що розуміється.

У законодавстві поняття «превенція» і «превентивна діяльність» не визначаються, проте використовуються в низці нормативно-правових актів. Питанню використання понять «превенція» і «превентивна діяльність» приділялася незначна увага у вітчизняній адміністративно-правовій науці, на відміну від теорії права та кримінального права.

Аналіз дослідження даної проблеми. Понять «превенція» та «превентивна діяльність» вживаються при висвітленні окремих питань у адміністративно-правових відносинах у працях С.С. Алексєєва, В.Д. Бабкіна, Ю.А. Ведернікова, С.Д. Гусарева, І.А. Горшеньової, А.М. Колодія, Н.М. Пархоменко, О.Ю. Прокопенко, О.С. Проневича, М.П. Смирнова, О.Д. Тихомирова, О.В. Тюріної, О.Н. Ярмиша та багатьох інших. Однак і досі не піднімалося питання доцільності використання саме цих понять в адміністративно-правовому аспекті, що не завадило використовувати їх у низці нормативно-правових актів та наукових робіт.

Тому **метою дослідження** є систематизування підходів до визначення складових елементів понять «превенція» і «превентивна діяльність» і визначення можливостей їх використання в адміністративно-правовому аспекті, визначення факторів, що впливають на необхідність використання саме цих понять.

Виклад основного матеріалу. Поняття аспект запозичене з філософії і означає погляд. При розкритті адміністративно-правових аспектів чого-небудь здійснюється характеристика, відображуються властивості, атрибути об'єкту пізнання. В нашому випадку з суб'єктивної точки зору ми розкриємо сприйняття понять «превенція» і «превентивна діяльність» та свою оцінку їх використання в адміністративно-правових відносинах.

Поняття «превенція» і «превентивна діяльність» досить широко застосовується в діяльності в адміністративному праві

та, зокрема, в діяльності поліції. Опубліковано низку робіт з цієї тематики впродовж останніх років. Очевидно, поняття «превенція» і «превентивна діяльність» є відносно новим в адміністративному праві, проте такого роду діяльність здійснювалася міліцією та поліцією в Україні вже давно і називалася попереджувальною, такою що передую вчиненню адміністративних та кримінальних правопорушень. Але нині зазначений напрямок діяльності стрімко розвивається і охоплює більш різнопланову діяльність.

Наразі офіційного визначення понять «превенція» і «превентивна діяльність» в законодавстві немає. Проте низка нормативно-правових актів містить ці поняття. Так, Закон України «Про Національну поліцію» [1, п.1 ч.1 ст. 23] містить норму, де визначено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень [1, п.1 ч.1 ст. 23]. Крім того, термін «превенція» використовується при визначенні поняття поліцейського заходу, котрий визначається як дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень [1, ч.1 ст. 29]. Поліція застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи, визначені Законом України «Про Національну поліцію» задля охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення [1, ч. 2ст. 30].

Слово «превенція» має латинське походження. Praevenio – випереджати, передчасно приходити. Praeverto (prae + verito) – ... запобігати, попереджати, випереджати, обганяти, перевершувати; заважати [2].

В сучасному словнику іншомовних слів слово превенція тлумачиться як похідне від попереджую [3]. Превенція означає спеціальне запобігання, а превентивним вважається запобіжний.

У різних джерелах слово «превенція» тлумачиться досить схоже, як «випередження», «попередження», «запобігання» і т.д., оскільки містить у собі суттєві та узагальнені ознаки.

Суттєвою ознакою поняття «превенція» є наявність певної низки дій чи подій, одні з яких передують іншим і випереджають очікувані наслідки від попередніх. Мова йде про випередження в чому-небудь, дій чи подій котрі передують настанню чого-небудь або певних дій. Поняття «превенція» в адміністративно-правовому аспекті розглядається як врегульовані нормами адміністративного права випереджувальні дії, спрямовані на недопущення настання небажаних наслідків.

Поняття «превенція» межує з поняттями «запобігання» та «попередження», і навіть при визначенні поняття «превенція» використовуються зазначені поняття, проте вони не є тотожними. Найчастіше попередження в адміністративно-правовому аспекті тлумачиться як застереження чи запобігання вияву чого-небудь небажаного.

Академічний тлумачний словник розкриває поняття «попереджати» так: «своєчасними заходами запобігати здійсненню або виникненню чого-небудь, переважно небажаного, переважно небажаного; передувати чому-небудь» [4]. А поняття «запобігати» – «не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане» [5]. Запобіжний – «призначення для захисту чого-небудь від пошкодження або небезпеки» [6].

Відмітимо, що терміни «превенції», «попередження» і «запобігання» часто використовуються як синоніми. Загальною для всіх понять є ознака своєчасного передування подіям. Спробуємо з'ясувати значення слова «превенція» в контексті з тематикою превентивної діяльності здійснюваної органами виконавчої влади, зокрема, Національною поліцією України, у співвідношенні з іншими визначеннями.

Попередження відбувається раніше запобігання, до того як відбулося щось шкідливе або небезпечне. В адміністративно-правовому аспекті попередження завжди повинно відбуватися до моменту вчинення порушення, випереджати їх, передувати їм. Запобігання спрямоване на захист когось або чогось та недопущення настання шкідливих наслідків. Запобігання здійснюється коли ймовірність настання небажаних наслідків

вже очевидна і ситуація потребує втручання, оборони, захисту, а небажане діяння лише розпочнеться.

Превенція є одним із напрямків у боротьбі з правопорушеннями. Превенція відмежовується від понять профілактика, попередження, запобігання, припинення тим, що вона спрямована на недопущення розвитку суб'єктивної сторони правопорушення на її початковому етапі. Вона спрямована на психологічну формацію людини і спрямована на недопущення реалізації протиправних думок людини. Превенція має метою усунення чи трансформацію протиправних думок, намірів і бажань та створення надійних стримуючих факторів.

У порівнянні з попередженням, запобіганням та припиненням результат превенції є кращим, оскільки він не обтяжений наслідками дій і не потребує інших заходів. Превенція порушень здійснюється на етапі формування наміру та мотивів протиправної діяльності. Здійснення превентивних заходів спрямоване на свідомість людини. Превенція злочинів на психологічному рівні змінює погляди, думки, мотиви, ціннісні орієнтири, настрої, психологічні установки особи [7].

Коли мова йде про використання понять «превенція» і «превентивна діяльність» в правовому аспекті здебільшого йдеться про профілактичні та інші заходи, спрямовані на запобігання правопорушенням. В науці виділяють загальну й спеціальну превенцію та превентивну діяльність.

Загальна превенція спрямована не на особу, яка потенційно може вчинити правопорушення, а на попередження вчинення порушень іншими особами. Таким чином превенція відбувається наочно для інших осіб і стримує від здійснення такого роду діянь, не бажаючи настання наслідків. Другим видом є спеціальна превенція, котра спрямована на недопущення вчинення правопорушень тією ж особою в майбутньому для уникнення повторення несприятливих наслідків.

Загальна превенція охоплює широке коло суб'єктів, схильних до протиправних вчинків, базується на психології та використанні, наприклад, страху перед покаранням, створення атмосфери невідворотності покарання, або, хоча б високої його ймовірності, формування ставлення суспільства до

протиправних дій та порушників, тощо. Важливу роль при цьому відіграє інформованість суспільства про вчинені порушення і покарання, що за ним слідувало, формування негативного ставлення суспільства до порушників.

Превентивна діяльність в адміністративному праві може розглядатися як запобігання виникненню несприятливого (кризового) стану певної сфери адміністрування або об'єкту управління.

Термін «превентивна діяльність», коли мова йде про сферу управління, може використовуватися характеризуючи запобігання кризовим станам об'єктів управління. Проте основна сфера використання зазначених термінів – це попередження правопорушень. Так, до центральних органів управління (апарат) Національної поліції України входить окремий підрозділ, в назву якого входить термін «превенція» – Департамент превентивної діяльності. Крім того, створено управління превентивної діяльності управлінь національної поліції в областях, що організують у межах компетенції проведення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень.

В адміністративному праві превенція і превентивна діяльність регулюється низкою нормативно-правових актів. Під превенцією правопорушень слід вважати засновану на приписах законодавства діяльність визначених законодавством суб'єктів щодо виявлення умислу на вчинення правопорушень та здійснення психологічного впливу на особу з метою недопущення реалізації протиправних намірів і бажань у фактичних діяннях.

Поняття превентивної діяльності найчастіше використовується при розкритті основних повноважень поліції, одним з яких є здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень. До такого роду діяльності відносять: правове виховання; постійне інформування населення про стан правопорядку і боротьби із злочинністю; агітаційно-роз'яснювальна робота серед населення; критика антигромадських проявів; застосування заходів заохочення;

робота з правопорушниками, особами з так званих груп ризику; поширення і популяризація передового досвіду в боротьбі з порушеннями громадського порядку [8, с. 34].

Превентивна діяльність є комплексом дій, що може обмежувати певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень. Превентивна діяльність спрямована на охорону прав і свобод людини, протидію злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку до вчинення дій суб'єктом, на якого спрямовані такі дії. Такі превентивні дії можуть застосовуватися за наявності фактичних та юридичних умов і можуть обмежувати певні права і свободи людини в межах нормативно закріплених вимог їх вчинення.

Висновки. Терміни «превенція» і «превентивна діяльність» в адміністративно-правовому аспекті можуть використовуватися, характеризуючи запобігання кризовим станам об'єктів управління. Проте основна сфера використання зазначених термінів — це попередження правопорушень.

Поняття «превенція» і «превентивна діяльність» можуть широко використовуватися для формалізації комплексної діяльності органів державної влади і, зокрема, поліції у всьому ланцюжку етапів діяльності останніх, задля недопущення реалізації протиправних намірів і бажань у фактичних діяннях, а також усунення чи трансформацію протиправних думок, намірів і бажань та створення надійних стримуючих факторів.

Література:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 26.08.2016).

2. Латинско-русский словарь / Составил А. М. Малинин. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1961. 764 с. Академик. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/latin_rus/34229/praevert (дата звернення: 04.02.2018).

3. Словник іншомовних слів. Академик. URL: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=14773&action=show>

(дата звернення: 04.02.2018).

4. Попереджати // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980) в 11 томах. — Том 7, 1976. — С. 187. URL: <http://sum.in.ua/s/poperedzhaty> (дата звернення: 05.02.2018).

5. Запобігати // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980) в 11 томах. — Том 3, 1972. — С. 267. URL: <http://sum.in.ua/s/zapobighaty> (дата звернення: 05.02.2018).

6. Запобіжний // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980) в 11 томах. — Том 3, 1972. — С. 268. URL: <http://sum.in.ua/s/zapobizhnyj> (дата звернення: 05.02.2018).

7. Сафронов С.О. Поняття превенції злочинів та її співвідношення з однорідними поняттями. Ваша домашня електронна бібліотека. URL: http://elib.org.ua/theoryoflaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1329782013 (дата звернення: 04.02.2018).

8. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; [О. І. Безпалова, О.В. Джафарова, С.М. Князев та ін.; передм. О. М. Бандурки] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: ХНУВС, 2017. – 242 с.

УДК 347.926

Грицай С.О.,
адвокат, Адвокатське об'єднання «Логос»

АНАЛІЗ КОЛІЗІЇ НОРМ ПРАВА, ЯКІ Є ПРИЧИНОЮ ЮРИДИЧНОГО ДЕФЕКТУ ПРИ ВЕДЕННІ ЄДР

Розглянуто практичну ситуацію щодо процедури звільнення працівника — керівника юридичної особи, як приклад — за ст.38 КЗпПУ, коли це іде у розріз з механізмом, визначеним рядом інших національних правових норм, що не дає змогу внести відповідні зміни до Єдиного державного реєстру. Обґрунтовано необхідність внесення змін до спеціалізованого нормативного акту — Закону України «Про реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та

громадських формувань», що регулює ведення ЄДР. Проводиться аналіз колізії правових норм, що її утворюють.

Ключові слова: Єдиний державний реєстр, ЄДР, зміна керівника, звільнення директора, колізія, міжнародні договори, національні правові акти, конституція.

Рассмотрено практическую ситуацию относительно процедуры увольнения работника – руководителя юридического лица, как пример, по ст.38 КЗоТУ, когда это идет в разрез с механизмом, определенным рядом других национальных правовых норм, что не дает возможности внесения соответствующих изменений в Единый государственный реестр. Обосновано необходимость внесения изменений в специализированный нормативный акт – Закон Украины «О регистрации юридических лиц, физических лиц-предпринимателей и общественных формирований», регулирующий ведения ЕГР. Проводится анализ коллизии правовых норм, что ее создают.

Ключевые слова: Единый государственный реестр, ЕГР, смена руководителя, увольнение директора, коллизия, международные договора, национальные правовые акты, конституция.

Practical situations in relation to procedure of dismissal of leadership or employee of legal entity on the basis of a. 38 of the Labor Code when it goes against the mechanism which is declared by the certain row of other national legal norms, as the example, which does not give opportunity to bring corresponding changes in USR are analyzed. Analysis of contradiction of legal norms, which from it, is conducted to resolve a problem of the necessity of bringing changes in the specialized normative act Law of Ukraine "On registration of legal entities, physical persons-businessmen and public forming" which regulates conducts of USR.

Keywords: Unified State Register, USR, change of leadership, dismissal of director, contradiction, international treatments.

Постановка проблеми. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Таку назву має стаття 43 Конституції України, яка декларує, що держава гарантує заборону використання примусової праці [11].

На рівні законів, цей принцип, що викладений у Конституції, знайшов своє широке відображення, серед інших, у Кодексі законів про працю України. Статтею 38 КЗпПУ гарантує, що працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні; у разі, коли заява працівника про звільнення з роботи за власним бажанням зумовлена неможливістю продовжувати роботу (переїзд на нове місце проживання; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступ до навчального закладу; неможливість проживання у даній місцевості, підтверджена медичним висновком; вагітність; догляд за дитиною до досягнення нею чотирнадцятирічного віку або дитиною-інвалідом; догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку або інвалідом I групи; вихід на пенсію; прийняття на роботу за конкурсом, а також з інших поважних причин), власник або уповноважений ним орган повинен розірвати трудовий договір у строк, про який просить працівник [12].

Однак, при розгляді практичної ситуації, щодо процедури звільнення працівника, що обіймає посаду керівника юридичної особи, вище зазначені норми КЗпПУ, що прямо ґрунтуються на Конституції України, ідуть у розріз з механізмом, визначеним рядом правових норм ст. 62 Закону України «Про господарські товариства», ст. 65 Господарського кодексу України, ст. 99, 145, 159 Цивільного кодексу України та Закону України «Про акціонерні товариства», що регулюють процес, тобто порядок призначення та звільнення керівника юридичної особи [1; 7; 22].

Говорячи юридичним сленгом, у даній ситуації створюється колізія норм права. Вона полягає у тому, що практична реалізація волевиявлення керівника про його звільнення з посади, залежить від факторів, які він не

контролює, а саме: прийняття загальними зборами рішення про його звільнення та призначення нового керівника, так як підприємство не може на практиці функціонувати без виконавчого органу.

Найголовніше, що норми адміністративного права у вигляді Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (далі – Закон 755-IV), у даній спірній ситуації, відіграють роль «правового арбітра», але стоять виключно не на боці норм КЗпПУ та Конституції України. Тому що у регламентованому ним Єдиному державному реєстрі (далі – ЄДР) допускають зміну у даних про керівника підприємства тільки, і серед іншого, при подачі як одного з головних документів рішення загальних зборів учасників (п. 2 ч. 4 ст. 17 Закону № 755-IV).

Простіше кажучи, волевиявлення керівника про намір звільнитися на підставі написаної ним заяви, для державного реєстратора, як адміністратора ЄДР, – являє для нього ніщо, – напротивагу, як то рішення загальних зборів, про звільнення керівника, є майже достатньою та основополагаючою підставою для внесення таких змін до даних про керівника у ЄДР.

Неможливо провезти аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано рішення вказаної проблеми і на які міг би опиратися автор. При написанні статті автор використовував загальнонаукові методи досліджень, опираючись на діючі норми права України.

Метою даної статті є аналіз правової складової колізії, а саме – норм права, які її створюють, визначення пріоритетності між нормами трудового законодавства, що є матеріальною основою, та групи норм господарського та цивільного права, що є процесуальною основою, при зміні керівника в ЄДР.

Виклад основного матеріалу. Перша правова позиція. Автор вважає, що пріоритетним напрямком при вирішенні правової колізії, що є темою даної статті, повинна бути норма статті 43 Конституції України, як найвищого національного нормативного акту України.

Як додаткові норми Конституції України, що підкріплює позицію автора, є стаття 19, яка встановлює, що правовий

порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України; та стаття 64, яка декларує, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [11].

Висловлена позиція автора, повністю узгоджується з листом Міністерства юстиції України від 30.01.2009 р. № Н-35267-18. Питання застосування нормативно-правових актів, виданих одним і тим самим органом, які мають різну юридичну силу та не узгоджуються між собою, відображені у листі Міністерства юстиції від 26 грудня 2008 року № 758-0-2-08-19, зокрема, у пункті 3 листа зазначається, що у разі існування неузгодженості між актами, виданими одним і тим самим органом, але які мають різну юридичну силу, застосовується акт вищої юридичної сили. Наприклад, у випадку суперечності норм закону та Конституції України, які прийняті Верховною Радою України, колізія вирішується на користь Конституції, яка має найвищу юридичну силу [18].

Згідно з визнаною правовою доктриною, юридична сила нормативного акта залежить за формальною обов'язковістю від рівня та обсягу повноважень органу, який видає цей нормативний акт, тобто суб'єкта нормотворчості. Юридична сила закону, як основного джерела права, його місце в системі нормативно-правових актів закріплені в Конституції України.

Враховуючи роз'яснення у п.4 листа Мінюсту від 26.12.2008 року, визначальним нормативним актом, який є причиною яскравого виявлення колізії є саме Закон 755-IV, бо саме він регулює порядок внесення змін про керівника підприємства до ЄДР, – він є спеціальним актом по відношенню до інших загальних. І поряд з цим, враховуючи п.1 роз'яснення Мінюсту від 26.12.2008 року, слід зауважити, що КЗпП є найстаршим нормативним актом, який приймає участь у колізії, що нами аналізується. Він прийнятий від 10.12.1971 року, –

тобто має найменшу юридичну силу серед рівних, які приймають участь у колізії.

Однак, і це є вирішальним фактом, Конституція України, по-перше, має найвищу юридичну силу, про що зазначено у листі Мінюста від 26.12.2008 року; по-друге, її норми мають пряму дію, – виходячи з цього колізії, все одно повинна вирішуватися виключно у бік КЗпПУ. Тобто за заявою працівника-керівника про звільнення, яка подана завчасно, повинні бути внесені відповідні зміни про керівника юридичної особи до даних ЄДР.

Друга правова позиція. Статтею 9 Конституції України встановлено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [11].

Відповідно до статті 8 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися: підписанням, ратифікацією, затвердженням, ухваленням договору, приєднанням до договору. Крім того, згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися й іншим способом, про який домовилися сторони.

Статтею 15 Закону № 1906 установлено, що чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права. Для забезпечення безумовної реалізації зазначеного принципу статтею 19 Закону № 1906 установлено, що чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набув чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, застосовуються правила міжнародного договору. Таким чином, національне

законодавство забезпечує реалізацію міжнародних принципів права щодо верховенства міжнародних правових норм проти норм національного права [10].

Загальна декларація прав людини, ухвалена і проголошена резолюцією 217А(III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 року, – це основоположний документ, який визначає обсяг основних прав людини в цілому, разом зі сферою праці.

Україна, ще перебуваючи у складі Радянського Союзу, яка вже тоді була членом ООН, ратифікувала Загальну декларацію прав людини ще у 1973 році.

Генеральна Асамблея проголошує Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією [8].

Так у частині першій статті 23 Загальної декларації з прав людини, визначено, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття [8].

Вже незалежна і самостійна Україна ратифікувала Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, 17 липня 1997 року і для нашої держави вона набула чинності 11 вересня того ж року. Тим самим Україна взяла зобов'язання привести своє законодавство до міжнародних стандартів, закріплених в Конвенції. Якщо ж певне право людини не отримало конституційного закріплення з боку держави, воно визнається таким на основі міжнародних актів.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права – як основоположний міжнародно-правовий документ. Статус міжнародно-правового договору, яким визначено основні права у сфері праці, проголошені Загальною декларацією прав

людини, має Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, ухвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 2200А(XXI) від 16 грудня 1966 року, який набув чинності 3 січня 1976 року. Україна ратифікувала цей документ 12 листопада 1973 року (19.10.1973).

Частиною першою статті 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права встановлено, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що охоплює право кожної людини на отримання можливості заробляти на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується, і зроблять належні кроки для забезпечення цього права [20].

Ще є ратифіковані Україною конвенції Міжнародної організації праці (МОП), яких налічується понад п'ятдесяті, мають статус міжнародно-правових договорів. Конвенціями МОП, що прямо стосуються теми нашої статті, є Конвенція № 29 про примусову чи обов'язкову працю від 1930 року та Конвенція № 105 про скасування примусової праці від 1957 року. Усі члени МОП, навіть ті з них, які не ратифікували зазначених конвенцій, мають зобов'язання, що впливають уже із самого факту їхнього членства в цій організації, дотримуватися, зміцнювати і реалізовувати сумлінно і відповідно до Статуту МОП принципи, що стосуються основних прав, які є предметом цих конвенцій.

У частині першій статті 1 Конвенції № 29 про примусову чи обов'язкову працю від 1930 року зазначено, що кожний Член Міжнародної Організації Праці, який ратифікує цю Конвенцію, зобов'язаний скасувати застосування примусової чи обов'язкової праці в усіх її формах у якомога коротший строк [14].

Виходячи з мети цієї Конференції, термін «примусова чи обов'язкова праця» означає всяку роботу або службу, що вимагається від будь-якої особи під загрозою якогось покарання, для котрої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг (стаття 2 Конвенції № 29).

Компетентна влада не повинна ні наказувати, ні дозволяти примусову чи обов'язкову працю на користь приватних осіб,

компаній або товариств. Якщо така форма примусової чи обов'язкової праці на користь приватних осіб, компаній або товариств існує на момент, коли ратифікацію цієї Конвенції будь-яким Членом Організації зареєстрував Генеральний директор Міжнародного Бюро праці, цей Член Організації цілковито скасує таку примусову чи обов'язкову працю з моменту настання для нього чинності цієї Конвенції (стаття 4 Конвенції № 29).

Урядовці адміністрації, навіть якщо їхнім завданням є привчення довіреного їм населення до якої-небудь форми праці, не можуть примушувати населення чи деяких осіб працювати на користь приватних осіб, компаній або товариств (стаття 6 Конвенції № 29).

У статті 1 Конвенції № 105 про скасування примусової праці від 1957 року зазначено, що кожний член МОП, який ратифікував дану Конвенцію, зобов'язується скасувати примусовий або обов'язкову працю та не удаватися до будь-якої її форми [15].

Важливим міжнародним актом, який серед іншого визначає права громадян у сфері праці, є Європейська соціальна хартія (переглянута), ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14 вересня 2006 року № 137-V. Особливість її ратифікації полягає в тому, що безпосередньо в названому Законі України зазначено конкретні статті і пункти частини другої Хартії, які є обов'язковими для України.

Зокрема, такими нормами у сфері трудових прав людини є зазначені у частині 2 статті 1 «Право на працю», а саме зобов'язання ефективно захищати право працівника заробляти собі на життя професією, яку він вільно обирає [3; 9].

І от друга, викладена автором, правова позиція є більш вагомю та приводить до проміжного висновку, що норми Кодексу законів про працю, хоча і не є спеціалізованим нормативним актом, та ще і є найстарішим національним нормативним актом, серед тих, що приймають участь у колізії, – але вони узгоджуються як з Конституцією України так і з багатьма міжнародними договорами, які були ратифіковані

Україною, зокрема Загальною декларацією прав людини, на підставі якої була прийнята Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, – що мають вищу силу над нормами національного права, які розглядаються у колізії.

І що більш усього здивувало при проведенні усестороннього правового аналізу, а саме при розгляді спеціалізованого Закону №755-IV, який ми вважаємо, з одного боку, як і основною проблемою, що яскраво підкреслює створення колізії, так і з другого боку, найкоротшим шляхом для її вирішення, – так це те, що у статті 2 Закону №755-IV, чітко визначено, що відносини, які виникають у сфері державної реєстрації, регулюються Конституцією України, цим Законом та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону; а якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про державну реєстрацію, застосовуються норми міжнародного договору [6].

Висновки. Узагальнюючи матеріали статті можна дійти до конкретного висновку. Однозначно є нагальна потреба внести зміни, з метою усунення правового дефекту, до спеціалізованого нормативного акту, який поглиблює колізію, замість того, щоб її усунути, – до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», щоб сформувавши належний правовий уклон та розробити відповідний механізм, що дасть можливість правильного вирішення наявної колізії норм права. У майбутньому це дасть конкретні важелі працівнику-керівнику реалізувати, по-перше, норму ст. 43 Конституції України та ст.ст. 36, 38 та інші статті Кодексу законів про працю України, які дають право на вільне волевиявлення при звільненні, з одночасним внесенням відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру; по-друге, дотримуватися міжнародних норм права до яких приєдналася Україна, серед інших і частини першої статті 23 Загальної декларації з прав людини.

Література:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
3. Європейська соціальна хартія від 03.05.1996 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062
4. Свінтов В. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини: (Коментар до ст. 9 Конституції України) // Український часопис прав людини. – 1998. – № 1
5. Журнал «Віче» №14 липень 2008 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vecche.kiev.ua/journal/1020/>
6. Закон України від 15.05.2003 року №755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15>
7. Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ «Про господарські товариства» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>
8. Загальну декларацію прав людини від 10.12.1948 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
9. Закон України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14 вересня 2006 року № 137-V // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/137-16>
10. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1906-15>
11. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
12. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
13. Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 року № // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004

14. Конвенція № 29 про примусову чи обов'язкову працю від 1930 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_136

15. Конвенція № 105 про скасування примусової праці від 1957 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_013

16. Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

17. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

18. Лист Міністерства юстиції України від 30.01.2009 року № Н-35267-18 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09>

19. Лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19 «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08>

20. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, ухвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 2200А(XXI) від 16 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042

21. Третьяков Д. Застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні // Віче. – 2007. – № 9–10.

22. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

23. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

24. Fitzmaurice. The General Principles of International Law Considered from the Standpoint of the Rule of Law 92 Hague Recueil 5 (1957-II) (Extracts) // D. J. Harris Cases and Materials on International Law London Sweet & Maxwell, 1998.

Смець Л. О.,
канд. юрид. наук, доцент,
народний депутат України

СИСТЕМА ТА СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті автором досліджено поняття, ознаки та склад адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки. Визначені особливості об'єкта цих правопорушень, який складається із суспільних відносин у сфері охорони навколишнього природного середовища (основний) та відносин у сфері охорони життя й здоров'я людей. Проведений аналіз складів цих правопорушень у залежності від елементів їх об'єктивної сторони, визначені види суб'єктів їх вчинення та окреслені основні й додаткові складові суб'єктивної сторони. Проведено відмежування адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки від інших проступків у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, екологічна безпека, склад адміністративного правопорушення

В статье автором исследовано понятие, признаки и состав административных правонарушений в сфере экологической безопасности. Определены особенности объекта этих правонарушений, состоящего из общественных отношений в сфере охраны окружающей природной среды (основной) и отношений в сфере охраны жизни и здоровья людей. Проведен анализ составов этих правонарушений в зависимости от элементов их объективной стороны, определенные виды субъектов их совершения и очерчены основные и дополнительные составляющие субъективной стороны. Проведено отмежевание административных правонарушений в сфере экологической безопасности от других проступков в сфере охраны окружающей природной среды.

Ключевые слова: административное правонарушение, экологическая безопасность, состав административного правонарушения

In the article the author examined the concept, signs and composition of administrative offenses in the sphere of environmental safety. Specific features of the object of these offenses, consisting of public relations in the sphere of environmental protection (basic) and relations in the sphere of protecting people's life and health are determined. The analysis of the compositions of these offenses, depending on the elements of their objective side, certain types of subjects of their commission and outlined the main and additional components of the subjective side. Separation of administrative offenses in the sphere of environmental safety from other offenses in the field of environmental protection has been carried out.

Keywords: administrative offense, environmental safety, the composition of an administrative offense.

Постановка проблеми. Оптимальне застосування заходів адміністративного примусу в сфері суспільних відносин, що складаються в галузі охорони навколишнього природного середовища, має визначальний вплив на поведінку суб'єктів цих відносин, гарантує реалізацію закріплених прав і свобод громадян, а також попередження та припинення протиправних дій. Підкреслимо, що визначення конкретного виду протиправного діяння в екологічній сфері, предмету його посягання, кваліфікаційних ознак та інших особливостей потрібно також і для законного та швидкого притягнення правопорушника до юридичної відповідальності.

Разом з тим слід відмітити, що в сфері охорони навколишнього природного середовища належна внутрішня класифікація адміністративних правопорушень, вчинення яких є підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності, здійснювалася фрагментарно, а виокремлення екологічної безпеки, як їх видового об'єкту взагалі не

проводилося, що надає зазначеній публікації актуальності та наукової новизни.

Аналіз дослідження даної проблеми. Питаннями юридичної відповідальності за вчинення правопорушень, пов'язаних із сферою екології були присвячені праці Денисюка І.І., Корнеєва Ю.В., Костицького В.В., Пташніченко Т.В., Хом'яченко С.І. та ін. [1-4], деяким чином юридичну відповідальність за протиправні діяння в сфері екологічної безпеки було розглянуто в працях Гетьмана А.П., Шульги М.В. [5], в той же час спеціальних наукових досліджень щодо системи адміністративних правопорушень в сфері екологічної безпеки не проводилося.

Метою статті є проведення систематизації адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки та дослідження особливостей їх суб'єктивних та об'єктивних ознак.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України про охорону навколишнього природного середовища зазначає, що його порушення тягне за собою встановлену цим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність [6].

Нормативною підставою адміністративної відповідальності є закріплення у відповідних нормативно-правових актах діяння, як такого, що визнається адміністративним проступком. Аналіз наукових праць, які стосуються питань юридичної відповідальності за різноманітні правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища дозволяють нам говорити про те, що науковці, здебільшого, розглядають такий вид правопорушення як «екологічне» під яким ми пропонуємо розуміти суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, вчинене деліктоздатним суб'єктом, яке посягає на екологічні права і свободи громадян, суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища, природокористування, відтворення природних ресурсів, екологічної безпеки, порядок управління в екологічній сфері за яке законодавством України встановлено юридичну відповідальність.

Окрім нормативної підстави адміністративної відповідальності є підстава фактична – тобто реальне вчинення суб'єктом діяння, що описується нормою статті як адміністративне правопорушення. В свою чергу для притягнення особи до відповідальності у цього діяння повинні бути в наявності певні ознаки, що мають назву «склад адміністративного правопорушення».

Склад адміністративного правопорушення – це сукупність ознак єдності його об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які є необхідними для визначення діяння правопорушенням. Ці ознаки мають назву об'єкт проступку, об'єктивна сторона проступку, суб'єкт проступку, суб'єктивна сторона [7, с. 160; 8, с. 93; 9, с. 173].

Об'єктом адміністративного правопорушення виступають суспільні відносини, тобто правопорушення створює небезпеку (шкоду) або створює загрозу її заподіяння певним суспільним відносинам. Об'єкт правопорушення поділяють на загальний (уся сукупність суспільних відносин, що охороняється правом), родовий (сукупність однорідних суспільних відносин) та безпосередній (конкретні суспільні відносини, яким спричиняється шкода певним правопорушенням) [8, с. 93-94; 9, с. 174].

Якщо ми будемо відштовхуватися від концепції «адміністративного екологічного правопорушення», то його загальним об'єктом будуть виступати усі суспільні відносини, що виникають у сфері охорони навколишнього природного середовища і за порушення яких передбачено застосування адміністративних санкцій. У той же час, в їх сукупності мають бути виокремлені проступки в сфері екологічної безпеки, як родового об'єкта правопорушення.

Отже, адміністративні проступки в сфері екологічної безпеки є різновидом адміністративних екологічних правопорушень, оскільки у нормативно-правових актах суспільні відносини в цій сфері виділяються як окремий вид відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища, що мають свої особливості та предмет регулювання.

Такий висновок ми будемо також на тому, що у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» питання забезпечення екологічної безпеки врегульовані окремим розділом, відповідно до якого екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

До сфери екологічної безпеки законом віднесено наступні відносини: 1) стосовно дотримання вимог до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів; 2) стосовно дотримання вимог до застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів; 3) стосовно дотримання вимог до виробництва, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин; 4) з питань додержання встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини; 4) щодо здійснення операцій у сфері поводження з відходами; 5) щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів; 6) стосовно дотримання вимог до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації військових та оборонних об'єктів, а також об'єктів органів Національної поліції та державної безпеки; 7) щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів при проведенні фундаментальних та прикладних наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт; 8) відносини з питань додержання екологічних вимог при плануванні, розміщенні, забудові і розвитку населених пунктів [6].

Отже, якщо проаналізувати вищевикладені норми, то можна зробити висновок, що об'єкт адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки є двокомпонентним:

основним виступають суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища, а додатковим об'єктом – здоров'я людей. Беручи це до уваги та проаналізувавши розділ II Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) серед усієї сукупності адміністративних проступків можна виділити наступні правопорушення, що вчиняються в сфері екологічної безпеки:

Стаття 42-1. «Виробництво, заготівля, реалізація сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації»; 2) Стаття 52. «Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель»; 3) Стаття 53. «Порушення правил використання земель»; 4) Стаття 59. «Порушення правил охорони водних ресурсів»; 5) Стаття 59-1. «Порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення»; 6) Стаття 71. «Введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси»; 7) Стаття 72. «Пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, шкідливими викидами, відходами і покидьками»; 8) Стаття 73. «Засмічення лісів відходами»; 9) Стаття 78. «Порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів»; 10) Стаття 79. «Недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд»; 11) Стаття 80. «Випуск в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах»; 12) Стаття 81. «Експлуатація автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах»; 13) Стаття 82. «Порушення вимог щодо поводження з відходами під час їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення або захоронення»; 14) Стаття 82-1. «Порушення правил ведення первинного обліку та здійснення контролю за операціями поводження з відходами або неподання чи подання звітності щодо утворення, використання, знешкодження та

видалення відходів»; 15) Стаття 82-2. «Виробництво продукції з відходів чи з їх використанням без відповідної нормативно-технічної та технологічної документації»; 16) Стаття 82-4. «Змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, без спеціального дозволу»; 17) Стаття 82-5. «Порушення правил передачі відходів»; 18) Стаття 82-6. «Порушення встановлених правил і режиму експлуатації установок і виробництв з оброблення та утилізації відходів»; 19) Стаття 82-8. «Захоронення неперероблених (необроблених) побутових відходів»; 20) Стаття 83. «Порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів»; 21) Стаття 83-1. «Порушення законодавства про захист рослин»; 22) Стаття 90-1. «Невиконання правил і норм у процесі створення, виробництва, зберігання, транспортування, використання, знешкодження, ліквідації, захоронення мікроорганізмів, біологічно активних речовин та інших продуктів біотехнологій»; 23) Стаття 91-1. «Невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів»; 24) Стаття 91-3. «Приховування перевищення встановлених лімітів на обсяги утворення та розміщення відходів» [10].

Диспозиції зазначених статей повністю знаходяться у складових сфери екологічної безпеки, що визначені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». В той же час вважаємо необхідним пояснити наші позиції щодо включення до цього переліку статті 42-1 КУпАП, яка входить до іншого розділу відповідного кодексу та навпаки невиключення статті 82-3 КУпАП, яка торкається сфери поводження з відходами, як складової екологічної безпеки.

Дійсно, стаття 42-1 «Виробництво, заготівля, реалізація сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації» включена до правопорушень у галузі охорони здоров'я. В той же час стаття

52 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначає, що підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані додержувати правил застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив з тим щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування [6]. Отже, незважаючи на те, що первісним об'єктом цього правопорушення виступає здоров'я людей, але в той же час виробництво таких продуктів пов'язується із нанесенням шкоди навколишньому природному середовищу, бо в багатьох випадках перевищення концентрації таких речовин в продуктах стає можливим внаслідок їх надмірного додавання в ґрунти, води задля стимулювання росту та інших фізичних змін. З цього впливає те, що об'єкт такого правопорушення також є двохкомпонентним – з одного боку, це здоров'я людей, а з другого – це стан навколишнього природного середовища, який зазнає негативних змін внаслідок такого застосування хімічних препаратів, про що говорить стаття 52 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», саме це дає нам підстави віднести цю статтю також до проступків у сфері екологічної безпеки.

Стаття 55 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» говорить, що сфера поведження з відходами відноситься до суспільних відносин у сфері екологічної безпеки [6]. Разом з тим ми не вважаємо доцільним включати до такого переліку статтю 82-3 «Приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поведження з ними» на нижчезазначених підставах.

Стаття 50 Конституції України закріплює право громадян отримувати точну та об'єктивну інформацію про стан довкілля [11], а отже об'єктом правопорушення передбаченого статтею 82-3 КУпАП є суспільні відносини в сфері інформаційних прав громадян, в свою чергу предметом виступає інформація певного виду – про поведження з відходами та їх утворення. Подібно до зазначеного правопорушення в чинному КУпАП існує стаття 91-

4 «Відмова від надання чи несвочасне надання екологічної інформації», яка стосується такого ж об'єкту, але її предмет є більш широким – будь-яка екологічна інформація, і це дає нам можливість зробити висновок, що правопорушення, передбачене статтею 82-3 КУпАП, є окремим випадком протиправного діяння, що описується статтею 91-4 КУпАП, а отже зазначені статті можна віднести до такого виду екологічних правопорушень, як правопорушення проти екологічних прав і інтересів громадян, які також виділяються окремими науковцями у якості підвиду екологічних правопорушень [12, с. 113].

Наступним розглянемо об'єктивну сторону адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки. Цей елемент складу адміністративного проступку представляє собою сукупність зовнішніх ознак, до яких належать протиправне діяння (дія, бездіяльність), небезпечні наслідки діяння та причинний зв'язок між ними.

Слід відмітити, що для правопорушень обов'язковою складовою є саме протиправне діяння. До необов'язкових (факультативних ознак) належать небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, умови, спосіб вчинення проступку

Якщо для визнання діяння адміністративним проступком достатньо лише дії (бездіяльності), то такий склад є формальним, якщо необхідні наслідки та причинний зв'язок, це матеріальний склад правопорушення. Підкреслимо, що для матеріального складу необхідно обов'язкове настання небезпечних (шкідливих наслідків), для формального складу такі наслідки можуть і не передбачатися, – вчинення лише однієї протиправної дії дозволяє говорити про наявність адміністративного правопорушення.

Серед формальних складів вищезазначених нами адміністративних правопорушень слід виділити:

1) частину 2 статті 59 КУпАП – щодо введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому діянню;

2) статтю 79 КУпАП – стосовно введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, які не відповідають вимогам щодо охорони атмосферного повітря;

3) статтю 82-5 КУпАП – стосовно передачі відходів з порушенням установлених правил на зберігання, оброблення або видалення підприємствам чи організаціям, що не мають відповідного дозволу на проведення цих операцій;

4) статтю 82-8 КУпАП – в частині захоронення неперероблених (необроблених) побутових відходів.

Серед матеріальних складів виділимо такі адміністративні правопорушення в сфері екологічної безпеки:

1) статтю 52 КУпАП – псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами (наслідок – забруднення земель);

2) статтю 59-1 КУпАП – в частині забруднення і засмічення територіальних і внутрішніх морських вод внаслідок скидів із суден (наслідок – забруднення морських вод);

3) статтю 72 КУпАП – щодо пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, промисловими і комунально-побутовими викидами, відходами і покидьками, що спричиняє його усихання чи захворювання (наслідок – пошкодження лісу, його висихання);

4) статтю 83-1 КУпАП – щодо недодержання вимог нормативно-правових актів з питань захисту рослин, що призвело до пошкодження, погіршення стану рослин та якості продукції рослинного походження, а також забруднення довкілля (наслідки – забруднення довкілля, низька якість продуктів).

Більшість зазначених адміністративних правопорушень вчиняється у формі дії, але є й випадки бездіяльності, наприклад, неповідомлення адміністрації найближчого порту України про проведене внаслідок крайньої необхідності без належного на те дозволу скидання у море шкідливих речовин з судна або іншого плавучого засобу (частина 3 статті 59-1

КУпАП); невиконання правил і норм у процесі створення нових штамів мікроорганізмів, біологічно активних речовин та інших продуктів біотехнологій (стаття 91 КУпАП); приховування перевищення встановлених лімітів на обсяги утворення та розміщення відходів (стаття 91-3 КУпАП) [10]. Слід пам'ятати, що необхідними умовами бездіяльності є обов'язковість і можливість особи діяти в конкретній обстановці.

Якщо розглянути додаткові ознаки об'єктивної сторони, то у розглядуваних складах можна знайти такий їх вид, як місце вчинення: водозбори (стаття 59 КУпАП), море (стаття 59-1), лісові масиви (статті 72, 73 КУпАП).

Серед суб'єктів вчинення розглядуваних адміністративних правопорушень чинне законодавство України виділяє громадян, посадових осіб, громадян-суб'єктів підприємницької діяльності.

Громадянином є фізична, осудна особа, що досягла віку адміністративної відповідальності – 16 років. Поняття осудності у чинному КУпАП вводиться через поняття неосудності, тобто не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану.

Що стосується посадових осіб, то вони несуть відповідальність за вчинення правопорушень у сфері екологічної безпеки, якщо контроль за додержанням відповідних правил та їх виконання входить до їх службових обов'язків [10].

Якщо вести мову про неповнолітніх суб'єктів, то за вчинення зазначених проступків до осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, застосовуються заходи впливу, передбачені статтею 24-1 КУпАП, а військовослужбовці, військовозобов'язані, особи рядового і начальницького складів Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, поліцейські несуть відповідальність за дисциплінарними статутами (статті 13, 15 КУпАП).

Правовий статус громадянина, як суб'єкта підприємницької діяльності врегульовано Господарським кодексом України. Громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до статті 58 цього кодексу. Отже особа набуває зазначеного статусу за умов його державної реєстрації, внесення до Єдиного державного реєстру, одержання, у разі необхідності, ліцензії на здійснення господарської діяльності [13]. Слід підкреслити, що особа-суб'єкт підприємницької діяльності буде нести відповідальність за відповідними статтями, якщо порушення відбулося у випадку здійснення ним такої діяльності.

Суб'єктивна сторона адміністративного проступку в сфері екологічної безпеки – це сукупність ознак, які характеризують суб'єктивне (психічне) ставлення особи до вчиненого нею протиправного діяння та його негативних наслідків, а саме вина, мотив і мета правопорушення. Обов'язковою серед них є вина – безпосередній вплив психічного ставлення до вчиненої суспільно небезпечної дії (бездіяльності) та її негативних наслідків [7, с. 160-161].

Зазначені правопорушення вчиняються в двох формах вини – умислу або необережності, визначення яких містяться у статтях 10 та 11 Кодексу України про адміністративні правопорушення [10]. Деякі із зазначених проступків можуть вчинятися у формі або умислу або необережності, наприклад, пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, шкідливими викидами, відходами і покидьками (стаття 72 КУпАП), деякі тільки в формі умислу, як то засмічення лісів відходами (стаття 72 КУпАП), змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, без спеціального дозволу (стаття 82-4 КУпАП).

Додатковими ознаками суб'єктивної сторони цих правопорушень можуть бути мета та мотив, натомість тільки стаття 59-1 містить мету, як обов'язкову ознаку вчинення правопорушення, – поховання шкідливих речовин.

Висновки. На підставі проведеного дослідження системи та складів адміністративних правопорушень в сфері екологічної безпеки зробимо наступні висновки та узагальнення:

1. Адміністративним правопорушенням у сфері екологічної безпеки можна визнати суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дію, чи бездіяльність), що посягає на суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища, або його окремих компонентів, що загрожує або створює загрози погіршення екологічної ситуації, виникнення небезпеки для природних систем, життя і здоров'я людей, вчиняється деліктоздатним суб'єктом і за яку чинним законодавством України встановлено адміністративну відповідальність.

2. Адміністративні правопорушення у сфері екологічної безпеки є різновидом екологічних правопорушень, і їм властиві усі ознаки останніх. Склад адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки – це сукупність суб'єктивних та об'єктивних ознак, які характеризують протиправне діяння як правопорушення, що порушує суспільні відносини в сфері екологічної безпеки України.

3. Об'єкт посягання таких правопорушень є двокомпонентним. З одного боку, – це суспільні відносини в сфері охорони навколишнього природного середовища, а з другого, – це життя і здоров'я населення, що може погіршитися внаслідок таких порушень. Наявність заподіяння шкоди здоров'ю та життю людей або створення такої загрози поряд із порушенням норм екологічного законодавства є особливою ознакою адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки.

4. Суспільні відносини щодо правил екологічної безпеки конкретизовано у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема, це відносини стосовно розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів, застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів; виробництва, зберігання, транспортування,

використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин; здійснення операцій у сфері поводження з відходами та ін.

5. Об'єктивна сторона даних правопорушень полягає у вчиненні протиправного діяння у вигляді дії чи бездіяльності. В деяких складах обов'язковою ознакою є настання шкідливих наслідків у вигляді нанесення шкоди природним об'єктам (матеріальні склади), в деяких для визнання діяння правопорушенням достатньо лише вчинення дії чи утримання від такої (формальні склади).

6. Суб'єктами вчинення таких правопорушень є звичайні громадяни (фізичні осудні особи, що досягли віку 16 років), посадові особи – за дотримання правил, що входять до їх службових обов'язків, фізичні особи-підприємці, за невиконання екологічних норм і правил під час здійснення господарської діяльності.

7. Суб'єктивна сторона цих правопорушень складається з вини, тобто психічного відношення особи до вчиненого діяння у формі умислу або необережності. Мета та мотив є факультативними ознаками суб'єктивної сторони адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки.

Перспективними напрямками подальших досліджень ми можемо визначити особливості здійснення провадження в справах про адміністративні правопорушення в сфері екологічної безпеки.

Література:

1. Денисюк І.І. До питання про об'єкт підсудних екологічних адміністративних правопорушень. Прикарпатський юридичний вісник 2017. № 4. С. 83-86.

2. Корнєєв Ю.В. Особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення на залізничному транспорті. Малий і середній бізнес (право, держава, економіка): економіко-правовий науково-практичний журнал. 2011. № 3-4. С. 80-86.

3. Костицький В.В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення // Про українське право. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ч. 5 «Правова відповідальність». 2010. С. 312-322. URL: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/vidp.pdf> (дата звернення 17.01.2018)

4. Хом'яченко С.І., Пташніченко Т.В. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення // Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми: VII Міжнародна науково-практична конференція. Київ. Національний авіаційний університет, 24 лютого 2017 р.: тези доповіді. Тернопіль: Вектор. 2017. Т. II. С. 325-327

5. Екологічне право України: [підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл.]; за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Х.: Право. 2005. 384 с.

6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення 20.01.2018)

7. Галунько В.В., Курило В.І., Коросєд С.О. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник; за ред. проф. В.В. Галунька. Херсон: Грінь Д.С. 2015. 272 с.

8. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2011. 216 с.

9. Адміністративне право: підручник; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Х.: Право. 2010. 624 с.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-21): Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 12.01.2018)

11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 13.01.2018)

12. Білик, І.А. Розмежування екологічних та інших правопорушень за об'єктно-предметним критерієм. Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право. Ужгород : Гельветика. 2014. Вип. 25. С. 111-115.

13. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-ІV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/> (дата звернення 12.01.2018)

УДК 347.998.8

Пчелін В. Б.,
д-р юрид. наук, доцент кафедри
адміністративного права і процесу
Харківського національного
університету внутрішніх справ

НОРМАТИВНІ ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

У статті визначено й проаналізовано сучасне законодавство, на рівні якого закріплено нормативні основи адміністративного судочинства України. Нормативно-правові акти, які в своїй сукупності складають таке законодавство, розглянуто з урахуванням їх юридичної сили. Здійснено аналіз сучасного стану нормативних основ функціонування адміністративного судочинства. Наведено авторське розуміння сутності нормативних основ адміністративного судочинства.

Ключові слова: адміністративний процес; адміністративне судочинство; судова реформа; нормативні основи; нормативне регулювання.

В статье определено и проанализировано современное законодательство, на уровне которого закреплено нормативные основы административного судопроизводства Украины. Нормативно-правовые акты, которые в своей совокупности составляют такое законодательство, рассмотрены с учетом их юридической силы. Осуществлен анализ современного состояния нормативных основ функционирования административного судопроизводства. Приведено авторское понимание сущности нормативных основ административного судопроизводства.

Ключевые слова: административный процесс; административное судопроизводство; судебная реформа; правовые основы; нормативное регулирование.

In the article the author identifies and analyzes the main legal acts by which established the legal basis for the of Administrative

Procedure of Ukraine. These legal acts reviewed with regard to their validity. We analyzed the situation of the individual legal acts. The basic legislation in the novel aspects of the organization of the administrative proceedings are determined. The author formulates his vision of the essence of the notion of "legal basis for the organization of the administrative proceedings."

Keywords: the administrative process; administrative proceedings; judicial reform; the legal framework; normative regulation.

Постановка проблеми. Діяльність адміністративних судів щодо розгляду та вирішення публічно-правових спорів повинно ґрунтуватися на нормативних приписах, які в своїй сукупності становлять нормативні основи функціонування адміністративного судочинства в цілому. Від того, наскільки повно й якісно визначено такі основи, залежить нормальний і безперебійний перебіг діяльності адміністративних судів, а значить і ефективність захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб. Ось чому нормативні основи адміністративного судочинства України слід розглядати як основоположне підґрунтя, на якому повинно бути побудовано адміністративні процесуальні відносини.

Виклад основного матеріалу. Так, нормативно-правовим актом, що має найвищу юридичну силу й є основоположним для будь-якої легітимної діяльності, є Конституція України від 28 червня 1996 року. Як свідчить аналіз положень Основного Закону України, ним закріплено ряд важливих приписів, дія яких направлена на встановлення нормативних основ адміністративного судочинства [1, с. 103-104]: ст. 6 – державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; ст. 8 – звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується; ст. 37 – не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах судової влади; ст. 39 – обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може

встановлюватися судом; ст. 55 – права та свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; ст. 92 – виключно законами України встановлюються правові засади судоустрою, судочинства та статусу суддів; ст. 124 – правосуддя в Україні здійснюється виключно судами; делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються; юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі; ст. 125 – система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації; ст. 126 – незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України; ст. 127 – правосуддя здійснюють професійні судді; ст. 129 – судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону; встановлено основні засади здійснення судочинства; ст. 130 – держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів; ст. 136 – правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України; ст. 144 – рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду; ст. 145 – права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку [2]. Отже, на рівні Конституції України визначено основоположні нормативні основи діяльності адміністративних судів, здійснення ними адміністративного судочинства, які слугують підґрунтям для прийняття всіх інших нормативно-правових актів, які здійснюють нормативну регламентацію зазначеної сфери суспільного життя.

У рамках проведення судової реформи до Основного Закону України було внесено значні зміни, що мали відношення й до нормативних основ діяльності адміністративних судів. Такі зміни були внесені внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року, що набирає юридичної сили 30 вересня 2016

року [3]. Наведений акт національного законодавства свого часу було підготовлено за ініціативою Президента України Робочою групою Конституційної Комісії з питань правосуддя й схвалено на 104-му пленарному засіданні Венеціанської Комісії, яка зазначила, що він є дуже позитивним і добре підготовленим та заслуговує повної підтримки. Його метою є удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. Засобами досягнення такої мети визначено утвердження незалежності судової влади, зокрема, шляхом її деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством, а також запровадження належних конституційних засад кадрового оновлення суддівського корпусу. Внаслідок набрання законної сили наведеним вище нормативно-правим актом розпочато повномасштабну судову реформи та оновлення суддівського корпусу відповідно до суспільних очікувань і згідно з європейськими стандартами, відновлення довіри громадян до судової гілки влади [4].

Більш деталізовано правові засади організації адміністративного судочинства визначено в положеннях законів України. Так, нормативні основи організації судової влади та здійснення правосуддя до недавнього часу було встановлено на рівні Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року [5]. Проте, з метою невідкладного початку реалізації нових положень Конституції України щодо правосуддя та продовження виконання запланованих етапів судової реформи було прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року [6]. Основним завданням вищенаведеного закону є імплементація оновлених конституційних засад правосуддя на законодавчому рівні для забезпечення незалежності судової влади, зокрема шляхом її деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством, оптимізація системи судоустрою, а також запровадження нових засад формування та належних механізмів кадрового оновлення суддівського корпусу. На рівні наведеного акта законодавства закріплено нормативні основи, дія яких

направлена на врегулювання здійснення адміністративного судочинства: завдання суду; визначення судової системи; встановлення засад здійснення правосуддя; принципи побудови судової системи; порядок створення та ліквідації судів; особливості правового статусу суддів [7]; тощо. Аналіз наведених законодавчих приписів дозволяє стверджувати, що оновлені конституційні положення в сфері правосуддя взагалі й адміністративного судочинства зокрема, знайшли свій природній розвиток у положеннях наведеного закону, що повинно позитивним чином повинно вплинути на реальне впровадження конституційної реформи в життя.

Безпосередньо нормативні основи здійснення адміністративного судочинства закріплено на рівні кодифікованого законодавства – Кодексі адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року, який визначив юрисдикцію, повноваження адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ, порядок звернення до адміністративних судів та порядок здійснення адміністративного судочинства [8]. Слід зазначити, що з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року [9], Кодекс адміністративного судочинства було викладено в повністю новій редакції.

Окрім аспекти організації адміністративного судочинства визначені на рівні таких законів України, як то: “Про забезпечення права на справедливий суд” від 12 лютого 2015 року [10]; “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” від 23 лютого 2006 року [11]; “Про виконавче провадження” від 2 червня 2016 року [12]; “Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів” від 2 червня 2016 року [13]; “Про гарантії держави щодо виконання судових рішень” від 5 червня 2012 року [14]; “Про відновлення довіри до судової влади” в Україні від 8 квітня 2014 року [15]; “Про державну службу” від 10 грудня 2015 року [16]; “Про доступ до судових

рішень” від 22 грудня 2005 року [17]; “Про засади державної мовної політики” від 3 липня 2012 року [18]; “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” від 5 липня 2012 року [19]; “Про безоплатну правову допомогу” від 2 червня 2011 року [20] тощо. Таким чином, на рівні законів України здійснюється деталізація основ організації адміністративного судочинства, що в повній мірі відповідає Конституції України відносно того, що виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство, статус суддів (п. 14 ч. 1 ст. 92), а також, що судді при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону (ч. 1 ст. 129) [2].

Окремим нормативним рівнем визначення правових засад організації адміністративного судочинства виступає той, що представлений підзаконними нормативно-правовими актами. Головною перевагою вищенаведеного рівня нормативного регулювання відповідної сфери суспільних відносин виступає те, що на відміну від законів, підзаконні нормативно-правові акти дозволяють значно оперативніше реагувати на потреби державного життя й вносити відповідні корективи до нього [21, с. 18-19]. Провідне місце серед підзаконних нормативно-правових актів, на рівні яких встановлено правові засади організації адміністративного судочинства, посідають укази Президента України. Так, відповідно до п. 23 ч. 1 ст. 106 Конституції України до повноважень Президента України належить утворення судів [2]. При цьому, як слідує з аналізу Положення “Про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України”, що затверджено указом Президента України від 15 листопада 2006 року № 970/2006, рішення Президента України про утворення та ліквідацію судів оформлюються у вигляді його указу [22]. Разом із тим слід зазначити, що в рамках реалізації судової реформи Президент України позбавлений вищенаведеного повноваження. Зокрема, відповідно до ст. 19 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” суд утворюється і ліквідується законом. Проект закону про утворення чи ліквідацію суду вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя [6].

Зазначимо, що основним суб'єктом, на якого покладено здійснення організації адміністративного судочинства, виступає Державна судова адміністрація. Так, згідно із ч. 1 ст. 151 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом [6]. Аналіз вищенаведеної норми дає підстави стверджувати, що акти Державної судової адміністрації України посідають особливе місце й визначають правові засади організації адміністративного судочинства. Серед вищенаведених актів слід назвати наступні: Інструкцію про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання), що затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2012 року № 108 [23]; Інструкцію з діловодства в адміністративних судах України, що затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 року № 174 [24]; Інструкцію про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, що затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 27 червня 2006 року № 54 [25]; наказ Державної судової адміністрації “Про затвердження форм звітності про розгляд апеляційними та місцевими (крім господарських) судами судових справ і матеріалів та Інструкції щодо їх заповнення і подання” від 5 червня 2006 року № 55 [26]; тощо.

Висновки. Таким чином, нормативні основи адміністративного судочинства України можуть бути визначені як сукупність законодавчих актів різної юридичної сили, що з урахуванням ієрархічних зв'язків здійснюють нормативну регламентацію діяльності адміністративних судів з розгляду та вирішення публічно-правових спорів, а також забезпечення такої діяльності. З урахуванням юридичної сили окремо взятого акта законодавства, яким визначено нормативні основи адміністративного судочинства, такі акти можуть бути

представлені в наступному порядку: Конституція України; закони України; підзаконні нормативно-правові акти, провідне місце серед яких посідають укази Президента України та акти Державної судової адміністрації. При цьому зазначимо, що в представленій статті нами умисно було проігноровано міжнародно-правовий рівень визначення правових засад організації адміністративного судочинства, так як вважаємо, що даному питанню, з урахуванням його важливості, повинно бути присвячено окреме дослідження.

Література:

1. Пчелін В. Б. Правові засади організації адміністративного судочинства України / В. Б. Пчелін // Молодий вчений. – 2016. – № 8 (35). – С. 103–106.
2. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України : від 2 черв. 2016 р. № 1401-VIII // Офіційний вісник України. – 2016. – № 51. – Ст. 1799.
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” від 26 січ. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57209&pf35401=373303>.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України : від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України : від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII // Офіційний вісник України. – 2016. – № 56.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 30 трав. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59259&pf35401=389788>.
8. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України : від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.
9. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів :

від 3 жовт. 2017 р. № 2147-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 48. – Ст. 436.

10. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України : від 12 лют. 2015 р. № 192-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 19-20. – Ст. 132.

11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України : від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

12. Про виконавче провадження : Закон України : від 2 черв. 2016 р. № 1404-VIII // Голос України. – 2016. – № 122-123.

13. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України : від 2 черв. 2016 р. № 1403-VIII // Голос України. – 2016. – № 122-123.

14. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень : Закон України : від 5 черв. 2012 р. № 4901-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 49. – Ст. 1919.

15. Про відновлення довіри до судової влади в Україні : Закон України : від 8 квіт. 2014 р. № 1188-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 23. – Ст. 870.

16. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.

17. Про доступ до судових рішень : закон України : від 22 груд. 2005 р. № 3262-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 15. – Ст. 128.

18. Про засади державної мовної політики : Закон України : від 3 лип. 2012 р. № 5029-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 61. – Ст. 2471.

19. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України : від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.

20. Про безоплатну правову допомогу : Закон України : від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

21. Пчелін В. Б. Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Пчелін Віталій Борисович. – Харків, 2011. – 190 с.

22. Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України : Указ Президента України : від 15 лист. 2006 р. № 970/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 47. – Ст. 3123.

23. Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання) : наказ Державної судової адміністрації України : від 20 вер. 2012 року № 108 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 77. – Ст. 296.

24. Про затвердження Інструкції з діловодства в адміністративних судах України : наказ Державної судової адміністрації України : від 17 груд. 2013 року № 174 // Юридичний вісник України. – 2014. – № 4.

25. Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень : спільний наказ Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України : від 27 черв. 2008 року № 1092/5/54 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 4. – Ст. 1646.

26. Про затвердження форм звітності про розгляд апеляційними та місцевими (крім господарських) судами судових справ і матеріалів та Інструкції щодо їх заповнення і подання : наказ Державної судової адміністрації України : від 5 черв. 2006 року № 55 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 25. – Ст. 1856.

УДК 347.73

Семчик О. О.,

канд. юрид. наук, с.н.с., старший науковий співробітник
відділу проблем державного управління
та адміністративного права Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України

ПОДАТКОВО-ПРАВОВІ СТИМУЛИ У МИТНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті проаналізовано положення українського митного та податкового законодавства щодо застосування податкового стимулу у формі умовного звільнення від сплати митних

платежів у окремих видах митних режимів. Висвітлено проблемні аспекти співвідношення понять, що визначають зміст такої пільги, а також підстави для її застосування та позбавлення права на її застосування. У ході комплексного аналізу норм, що встановлюють умови застосування умовного звільнення від сплати митних платежів, зроблено висновок щодо важливості забезпечення уніфікованого підходу до розуміння терміну «умовне звільнення від сплати митних платежів», а також необхідності окреслення чіткого переліку підстав для надання та застосування цього виду податкової пільги, та підстав позбавлення прав на неї.

Ключові слова: податково-правові стимули, податкові пільги, митні режими, умовне звільнення від сплати митних платежів

В статье проанализированы положения украинского таможенного и налогового законодательства по применению налогового стимула в форме условного освобождения от уплаты таможенных платежей в отдельных видах таможенных режимов. Освещены проблемные аспекты соотношения понятий, определяющих содержание такой льготы, а также основания для ее применения и лишения права на ее применение. В ходе комплексного анализа норм, устанавливающих условия применения условного освобождения от уплаты таможенных платежей, сделан вывод о важности обеспечения унифицированного подхода к пониманию термина «условное освобождение от уплаты таможенных платежей», а также необходимости определения четкого перечня оснований для предоставления и применения этого вида налоговой льготы, а также оснований лишения прав на нее.

Ключевые слова: налогово-правовые стимулы, налоговые льготы, таможенные режимы, условное освобождение от уплаты таможенных платежей

This article analyzes the provisions of the customs and tax legislation regarding the application of the tax incentive in the form of conditional exemption from payment of customs duties in certain types of customs regimes. The problematic aspects of the relation between

the concepts that define the content of such an exemption, as well as the grounds for its application and deprivation of the right to use it, are highlighted. As a result of comprehensive analysis of the norms that establish conditions for the application of conditional exemption from payment of customs duties, it was concluded that it is important to ensure a unified approach to the understanding of the term “conditional exemption from payment of customs duties”, as well as the elaboration of a clear list of grounds for the provision and application of this type of tax relief, and for the deprivation of rights to apply it.

Keywords: tax incentives, tax breaks, customs regimes, conditional exemption from payment of customs duties

Постановка проблеми. Податково-правові стимули у всьому світі продемонстрували свою ефективність у вирішенні питання створення у державі сприятливих умов для залучення інвестицій у створення нових підприємств і таким чином наповнення бюджетів за рахунок створення нових робочих місць та розвитку супутніх видів підприємницької діяльності. Стимули у правовому регулюванні є своєрідним механізмом для спонукання шляхом заохочення суб'єктів, на яких вони спрямовані, до певних дій, що у кінцевому рахунку має на меті забезпечення сталого та інклюзивного розвитку держави задля виконання покладених на неї функцій. А таке заохочення протягом десятиліть розглядається як ефективний спосіб залучення капіталу (інвестицій) у економіку України, що потребує розробки спеціальної державної програми та чіткого правового механізму реалізації [1, с. 300]. Податково-правові стимули існують здебільшого у формі податкових пільг. Проте не всі податкові пільги належать до податково-правових стимулів. Однією із ключових відмінностей податково-правового стимулу від інших норм права є обопільне задоволення інтересів як з боку господарюючого суб'єкта, який користується податковими пільгами, так і з боку держави, яка сприяє таким чином створенню робочих місць, регіональному розвитку та наповненню коштами публічних фондів. Тому, правове регулювання податково-правових стимулів має бути

чітким, стабільним та спрямованим на досягнення кінцевої мети захисту інтересів як держави, так і суб'єктів господарювання, які інвестують у розвиток певної країни. Зважаючи на викладене, актуальним залишається висвітлення проблемних аспектів у застосуванні податково-правових стимулів, які спрямовані на залучення інвестицій у економіку України. Одним із видів таких податково-правових стимулів є звільнення від оподаткування, яке може надаватися суб'єктам господарювання відповідно до положень митного законодавства за умови дотримання передбачених ним вимог.

Аналіз дослідження даної проблеми. З'ясування змісту та особливостей податково-правових стимулів у контексті права здебільшого здійснюється крізь призму характеристики окремих податкових пільг, що відрізняються стимулюючим характером. До провідних дослідників, які звертались у своїх працях до досліджуваної проблематики зокрема належать Криницький І., Вишемирський М., Зельдіна О., Крупа Л., Кармаліта М., Сіюшов Д. та ін. Більша ж увага податково-правовим стимулам приділяється економістами, які звертають увагу на аналіз застосування таких стимулів у межах фінансового механізму для забезпечення підтримки окремих галузей економіки, і забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Серед дослідників цієї проблематики варто відмітити Василика О., Серебрянського Д., Романенко О., Ревіна С., Сича О. та ін.

Метою статті є висвітлення проблемних аспектів застосування податково-правових стимулів, передбачених митним законодавством України та окреслення можливих шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Митний кодекс України (надалі МК України) [2] містить ряд податково-правових стимулів, які передбачають можливість здійснювати діяльність із звільненням від оподаткування митними платежами. Податково-правові стимули у митному законодавстві пов'язуються із поміщенням товарів у певний режим. Найбільш поширеним податково-правовим стимулом згідно із МК України є умовне звільнення від оподаткування митними платежами. При цьому, таке звільнення носить стимулюючий характер

тільки при поміщенні товарів у окремі види митні режимів. Ст. 70 МК визначає наступні види митних режимів: 1) імпорт; 2) реімпорт; 3) експорт; 4) реекспорт; 5) транзит; 6) тимчасове ввезення; 7) тимчасове вивезення; 8) митний склад; 9) вільна митна зона; 10) безмитна торгівля; 11) переробка на митній території; 12) переробка за межами митної території; 13) знищення або руйнування; 14) відмова на користь держави. До митних режимів, щодо яких МК України містить стимулюючі норми щодо умовного звільнення від оподаткування митними платежами можна віднести: реекспорт; тимчасове ввезення; тимчасове вивезення; митний склад; вільна митна зона; безмитна торгівля; переробка на митній території.

Звільнення від сплати податку згідно зі ст. 30 Податкового кодексу України (надалі ПК України) [3] є видом податкової пільги для платників податків. У якості підстав для надання податкових пільг зі сплати податків наведена стаття визначає особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат. За наявності відповідних підстав платник податків вправі використовувати податкову пільгу з моменту виникнення підстав для її застосування і протягом усього строку її дії (підп. 17.1.4. п. 17.1 ст.17 та п.30.3 ст. 30 ПК України).

МК України є основними нормативно-правовим актом, норми якого врегульовують відносини щодо надання пільг при використанні суб'єктами господарювання митних режимів, які передбачають звільнення від сплати митних платежів. Справляння митних платежів віднесено законодавцем до переліку відносин, що регулюються законодавством з питань державної митної справи, до якого належать Конституція України, Митний кодекс України та інші закони України, що регулюють такі відносини (ст. 1, ст. 7 МК України). До інших законів України, норми яких регулюють відносини із справляння митних платежів, у першу чергу, належить Податковий Кодекс України (надалі ПК України). При цьому, ПК України до податкового законодавства, що регулює відносини, пов'язані із оподаткуванням митом операцій з переміщення товарів через

митний кордон України відносить Конституцію України, ПК України, МК України та інші закони з питань митної справи у частині регулювання зазначених відносин (п.3.1 ст. 3 ПК України). Згідно із п.1.2 ст. 1 ПК України Податковим кодексом України визначаються правила оподаткування товарів, що переміщуються через митний кордон України, крім правил оподаткування товарів митом, які встановлюються Митним кодексом України та іншими законами з питань митної справи. Із наведених положень можна дійти висновку, що правила оподаткування митом визначено у МК України, і окремі положення регулюються також ПК України, у такому разі при конкуренції норм двох кодексів, до таких відносин, у першу чергу, мають застосовуватися положення МК України.

ПК України надає два тлумачення умовного звільнення від оподаткування митними платежами:

1)узагальнююче визначення, що розповсюджується на усі види митних платежів та усі випадки умовного звільнення від їх сплати, а саме: звільнення від сплати митних платежів, застосування якого передбачає дотримання певних умов та обмежень під час використання товарів і транспортних засобів комерційного призначення, розпорядження ними після їх випуску (підп. 14.1.253 п.14.1 ст. 14 ПК України);

2)визначення, що стосується умовного звільнення від сплати окремих митних платежів та застосовується при поміщенні товарів у певні митні режими, зокрема а) умовне звільнення від оподаткування податком на додану вартість та акцизним податком у разі ввезення товарів на митну територію України передбачає звільнення (умовне повне або умовне часткове) від сплати нарахованого податкового зобов'язання у разі розміщення товарів у митних режимах, що передбачають звільнення від оподаткування за умови дотримання вимог митного режиму, встановлених Митним кодексом України (підп. 14.1.254 п.14.1 ст. 14 ПК України); б) умовне звільнення від оподаткування митом у разі поміщення товарів у митні режими реімпорту, реекспорту, транзиту, тимчасового ввезення, тимчасового вивезення митного складу, вільної митної зони, безмитної торгівлі, переробки на митній території, знищення або

руйнування за умови дотримання вимог та обмежень, встановлених розділом V МК України (ст. 283, ст. 284 МК України).

МК України, у свою чергу, містить єдину норму щодо умовного звільнення від оподаткування митними платежами, яке передбачає звільнення від сплати нарахованого податкового зобов'язання у разі поміщення товарів у митні режими, що передбачають звільнення від оподаткування митними платежами за умови дотримання вимог митного режиму (п.62 ч.1 ст.4 МК України). Митні платежі у законодавстві України тлумачаться як: а) податки, що відповідно до ПК України або митного законодавства справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України та контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи – підп. 14.1.113 п.14.1 ст. 14 ПК України; б) мито; акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції) – п. 27 ч.1 ст. 4 МК України.

При співставленні наведених у МК України та ПК України термінів, виявляються окремі неточності у формулюваннях, при застосуванні яких може мати місце їх неоднозначне тлумачення. Зокрема, згідно норм ПК України умовне звільнення пов'язується із двома підставами його застосування – дотримання певних умов та обмежень під час використання та розпорядження товарами та із дотриманням митного режиму. Наведена норма МК України при цьому пов'язує надання умовного звільнення тільки із умовою дотримання вимог митного режиму. Визначення надане підп. 14.1.253 п.14.1 ст. 14 ПК України обмежується підставою для застосування пільги тільки умовами та обмеженнями щодо використання та розпорядження товарами, які не можуть розглядатись як єдина вимога для використання певного митного режиму. Із комплексного тлумачення наведених, а також ряду інших норм (ст. 123 ПК України, ст. 276, ст. 282, ст. 296 МК України) можна дійти висновку, що умовне звільнення від сплати митних платежів у розрізі норм податкового законодавства

відмежується від умовного звільнення від сплати ПДВ та акцизного податку умовами надання такого звільнення. У першому випадку мова йде про виконання умов щодо цільового використання товарів, при ввезенні яких надано звільнення від оподаткування, а у другому – про виконання вимог митних режимів, що передбачають відповідне звільнення. Але у такому разі визначення ПК України, надане підп. 14.1.254 п.14.1 ст. 14, що логічно не розповсюджується на умовне звільнення від сплати мита, протирічить змісту цієї пільги, що закріпленій у МК України.

Крім того, у ряді статей ПК України та МК України наводяться різні положення щодо підстав позбавлення права на використання пільги у вигляді умовного звільнення від сплати митних платежів. Так, норми статей, які визначають платників мита (п.3 ч.1 ст.276), осіб, на яких покладається обов'язок із сплати митних платежів (п.3 ч.3 ст.293), особливості застосування ставок митних платежів під час незаконного переміщення товарів через митний кордон України та використання товарів з порушенням встановлених обмежень (ч.4 ст.296) містять приписи, що зобов'язують суб'єкта, якому надане умовне звільнення від оподаткування, сплатити митні платежі у разі порушення умов і вимог митних режимів. Ст. 292 МК України серед переліку випадків коли митні платежі не сплачуються визначає факт ввезення товарів на митну територію України або вивезення товарів з митної території України за умови поміщення таких товарів у митний режим, який не передбачає сплату митних платежів. Звільнення від сплати митних платежів пов'язується законодавцем із виконанням умов, що впливають з відповідного режиму (п.3 ч.1) та обмежені періодом його дії (п.3 ч.1). При цьому обов'язковою умовою для застосування податкової пільги у вигляді несплати митних платежів є наявність відповідної норми для конкретного митного режиму у МК України, ПК України, інших законах України, чи міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Положення ст. 213 ПК України передбачають обов'язкову сплату суми податкового зобов'язання (у т.ч. щодо сплати

акцизного податку – підп. 213.3.3 п.213.3 ст. 213), на яку було надано умовне звільнення, та пені, нарахованої на суму такого податкового зобов'язання за період з дня надання умовного звільнення від оподаткування до дня оплати у випадку коли мало місце порушення умов митних режимів, при розміщенні в які надано умовне звільнення від оподаткування (ст.132). Ст. 297 МК України визначає строки сплати митних платежів, зокрема у разі порушення вимог і умов митних режимів, що відповідно до МК України тягне за собою виникнення обов'язку із сплати митних платежів, і для цілей обчислення пені строком сплати таких митних платежів вважається день вчинення такого порушення. Якщо такий день установити неможливо, строком сплати митних платежів вважається день початку дії відповідного митного режиму (п.2 ч.5). Загальна вимога щодо дотримання декларантом умов митних режимів та порядку поміщення у них товарів міститься також і у ст.71 МК України.

Із аналізу положень низки наведених норм, можна виокремити наступні підстави для позбавлення права на застосування пільги у вигляді умовного звільнення від сплати митних платежів: недотримання умов митного режиму, недотримання вимог митного режиму, недотримання умов і вимог митного режиму; недотримання вимог і обмежень митного режиму. Тоді, виникає питання про співвідношення понять умови, вимоги, обмеження митного режиму.

Таким чином, при визначенні податково-правового стимулу у вигляді умовного звільнення від сплати митних платежів законодавство виходить із необхідності забезпечення виконання ряду вимог, які гарантуватимуть добросовісне виконання суб'єктом господарювання взятих на себе зобов'язань щодо поміщення товарів у митний режим певного виду.

Вивчення положень МК України, що визначають вимоги до митного режиму конкретного виду дає можливість дійти наступних висновків.

Вимоги до митних режимів встановлюються законодавством України з питань митної справи. Митним режимом є комплекс взаємопов'язаних правових норм, що відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний

кордон України визначають митну процедуру щодо цих товарів, їх правовий статус, умови оподаткування і обумовлюють їх використання після митного оформлення (п.25 ч.1 ст.4 МК України).

Тобто, до законодавчих вимог, що ставляться будь-якого виду митного режиму є: 1) мета переміщення товарів; 2) митна процедура щодо цих товарів; 3) умови оподаткування; 4) правовий статус та умови використання таких товарів після митного оформлення. Митну процедуру складають зумовлені метою переміщення товарів через митний кордон України сукупність митних формальностей та порядок їх виконання (п.21 ч.1 ст.4 МК України). Процедурні аспекти виконання зазначених формальностей закріплено Наказом Міністерства фінансів України «Про виконання митних формальностей відповідно до заявленого митного режиму» від 31 травня 2012 р. № 657 [4].

Правове регулювання відносин, пов'язаних із помещенням товарів у митний режим конкретного виду визначає для таких товарів умови їх помещення чи використання (наприклад, ст. 123, ст. 132, ст. 148, ст.150 МК України), і таким чином вони є однією із обов'язкових вимог, що ставляться до діяльності у межах митного режиму конкретного виду.

Що стосується обмежень, то для аналізованих видів митних режимів такі обмеження, у першу чергу, стосуються можливостей використовувати товари, помещені у митний режим тільки відповідно до вимог конкретного митного режиму, а також строків перебування товарів у митному режимі. Відтак, обмеження також належать до вимог, що ставляться до митного режиму конкретного виду.

Наведене дозволяє стверджувати, що підставою для позбавлення платника податків права на умовне звільнення від оподаткування митними платежами у межах митного режиму, який передбачає таку пільгу, є встановлення факту недотримання вимог конкретного митного режиму, що визначаються МК України.

Висновки. Для забезпечені чіткості, прозорості та стабільності у застосуванні норм митного законодавства, що містять податково-правові стимули, необхідно забезпечити

єдиний підхід до формулювання правового змісту терміну умовне звільнення від сплати митних платежів, а також визначення та чіткого переліку підстав для надання та застосування цього виду податкової пільги, а також підстав позбавлення такої пільги.

Виходячи із комплексного тлумачення положень ПК України та МК України, під підставою для застосування податкової пільги у вигляді умовного звільнення від оподаткування митними платежами при використанні суб'єктом господарювання митного режиму, що передбачає таке звільнення, варто розуміти особливості, що характеризують вид діяльності платника податків при поміщенні товарів у такий режим, а саме вимоги митного режиму, що передбачає умовне звільнення від сплати митних платежів, у т.ч. умови та обмеження щодо поміщення у нього товарів.

Література:

1. Державне управління : теорія і практика. За заг. ред. д.ю.н. Авер'янова В.Б. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.
2. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. №4495-VI // ВВР. – 2012. – № 44-45, № 46-47, № 48. – Ст. 552.
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-IV // ВВР. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст.112.
4. Наказ Міністерства фінансів України «Про виконання митних формальностей відповідно до заявленого митного режиму» від 31 травня 2012 р. № 657 // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 80. – Ст. 3233.
5. Фінансове право : підручник / О.О. Дмитрик, І.Є. Криницький, О.А. Лукашев та ін. ; за ред. М.П. Кучерявенка. – Харків : Право, 2017. – 374 с.

II. ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.2: 336.71

Возняковська К. А.,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
“Одеська юридична академія”

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ РЕФІНАНСУВАННЯ ЯК ЗАСОБУ ПІДТРИМКИ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ СЛАБКИХ ТА ПРОБЛЕМНИХ БАНКІВ

У статті досліджуються проблеми вдосконалення правових механізмів рефінансування у контексті підтримки Національним банком України слабких та проблемних банків. Зроблено висновок про необхідність уведення загального механізму рефінансування НБУ у загальну логіку функціонування господарської системи. Запропоновано розширення програм кредитування, впровадження їх ступневості та незалежного рейтингування банків для цілей обрання тієї чи іншої програми рефінансування.

Ключові слова: підтримка ліквідності, рефінансування, Національний банку України, господарська система, слабкі банки, проблемні банки

В статье исследуются проблемы совершенствования механизмов рефинансирования в контексте поддержки Национальным банком Украины слабых и проблемных банков. Сделан вывод о необходимости введения общего механизма рефинансирования НБУ в общую логику функционирования хозяйственной системы. Предложено расширение программ кредитования, внедрение их ступенчатости и независимого

рейтингування банків для цілей избрания той или иной программы рефинансирования.

Ключевые слова: поддержка ликвидности, рефинансирования, Национальный банк Украины, хозяйственная система, слабые банки, проблемные банки

The article examines the problems of improving the legal mechanisms of refinancing in the context of support by the National Bank of Ukraine of weak and problem banks. It is concluded on the necessity of introducing the general mechanism of refinancing of the NBU into the general logic of the functioning of the economic system. The expansion of lending programs, introduction of their step-by-step and independent rating of banks for the purpose of choosing one or another refinancing program is proposed.

Keywords: liquidity support, refinancing, National Bank of Ukraine, economic system, weak banks, problem banks

Постановка проблеми. Питання про повноваження Національного банку України (далі – НБУ) у забезпеченні платоспроможної роботи кредитно-фінансових установ багатократно ускладнилося протягом останніх років, коли у законодавстві було переглянуто підхід до розмежування повноважень НБУ та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО) стосовно неспроможних банківських установ. І нові напрями досліджень у цьому контексті полягають не лише у потребі узгодження повноважень між вказаними органами, але й загалом у необхідності гармонізації функцій НБУ у сучасній економічній системі.

І хоча норми господарського права, оснований на поєднанні вертикальних та горизонтальних правовідносин у сфері економіки, найбільш наближені до механізму організації відносин у банківській сфері, у цієї галузі права спостерігається досить усічений погляд на спеціальну правосуб'єктність НБУ, у тому числі у розрізі його відносин із слабкими та неспроможними банками. Фактично ця частина господарсько-правових досліджень має поодинокий характер.

Аналіз дослідження даної проблеми. Виділяються окремі дослідження, зокрема роботи О.П. Подцерковного [1, с. 57-59, 342-349], К.В. Масляєвої [2], Н.В. Никитченко [3], В.П. Богуна [4] та небагатьох інших, у яких розглядаються окремі контрольно-наглядові та регулятивні функції НБУ.

Такий стан дослідження ролі та функцій НБУ у сучасній економіці України само по собі утворює значну прогалину у правовій науці. Не можна не враховувати й фактичні негативні результати чинної системи підтримки ліквідності банківських установ в Україні, позаяк велика їх частина, не дивлячись на отримання рефінансування протягом 2014-2015 років, все ж втратила платоспроможність та була піддана ліквідації. Це підтверджують відсутність адекватних механізмів підтримки ліквідності банків і недосконалість підходів до оцінки фінансового стану установ, які мають намір скористатися такими привілеями [5, с. 58].

Метою цієї роботи є дослідження процедур рефінансування у змісті повноважень НБУ задля вироблення пропозицій щодо вдосконалення загального порядку кредитування НБУ комерційних банків на засадах, що забезпечують правопорядок у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Повноваження НБУ цілком доречно розглядати у контексті загальних висновків господарсько-правової науки про організаційно-господарські повноваження державних органів та їх місця серед інших учасників господарських відносин. Як справедливо зауважив О.П. Подцерковний, у цьому разі можна констатувати наявність організаційно-господарських зобов'язань [1, с. 343], які виникають у результаті реалізації повноважень НБУ як центробанку.

Перше питання, яке тут виникає, полягає у тому, як співвідносяться ці організаційно-господарські повноваження із сукупністю майново-господарських НБУ з урахуванням того, що взаємодія НБУ із слабкими банками, в тому числі із неспроможними банками будується також на договірних відносинах щодо рефінансування, застави, звітності, контролю тощо. Тобто організаційно-господарські повноваження НБУ

тісно поєднуються із майново-господарською компетенцією цього органу, а отже мають не протиставлятися одні іншим, а навпаки – взаємодоповнюватися та певним чином збалансовуватися. Останнє особливо важливо у контексті того, що поєднання в особі НБУ одночасно адміністративних та економічних функцій веде до конфлікту інтересів, провокує корупцію та зловживання владою.

Причому, особливо гостро це питання виникає саме у розрізі відносин між НБУ та слабкими й неспроможними банками, адже саме у час скрутного майнового становища слабкі банки звертаються до НБУ за рефінансуванням, а у стані неспроможності встає питання про повернення НБУ запозичених раніше слабкому банку коштів. Якщо ж згадати функції НБУ щодо контролю за банківською діяльністю, то стає зрозумілим, що відповідні повноваження мають бути піддані ретельному науковому опрацюванню на предмет виявлення вразливих місць, які заважають економічному розвитку та макроекономічній стабільності в країні, фактично утворюють підстави для слабкості банків, вимушених згодом звертатися за допомогою до НБУ.

НБУ, будучи центробанком та здійснюючи важливий напрям державної економічної політики щодо забезпечення стабільності грошової одиниці країни, тим не менш, має багато інших функцій, які прямо чи побічно пов'язані із наведеною монетарною функцією.

Низка відповідних повноважень безпосередньо пов'язана із взаємодією зі слабкими, проблемними та неспроможними банками. Зокрема, ці повноваження виникають у зв'язку із прийняттям Національним банком України рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку з підстав, визначених частиною другою статті 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність», Законом України «Про спрощення процедур реорганізації та капіталізації банків».

Важливий напрям повноважень НБУ, що має безпосередній вихід на рівень взаємодії із слабкими, проблемними та неспроможними банками – рефінансування банківської системи, що застосовується у тому числі для вирішення проблем

ліквідності банківських установ, тобто саме для подолання передумов неспроможності банківських установ, коли зважені дії менеджменту банку та допомоги у формі рефінансування НБУ можуть усунути та нівелювати відповідну кризову ситуацію. При чому у даному випадку виникає трансформація одних відносин в інші: рефінансування надається слабкому банку, який потім може бути визнано проблемним, а можливо згодом у нього буде відкликано банківську ліцензію та його буде піддано процесу ліквідації – тут НБУ від позичальника-кредитора у регулятивних правовідносинах стає кредитором у процедурах ліквідації, тобто у охоронних правовідносинах.

З Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку, затвердженого рішенням виконавчої дирекції ФГВФО №2 від 05.07.2012 року, можна зробити висновок про наявність відповідних повноважень НБУ та їх узгодженість як із повноваженнями ФГВФО, так і з повноваженнями інших органів та осіб. Серед іншого, у контексті взаємодії ФГВФО із НБУ останній наділений такими повноваженнями, крім вищезазначених:

- здійснювати інспекційні перевірки проблемного банку;
- рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних;
- надає пропозиції ФГВФО про участь у моніторингу проблемного банку (п. 2.2 глави 2 розділу II);
- визначає консервативні сценарії економічного розвитку для ухвалення ФГВФО (Пункт 1.19 глави 1 розділу III);
- вести перелік попередньо кваліфікованих осіб (інвесторів), яким надається інформація про можливий продаж активів неспроможних банків (п. 3.4.).

І хоча відповідні положення нічого не говорять про рефінансування, із їх змісту видно, що НБУ не відстороняється від процесу ліквідації банку та здійснює цілковитий супровід операції щодо повернення банком раніше виданих кредитів рефінансування або контролює створення умов для такого повернення.

Глосарій банківської термінології визначає рефінансування як операції з надання банкам кредитів у встановленому

Національним банком порядку. При цьому основною метою рефінансування визначається регулювання ліквідності банків на виконання Національним банком функції кредитора останньої інстанції [6]. У чинному нині Положенні про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи, затвердженому постановою Правління НБУ від 17.09.2015 № 615, поняття рефінансування зведено, по суті, до будь-якого кредиту НБУ: операції рефінансування – операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку» (п.п. 16 п. 2). Разом із тим, у відповідних нормах закладено також поняття «кредиту рефінансування» як кредиту, «що надається банку шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків» (п.п. 8 п. 2). Порівняння цих понять з необхідністю виявляє суперечність – фактично операції рефінансування охоплюють не лише поняття «кредит рефінансування», але кредити овернайт, кредити рефінансування та операції прямого РЕПО. Це впливає із суті названих операцій, які передбачають надання коштів банкам з боку НБУ для підтримання їх ліквідності. Крім того необхідно враховувати, що рефінансування не може існувати й в інших, ніж кредит, формах. Може вестися мова лише про певні різновиди кредитування. І операції РЕПО мають бути цілком віднесені до цих операцій, враховуючи наявність при їх здійсненні усіх ознак кредитних відносин та поширеність відповідної оцінки у фахових джерелах (див., наприклад: 7).

Так само широкий підхід до поняття операцій рефінансування демонструє й законодавство ЄС у документі «Єдина монетарна політика в зоні євро: загальна документація щодо інструментів та процедур монетарної політики Євросистеми» (відома як «Загальна документація») [8], визначаючи таку ознаку рефінансування, як «управління ситуацією ліквідності». Порівнюючи відповідні європейські підходи та поняття, вироблені НБУ, можна помітити, що першим не притаманна жорстка регламентація форм рефінансування, а також відсутнє різке протиставлення банківської та економічної системи. Зокрема, у главі 3 зазначеної Загальної документації

Йдеться, по-перше, про «основні форми рефінансування», чим вказується на їх невичерпний характер, а по-друге, заходи центробанку ув'язуються із заходами економічної політики, коли операції рефінансування, у тому числі «основні заходи рефінансування» та «довготривале рефінансування» розглядаються у положеннях глави 3 «Операції на відкритому ринку» та визначаються у контексті такої основної їх мети, як «ліквідність ринку».

На противагу такому підходу правила НБУ не лише характеризуються вичерпними правовими формами, і відповідно є негнучкими, але надзвичайно формалізованими. Певним чином такий стан можна виправдати напіввоєнною ситуацією, у якій протягом останніх років перебувала економіка України, що вимагало досить жорстких заходів регулювання. Разом із тим у подальшому, як видається, вимоги відкритого ринку диктують потребу у запровадженні елементів гнучкості рішень НБУ при ухваленні рішень щодо рефінансування, тим паче, що, як показує вітчизняна практика та численні звинувачення посадовців НБУ у зловживаннях (див., наприклад: [9; 10, с. 108 тощо]), такі жорсткі правила не забезпечують порядку в сфері рефінансування. Адже будь-які правила можуть бути спотворені при неналежному та безконтрольному правозастосуванні.

Наукові погляди на поняття рефінансування різняться залежно від глибини підходу відповідних дослідників до функції НБУ в ринковій економіці.

У вузькому розумінні рефінансування розглядається як кредитування центральним банком кредитних установ. Зокрема, В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина вважають, що рефінансування банків – це «кредитування окремих банків на їх прохання у випадках тимчасової нестачі ліквідності» [11, с. 26]. На погляд В. Стельмаха, «Економічна сутність механізму рефінансування на мікрорівні полягає у підтримці ліквідності банків, а на макрорівні – у розширенні грошової маси в економіці країни» [12, с. 133]. Поширена також думка про рефінансування як про «забезпечення центральним банком банків додатковими резервами на кредитній основі, тобто запозиченими резервами» [13]. «Лише кредити центрального банку можуть вважатися

такими, що забезпечують стабільність банківської системи, оскільки на відміну від міжбанківських кредити центрального банку дають змогу банкам розпоряджатися надійним джерелом грошових ресурсів..., за умов суттєвих економічних потрясінь рефінансування стає дієвим заходом запобігання банківській паніці» [14, с. 701]. Такої саме думки додержуються й інші автори, визначаючи рефінансування у вузькому значенні цього поняття [15, с. 132].

Крім того звертає на себе увагу, що рефінансування здійснюється не лише для підтримки ліквідності банківських установ, як зазначають окремі автори (див., наприклад: [16, с. 256]). Більш обґрунтованою можна вважати точку зору про те, що рефінансування – це також «канал безготівкової емісії» [17, с. 53].

Крім того, треба враховувати сучасні економічні дослідження, які, зокрема на прикладі італійської банківської системи, доводять, що під час кризи кредитні операції центробанку впливають не лише на окремі банки – ліквідні вливання центробанку поширюються серед банків та досягають економіки [18, с. 28]. Іншими словами, в розвинутих економіках світу вирішення проблем ліквідності банків сприймається не лише як порятунок відповідного банку, а як прямиий засіб наповнення ліквідністю економіки.

Таким чином, рефінансування варто визначати як засіб державної економічної політики, що вживається НБУ з метою підтримки ліквідності банківських установ, досягнення грошово-кредитної стабільності в економічних відносинах та реалізації програм національного економічного розвитку, здійснюється у формі надання НБУ кредитів банківським установам за сприятливими процентними ставками та умовами.

Часткове відношення рефінансування до подолання проблем слабкості банківських установ вимагає диференціювати тимчасову та стійку неспроможність банківських установ як у законодавстві про рефінансування, так і в законодавстві про банкрутство банків для цілей розмежування порядку кредитування банків із різним ступенем ризику неповернення коштів.

У літературі пропонуються різні шляхи вирішення відповідних проблем, зокрема:

- вдосконалення процесу рефінансування НБУ комерційних банків в Україні;

- зниження облікової ставки, що вплине на відсоткові ставки на ринку та на доступність позикових коштів;

- удосконалення методики оцінки фінансового стану банку, що дасть змогу визначити реальну ситуацію та зменшить ризик неповернення кредиту рефінансування;

- здійснення контролю над напрямом використання отриманих кредитів від центрального банку;

- удосконалення механізму рефінансування, враховуючи досвід розвинених країн світу [19, с. 253-254].

Разом із тим такі пропозиції є не до кінця опрацьованими, по суті – поверхневими. Зокрема, можна звернути увагу на пропозицію щодо удосконалення методики оцінки фінансового стану банку. Її реалізація не дасть змогу зменшити ризик неповернення кредиту рефінансування. Адже із економічного погляду, як видається, ризик неповернення кредиту рефінансування не є визначальним у політиці рефінансування.

Цей аспект проблематики можна вловити, виходячи вже з самої назви чинного порядку рефінансування банківської системи: «Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи», затвердженого постановою Правління НБУ від 17.09.2015 № 615 (далі – Положення № 615). Позначення на напрям регулювання ліквідності банківської системи як основної мети рефінансування чітко вказує на другорядність ризику неповернення коштів у політиці центробанку.

Крім того, саме виходячи із правового аспекту неповернення кредиту рефінансування, впливає, що відповідний ризик не є визначальним для прийняття управлінського рішення щодо підтримки того чи іншого банку. Адже кредит рефінансування має бути забезпечений. А тому за умови наявності реальних договірних та законодавчих гарантій стягнення із проблемного банку коштів у разі неповернення

кредиту рефінансування, НБУ не лише не ризикує у підтримці банків рефінансуванням, але й може отримувати реальні доходи від такого кредитування.

Саме з цього підходу можна зробити висновок про важливість урахування не формальних, а змістовних елементів підтримки банківської системи при обговоренні механізмів рефінансування. Наявність будь-якої методики оцінки фінансового стану банку не може забезпечити від виникнення ризику неповернення коштів державі із боку НБУ. І навпаки, наявність такої методики, навіть найдосконалішої, не може закривати «очі» на потреби прискіпливого аналізу забезпечення рефінансування та виявлення чинників, які можуть призвести до втрати державних коштів у разі сумнівних операцій рефінансування.

У свою чергу завдання вдосконалення «процесу рефінансування» не повинні превалювати перед потребами підвищення якості менеджменту НБУ та роботи правоохоронної системи на запобігання зловживань із державними коштами у процесі рефінансування. Тут позитивніше рухатися від практики суцільної регламентації до вибіркового обмежень, коли відповідальність менеджерів НБУ виходить на рівень особистої та реальної відповідальності, прозорості прийняття рішень та незалежного експертного супроводу відповідних операцій. Зокрема, має бути створена така система видачі кредитів за рахунок державних коштів, коли унеможливаються одноосібні корупційні дії, діє усебічний контроль, принаймні спеціальних незалежних органів, та передбачаються можливості зупинення відповідних операцій у разі наявності корупційних ризиків.

На жаль, сьогодні практично будь-яка оцінка ризикованості кредитної операції з боку НБУ замикається на власних управлінських рішеннях, що не узгоджується із потребами розведення адміністративних та господарських функцій цього органу у напрямі подолання суб'єктивізму та корупційних ризиків.

Зокрема, можна звернути увагу на те, що у Положеннях НБУ наголошується: *«за оцінкою Національного банку, «Національний банк оцінює» тощо.*

Для порівняння програми кредитування ФРС будується на рейтингах CAMELS (Capital adequacy; Assets; Management Capability; Earnings; Liquidity (also called asset liability management); Sensitivity (sensitivity to market risk, especially interest rate risk). Це передбачає визначення показників банківської діяльності на підставі аналізу співвідношення фінансових звітів, поєднаними із перевітками на місцях, які здійснює призначений наглядовий регулятор. У США ці наглядові регулятори включають в себе Федеральну резервну систему, Управління контролера грошового обігу, Національне управління кредитної спілки, Адміністрацію фермерського кредиту, Федеральну корпорацію страхування депозитів [20], але жодним чином не один центробанк. Таким чином об'єктивізується оцінка стану банку для цілей прийняття рішення про кредитування, що дозволяє повною мірою врахувати ризики неповернення коштів та спрогнозувати виникнення інших проблем щодо виконання кредитної угоди.

Певним чином ризикованість та наявність потенційної корупційної складової у процесі рефінансування з боку НБУ примушує у цьому контексті дослухатися до думки науковців, які пропонують створення кредитних консорціумів, коли кредитний ризик поділяється між уповноваженим державним інститутом (наприклад – спеціально створеними для цього фондами розвитку, уповноваженими банками), рядом комерційних банків і прямими інвесторами (у т.ч. іноземними) [16, с. 258]. Багато у чому, як видається, такий механізм був би корисний при здійсненні кредитування державою банків, які не є слабкими та мають намір отримати кредит на виконання певних програм соціально-економічного розвитку із прогнозованим, але довгоочікуваним ефектом, як от: будівництво доріг, промислових підприємств, житлових будинків тощо. Разом із тим, навряд чи кредитні консорціуми будуть ефективними у разі кредитування слабких банків для відновлення їх ліквідності. Адже зацікавленість інвесторів у відповідному кредитуванні не можна передбачити, а його здійснення може призводити до знищення банків конкурентів, сприяти поширенню паніки завдяки витоку

інформації про слабкість банку та його труднощі у питанні забезпечення ліквідності.

Також із року в рік лунають пропозиції «посилити контроль НБУ за використанням банками коштів рефінансування» (див., наприклад: [10, с. 100]).

Разом із тим тут мають бути враховані проблеми із забезпеченням відповідного контролю, коли посилення самого контролю нічого не може дати, по-перше, без вдосконалення правоохоронної системи, а по-друге, без встановлення чітких меж контролю, що визначає свободу ринкових відносин та виключає оперування грошовими активами з боку банківських установ у замінний спосіб. Йдеться про випадок, коли власні та запозичені кошти не спрямовуються на потреби подолання кризи ліквідності, а використовуються для придбання валюти та виведення валютних ресурсів за кордон, при цьому кошти рефінансування заповнюють відповідну прогалину ліквідності без шансу реально вплинути на відновлення платоспроможної роботи банку.

Тут можемо говорити про декілька аспектів проблеми. Перша – забезпечення повернення коштів, враховуючи те, що, як зазначалося вище, будь-яке рефінансування як форма кредитування є ризикованим. Друга – визначення виключного (ексклюзивного) характеру рефінансування в умовах наявності реальної загрози його неповернення. Третя – значимість банку для забезпечення фінансової стабільності. Загальновідома формула «занадто великий, аби збанкрутувати», не дивлячись на її певний правовий абсурд, має тут величезне значення.

Загалом, у контексті проблем рефінансування потрібно зауважити про майже неосяжність науково-практичних досліджень стосовно відповідної проблематики. Фактично рефінансування, надане у неправильний спосіб та під спотворене (фіктивне, нереальне) забезпечення може лише поглиблювати банківську кризу, призводячи не лише до втрат коштів вкладників у банках-банкрутах, але й до втрат державного бюджету. Зокрема, якщо звернути увагу на суми неповерненого рефінансування банками України (станом на середину 2017 року – це 45,2 млрд заборгованості

неплатоспроможних банків та 15,2 млрд заборгованості платоспроможних банків [21]), то можна зрозуміти глибину відповідної проблеми.

Вже сама диференціація рефінансування на короткострокове («для підтримки ліквідності»), а також середньострокове (до 16.12.2016 – стабілізаційні кредити), що передбачено численними положеннями НБУ, як от: «Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України», затверджене Правлінням НБУ № 327 від 13.07.2010, «Положення про екстрену підтримку Національним банком України ліквідності банків», затверджене Правлінням НБУ № 411 від 14 грудня 2016 року (далі – Положення 411), вказують доволі абстрактну диференціацію відповідних процесів, здатну підводити під одні й ті самі обставини різні форми рефінансування, нівелювати будь-які межі для ухвалення НБУ суб'єктивного рішення.

Зокрема, якщо поглянути на визначення НБУ поняття стабілізаційних кредитів, які застосовувалися до моменту набрання чинності Постанови № 411, то виходило, що їх відмінність від інших кредитів рефінансування полягали лише у спеціальному строку та наявності вимоги про надання певних документів на підтвердження фінансової моделі розвитку банку, а також документів, які «підтверджують показники цієї фінансової моделі». Очевидно, що стабілізаційний кредит, наданий для виконання програми фінансового оздоровлення, мав вельми невеликі шанси на повернення в умовах, коли «фінансова» модель розвитку банку не супроводжується незалежним експертним висновком з боку авторитетних аудиторських організацій.

Досить показовим у цьому контексті є те, що вимоги стосовно надання кредитів рефінансування з боку НБУ в умовах звичайної економічної ситуації та в умовах екстреної підтримки ліквідності є набагато менш обтяжливими, ніж ті, які НБУ розробив для сфери відносин банків із своїми клієнтами. Йдеться про норми «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», затверджене Правлінням НБУ 30.06.2016 № 351.

Така диспропорція має бути усунута до навпаки, позаяк не може вважатися природним більш деталізоване втручання НБУ у кредитні операції банків, ніж підпорядкування його самого певним стандартам.

Стосовно системно важливих банків визначення критеріїв екстреної підтримки банків зовсім не виключає використання механізмів загального рефінансування. Разом із тим нормативно не закріплена ступеневість застосування відповідних порядків для інших банків, що було б логічним та відповідало б ступеневості програм рефінансування, наприклад, Федеральної резервної системи США, коли екстрена підтримка може бути надана будь-якій слабкій фінансовій установі.

В цьому контексті слід відмітити положення пунктів 6, 7 Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи: «НБУ установлює для банків однакові умови регулювання їх ліквідності та здійснює підтримку ліквідності банків, які не віднесено до категорії неплатоспроможних». По суті у цих положеннях заперечується різний підхід НБУ до різних банків. Але це підхід скоріше декларативний, аніж економічний.

Певним чином це суперечить розумній господарській дбайливості. Рефінансування є за своєю природою, передусім, господарською операцією, а не нормативним актом регулювання. Тут рівність умов надання не може вважатися стандартом. Адже не можна не враховувати обставини особливості економічної ситуації при наданні кредитів, слабкості чи системності банку та реальні ризики виведення коштів з банківської системи України. Виходячи із цих міркувань мають оцінюватися критерії, яким повинен відповідати банк згідно з вимогами зазначеного Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи (*пункту 7 глави 2 розділу I*) для отримання рефінансування чи прямого РЕПО: 1) структура власності банку не визнана Національним банком непрозорою; 2) банк має генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій (вимагається в разі надання в заставу за кредитом іноземної

валюти); 3) банк за всіма кредитами, наданими НБУ та операціями прямого РЕПО, не має простроченої заборгованості (основна сума кредиту, проценти за користування ним) та несплаченої пені; 4) банк уклав з Національним банком генеральний кредитний договір та/або генеральний договір РЕПО.

Ці критерії вимагають оцінки кожний окремо та у сукупності з огляду на потреби гнучкої форми грошово-кредитної політики, яка реалізується за допомогою рефінансування. Як можна помітити, відповідні критерії є занадто загальними та формальними, аби бути використаними для обмеження зловживань та дієвої оцінки ризикованості тієї чи іншої операції із рефінансування. Позаяк, такі ризики мають встановлюватися та аналізуватися, а в окремих випадках – ставати об’єктом спільного рішення Національного банку України та інших державних органів.

Висновки. Таким чином, загальний механізм рефінансування НБУ потребує уведення у загальну логіку функціонування господарської системи та урахування усіх можливих ризиків, які виникають у процесі відповідного рефінансування. Це обумовлює, серед іншого, об’єктивну необхідність закладення у відповідний порядок елементів незалежного волевиявлення, коли значна частина кредитів надаються у децентралізованому порядку, що передбачає не лише експертну оцінку можливих ризиків кредитування, розширення програм кредитування, незалежне рейтингування банків для цілей обрання тієї чи іншої програми кредитування, але й залучення до його ініціації та джерельної бази банківських об’єднань та зовнішніх кредиторів – інвесторів. Останнє здатне не лише об’єктивувати управлінські рішення щодо кредитування, але й дозволить скоротити державні видатки на операції з рефінансування. При цьому формалізація процесів рефінансування не повинна заважати реалізації функції центробанку щодо наповнення економіки ліквідними грошима в умовах кризи.

Література:

1. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики. – К.: Юстиніан, 2006 – 424 с.
2. Масляєва К.В. Господарсько-правове забезпечення функціонування ринку фінансових послуг в Україні. – Автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2009. – 20 с.
3. Никитченко Н.В. Європейські моделі здійснення державного фінансового контролю / Н.В. Никитченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 158–160.
4. Богун В. Правові аспекти здійснення зовнішньоекономічної діяльності в Україні // Право України. – 1998. – № 4. – С. 62-66.
5. Чібісова В.Ю. Удосконалення інструментів регулювання ліквідності банків України // Вісник Університету банківської справи 2017. – № 1 (28). – С. 51-59.
6. Глосарій банківської термінології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123604&cat_id=123320
7. Дубихвіст О., Лановий В. Операції РЕПО як інструмент здійснення грошово-кредитної політики центрального банку // ВІСНИК НБУ, СЕРПЕНЬ 2013. – С. 17-25.
8. The implementation of monetary policy in the euro area. General documentation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bde.es/f/webbde/SES/Secciones/Publicaciones/PublicacionesBCE/PoliticaMonetaria/Fic/gendoc201109en.pdf>
9. Пуховкіна М. Ф. Еволюція політики рефінансування в Україні / М. Ф. Пуховкіна // Фінанси, облік і аудит. – 2010. – №16. – С. 146-153.
10. Чайковський Я. Рефінансування банків як метод регулювання Національним банком України банківської системи в умовах виходу з фінансової кризи // Економічний аналіз. – 2012. – Вип. 10. – Ч. 3. – С. 107-111.
11. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина ; Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 138 с.
12. Стельмах, В.С. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін; за ред. В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.

13. Рефінансування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Рефінансування>

14. Шмуратко Я.А. Стецюра О.С. Рефінансування банків в умовах фінансової нестабільності – Економіка та суспільство. – 2017. – № 10. – С. 701-704.

15. Манжос С. Рефінансування як інструмент підтримання ліквідності банківських установ України / Світлана Манжос // Галицький економічний вісник. – Тернопіль : ТНТУ, 2014. – Том 46. – № 3. – С. 130-138.

16. Зимовець В.В. Акумуляція фінансових ресурсів та економічний розвиток (монографія) / Відпов. ред. д.е.н., проф. В.І. Кононенко. К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 314 с.

17. Янчук В.І., Барда Л.В. Рефінансування – операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку // Економіка. Фінанси. Менеджмент : актуальні питання науки і практики. 2016. – Вип. 4. – С. 53–66.

18. Affinito Massimiliano. Central bank refinancing, interbank markets, and the hypothesis of Liquidity hoarding evidence from a euro-area banking system. – European Central Bank, 2013. – 44 p.

19. Гуркуша Ю.О. Бахчиванжи І.І. Рефінансування банків: вітчизняна практика // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – Випуск 3 (08). – 2017. – С. 249-254.

20. CAMELS rating system [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/CAMELS_rating_system

21. Платоспроможні банки зменшили заборгованість перед НБУ до 15.2 млрд. грн.: Прес-реліз НБУ від 05.04.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=46243144

IV. ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22

Бортник С.М.,
канд. юрид. наук, декан факультету № 2
Харківського національного
університету внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ПІДСТАВ ЗВІЛЬНЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

У статті на основі аналізу норм чинного законодавства України надано характеристику окремих підстав звільнення поліцейських. Наголошено, що в законодавстві зустрічається достатня кількість підстав звільнення зі служби поліцейських, які вступають у конфлікт із аналогічними положеннями трудового законодавства. Обґрунтовано необхідність удосконалення не лише трудового законодавства, що визначає підстави звільнення поліцейських, а й адміністративного.

Ключові слова: підстави, звільнення, поліцейські, Національна поліція України, трудове право, адміністративне право.

В статье на основе анализа норм действующего законодательства Украины охарактеризованы отдельные основания увольнения полицейских. Отмечено, что в законодательстве встречается достаточное количество оснований увольнения со службы полицейских, которые вступают в конфликт с аналогичными положениями трудового законодательства. Обоснована необходимость совершенствования не только трудового законодательства, определяющего основания увольнения полицейских, но и административного.

Ключевые слова: основания, увольнения, полицейские, Национальная полиция Украина, трудовое право, административное право.

In the article, on the basis of analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, a description of the separate grounds for the release of the police was provided. It is stressed that the law provides for a sufficient number of grounds for the release of police officers who come into conflict with similar provisions of labor legislation. The necessity of improving not only labor legislation, which determines the grounds for the dismissal of police officers, but also administrative, is substantiated.

Keywords: grounds, dismissal, police, National Police of Ukraine, labor law, administrative law.

Постановка проблеми. Створення Національної поліції України стало одним із пріоритетних завдань законодавця після подій чотирирічної давнини, що відбулись на Майдані, в ході яких виявилось, що сучасна міліція не лише абсолютно нездатна ефективно захищати права, свободи та законні інтереси простих громадян, але й, навіть, може виступати прямою загрозою для них. Через це даний орган влади остаточно втратив довіру населення нашої країни. Однак, створення нового органу (Національної поліції України) не призвело до отримання бажаних результатів, адже діяльність поліції мала низку проблемних питань, одним із яких стало визначення правових засад проходження служби в органах поліції. Варто зазначити, що проходження служби в поліції є тривалим процесом, на цьому шляху можуть мати різні аспекти проходження служби, настання яких пов'язано із зміною правового статусу поліцейського. Як і будь-яка діяльність, проходження служби в поліції може прийти до завершення. Однак, підстави припинення служби можуть бути дуже різними.

Аналіз дослідження даної проблеми. Окремі питання звільнення поліцейських розглядали у своїх роботах: Є.Ю. Подорожній, Л.В. Могілевський, О.А. Абрамова, Д.Н. Бахрах, Р.І. Денісов, В.О. Дроздов, Н.І. Єропкін, Т.В. Іванкіна, Т.А. Іванова, А.П. Коренєв, В.Г. Кутушев, В.В. Лазарєв, О.В. Лаврінєнко, Е.А. Правдіна, М.А. Покровська, А.І. Ставцева, В.Н. Толкунова, Н.А. Чередніченко, Б.І. Сташківа, П.Д. Пилипенко та багато інших. Проте, незважаючи на велику

кількість наукових праць, недостатня увагу була приділена підставам звільнення поліцейських.

Саме тому **метою статті є**: розглянути підстави звільнення поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що звільнення зі служби в органах Національної поліції може наступати з різних причин, однак в рамках нашого дослідження ми розглянемо ключові із них. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Національну поліцію» підставою для звільнення поліцейських є службова невідповідність [1]. У трудовому законодавстві відображено схожу за вищенаведену підставу для припинення трудових відносин з ініціативи власника або уповноваженого ним органу. Так, відповідно до п. 2 ст. 40 КЗпП України трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом у випадку виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само в разі відмови в наданні допуску до державної таємниці або скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці [2]. Питання щодо відповідності (невідповідності) займаної посади вирішується під час атестування поліцейських. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 57 Закону України «Про Національну поліцію» атестування поліцейських проводиться для вирішення питання про звільнення зі служби в поліції через службову невідповідність [1]. Порядок атестування поліцейських, в тому числі на предмет виявлення такої підстави звільнення зі служби в поліції як службова невідповідність, встановлено в Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських, що затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ від 17 листопада 2015 року № 1465 [3].

Слід відмітити, що в жодному із наведених вище нормативно-правових актів не розкрито сутності категорії «службова невідповідність», що дозволяє тлумачити її на

власний розсуд зацікавленим в прийнятті відповідного рішення особам. У такому випадку дана категорія стає майже універсальною підставою для звільнення зі служби в поліції. Таке положення справ спостерігається й у судових рішеннях, про що свідчить лист Вищого адміністративного суду України від 29 вересня 2016 року, в якому зроблено аналіз судової практики оскарження рішень атестаційних комісій органів (закладів, установ) Національної поліції України про звільнення працівників поліції внаслідок непроходження ними атестації. При цьому, вірною здається позиція зазначеного органу судової влади стосовно того, що атестування, яке призначається для вирішення питання про звільнення зі служби в поліції через службову невідповідність, повинно бути зумовлене існуванням реальних підстав до звільнення, як то неналежне виконання службових обов'язків, порушення установленого чинним законодавством порядку та правил несення служби тощо. На практиці ж керівник поліції наділений повноваженнями щодо прийняття рішення про проведення атестування поліцейських, у тому числі для вирішення питання про звільнення зі служби через службову невідповідність. При цьому ні Закон, ні Інструкція не містять особливих умов або обмежень щодо прийняття керівником такого рішення, а також періоду часу між атестаціями [4]. Отже, з наведеного слідує, що така підстава звільнення поліцейських зі служби, як службова невідповідність, потребує чіткого законодавчого регламентування, зокрема, необхідно розкрити сутність даної категорії із вказівкою на конкретні критерії такої невідповідності, як то грубе порушення порядку та правил несення служби або ж неналежне виконання поліцейським своїх службових обов'язків.

Поліцейський може бути звільнений зі служби в зв'язку з накладенням на нього дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення. У фаховій юридичній літературі сутність дисциплінарного стягнення розкривають як: захід правового впливу на порушників трудової дисципліни [5, с. 200]; передбачена законом міра примусу, що застосовується певним органом до працівника, який порушив трудову дисципліну [6, с. 187]. Своє законодавче закріплення наведена підстава

отримала в ст. 147 (стягнення за порушення трудової дисципліни) КЗпП України, відповідно до якої за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано такий захід стягнення як звільнення. При цьому встановлено, що законодавством, статутами та положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення [2]. Як слідує з п. 6 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський звільняється зі служби, а служба припиняється в зв'язку із реалізацією дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення зі служби, накладеного відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України [1]. У цьому контексті слід зазначити, що Дисциплінарний статут Національної поліції на сьогодні не прийнято, тобто Закон України «Про Національну поліцію» в наведеному випадку (й у багатьох інших) здійснює посилання на неіснуючий нормативно-правовий акт. Враховуючи те, що Закон України «Про Національну поліцію України» був прийнятий майже три роки тому, таке положення справ щодо здійснення нормативно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності поліцейських є неприпустимим. При цьому, відповідно до підп. 8 п. 7 Розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Національну поліцію» Кабінету Міністрів України в місячний строк було необхідно внести на розгляд Верховної Ради України проект Закону України про затвердження Дисциплінарного статуту Національної поліції України [1].

Наведений законопроект було внесено до розгляду Верховній Раді України 1 лютого 2016 року № 3857 [7], чим було порушено встановлені чинним національним законодавством строки. У подальшому на розгляд Верховній Раді України було внесено новий проект Закону України про Дисциплінарний статут Національної поліції України від 16 травня 2016 року № 4670 [8]. На сьогодні ж чинним залишається Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України, що затверджено Законом України від 22 лютого 2006 року, який визначає сутність службової дисципліни, обов'язки осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України (далі –

особи рядового і начальницького складу) стосовно її дотримання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, порядок та права начальників щодо їх застосування, а також порядок оскарження дисциплінарних стягнень. Відповідно до п. 8 ст. 12 (види дисциплінарних стягнень) вищенаведеного нормативно-правового акта на осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ за порушення службової дисципліни може бути накладено дисциплінарне стягнення у вигляді звільнення з органів внутрішніх справ [9]. Проте, в положеннях Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ не має жодної згадки про поліцейських. Як цілком слушно було зауважено із цього приводу, підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, в тому числі щодо накладення дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення зі служби, мають визначатися Дисциплінарним статутом Національної поліції України або норми закону України «Про Дисциплінарний статут ОВС» треба розповсюдити й на поліцейських [10, с. 285]. А тому слід констатувати те, що на сьогодні є проблема правового регулювання дисциплінарної відповідальності поліцейських, вирішенням якої слід вважати ухвалення Дисциплінарного статуту Національної поліції з одночасним визнанням нечинним Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ.

Як підставу звільнення поліцейського зі служби в поліції законодавець називає набрання законної сили рішенням суду щодо притягнення його до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, або кримінального правопорушення [1]. Перелік адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, закріплено в Кодексі України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (далі – КпАП України). Аналіз такого переліку свідчить, що в зв'язку із своєю службовою діяльністю поліцейський може вчинити такі із зазначених видів адміністративних правопорушень: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172-4 КпАП України); порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5 КпАП

України); порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6 КпАП України); порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7 КпАП України); незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172-8 КпАП України); невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9 КпАП України). У свою чергу, діяння, які є корупційними злочинами визначені на рівні Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року (далі – КК України). Аналіз положень вищенаведеного нормативно-правового акта свідчить, що поліцейський у зв'язку із здійсненням своєї професійної діяльності може вчинити наступні із зазначених видів злочинів: привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України); викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 262 КК України); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 308 КК України); викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 312 КК України); викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ч. 2 ст. 313 КК України); порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 320 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК України); тощо [11].

Поліцейські, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Національну поліцію», можуть звільнитися й за власним

бажанням [1]. Наведений нормативно-правовий акт не регламентує порядок звільнення зі служби за такою підставою. Як слідує з аналізу Положення про проходження служби, за власним бажанням особа може звільнитися при наявності причин, що перешкоджають виконанню службових обов'язків. При цьому, слід відмітити, що особи рядового та начальницького складу, які виявили бажання звільнитися зі служби за особистим проханням, попереджають прямого начальника органу внутрішніх справ про прийняте ними рішення не пізніш як за три місяці до дня звільнення, про що подають рапорт за командою [12]. На рівні КЗпП України (ст. 38 – розірвання трудового договору, укладеного на невизначений строк, з ініціативи працівника) встановлено правило, відповідно до якого працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні [2]. Тобто трудовим законодавством встановлено більш короткий строк попередження про припинення трудових відносин. Як відмічають окремі науковці, вимога щодо збільшення строку попередження про звільнення поліцейського за власним бажанням обумовлюється його особливим правовим статусом, що стосується, наприклад, здійснення ним оперативно-розшукової діяльності [10, с. 286]. Проте, ми вважаємо, що й при звільненні поліцейських за власним бажанням повинен бути застосований строк попередження про такий намір, що вказаний в ст. 38 КЗпП України [2], оскільки такий акт має статус Закону України, а Положення про проходження служби [12] є підзаконним нормативно-правовим актом, що повинен прийматися на основі та на виконання законів.

Останньою підставою звільнення поліцейських зі служби, яку називає закон України «Про Національну поліцію» (п. 10 ч. 1 ст. 77) є набуття громадянства або підданства іншої держави [1]. Так, відповідно до ст. 8 КЗпП України трудові відносини іноземних громадян, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях України, регулюються відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року [2]. У зазначеному акті законодавства вказано, що

трудові відносини іноземців та осіб без громадянства, які працюють в Україні, не регулюються правом України в разі, якщо: 1) іноземці й особи без громадянства працюють у складі дипломатичних представництв іноземних держав або представництв міжнародних організацій в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України; 2) іноземці й особи без громадянства за межами України уклали з іноземними роботодавцями – фізичними чи юридичними особами трудові договори про виконання роботи в Україні, якщо інше не передбачено договорами чи міжнародним договором України [13]. Правові засади та зміст громадянства, підстави втрати громадянства встановлено на рівні Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року. Відповідно до ст. 19 вищенаведеного нормативно-правового акта добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття, є однією з відстав втрати громадянства України. При цьому добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави, громадянство якої набуто. Існування наведеної підстави звільнення поліцейських зі служби в поліції обумовлено тим, що служити в поліції можуть виключно громадяни України.

Висновки. Завершуючи наукове дослідження зазначимо, що підстави звільнення зі служби в поліції у вигляді вичерпного переліку знайшли своє законодавче закріплення на рівні Закону України «Про Національну поліцію». У своїй більшості вони кореспондуються з нормами трудового законодавства. Проте, зустрічається й достатня кількість підстав звільнення зі служби поліцейських, які вступають у конфлікт із аналогічними положеннями трудового законодавства. Більш того, окремі з підстав звільнення поліцейських зі служби, знайшовши свою правову деталізацію на рівні відповідного адміністративного акта, взагалі суперечать положенням законів України. Це здебільш пов'язано із моральною застарілістю Положення про

проходження служби. У зв'язку з чим даний акт адміністративного законодавства в якомога найкоротші терміни потребує скасування із одночасним прийняттям нового нормативно-правового акта, який би здійснював правове регулювання даної сфери суспільних відносин.

Література:

1. Про Національну поліцію : Закон України : від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.
2. Кодекс законів про працю України: Закон України : від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50.
3. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атеставання поліцейських : наказ Міністерства внутрішніх справ України : від 17 лист. 2015 р. № 1465 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 90. – Ст. 3073.
4. Аналіз судової практики оскарження рішень атестаційних комісій органів (закладів, установ) Національної поліції України про звільнення працівників поліції внаслідок непроходження ними атестації : лист Вищого адміністративного суду України : від 29 вер. 2016 р. // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2016. – № 4.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – . – Т. 2 : Д-Й. – 1999. – 744 с.
6. Адміністративне процесуальне право : навч. посібник / За заг. ред. Т. П. Мінки. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 278 с.
7. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : проект закону України : від 1 лют. 2016 р. № 3857 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58005&pf35401=374554>
8. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : проект закону України : від 16 трав. 2016 р. № 4670 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59106&pf35401=387817>
9. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України : від 22 лют. 2006 р. № 3460-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.

10. Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. комент. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка ; [О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін. ; передм. В. В. Сокурєнка]. – Харків, 2016. – 408 с.

11. Кримінальний кодекс України : Закон України : від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25 – 26. – Ст. 131.

12. Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ : постанова Кабінету Міністрів Української РСР : від 29 лип. 1991 р. № 114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/114-91-p>

13. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 верес. 2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 422.

УДК 349.22

Могілевський Л. В.,

д-р юрид. наук, старший науковий співробітник,
вчений секретар секретаріату Вченої ради
Харківського національного університету
внутрішніх справ

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО»

У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених досліджено теоретичні підходи щодо розуміння поняття «соціальне партнерство». Відмічено, що інститут соціального партнерства поширений у багатьох країнах світу. Наголошено, що у розвинених країнах соціальне партнерство, як правило, здійснюється на національному, галузевому, територіальному та виробничих рівнях у формі консультацій, переговорів, колективних договорів та угод

Ключові слова: соціальне, партнерство, соціальне партнерство, трудове право, джерела трудового права.

В статье на основе анализа научных взглядов ученых исследованы теоретические подходы к пониманию понятия «социальное партнерство». Отмечено, что институт социального партнерства распространен во многих странах мира. Акцентируется внимание на том, что в развитых странах социальное партнерство, как правило, осуществляется на национальном, отраслевом, территориальном и производственном уровнях в форме консультаций, переговоров, коллективных договоров и соглашений

Ключевые слова: социальное партнерство, социальное партнерство, трудовое право, источники трудового права.

In the article based on the analysis of scientific views of scientists theoretical approaches to understanding the concept of "social partnership" are researched. It is noted that the institution of social partnership is distributed in many countries of the world. It is emphasized that in developed countries, social partnership is usually carried out at the national, sectoral, territorial and industrial levels in the form of consultations, negotiations, collective agreements and agreements

Keywords: social, partnership, social partnership, labor law, sources of labor law.

Постановка проблеми. Однією із головних особливостей системи джерел трудового права порівняно із джерелами інших галузей права, виступає те, що провідну роль у ній посідають такі її структурні елементи як соціально-партнерські нормативно-правові акти. При цьому в більшості випадків, на основі названих вище актів буде здійснюватися правове регулювання виключно трудових і пов'язаних із ними правовідносин. Іншими словами, наявність соціально-партнерських актів у структурі системи джерел трудового права є характерною особливістю даної галузі права в цілому. Вищенаведене викликає необхідність визначення сутності, ролі та місця соціально-партнерських нормативно-правових актів у структурі системи джерел трудового права України. Однак, в

першу чергу необхідно з'ясувати що представляє собою власне поняття «соціального партнерства».

Аналіз дослідження даної проблеми. Дослідженню нормативно-правових соціально-партнерських актів як структурних елементів системи джерел трудового права присвячували увагу такі вчені як: О.С. Арсентьєва, Ю.С. Шемшученко, Г.А. Трунова, О.Ф. Скаун, С.В. Єрохін, О.А. Трюхан та інші. Велика до кількість досліджень у зазначеному напрямку, беззаперечно, підтверджує важливість таких актів у системі джерел трудового права. Однак, здійснюючи свої дослідження науковці практично залишали по за увагою проблему визначення поняття «соціальне партнерство».

Саме тому **метою статті** є розглянути сутність поняття «соціального партнерства».

Виклад основного матеріалу. Визначаючи сутність поняття «соціальне партнерство» необхідно визначитись із сутністю його складових. Авторський колектив великого тлумачного словника сучасної української мови слово «партнерський» тлумачить як — 1) властивий «партнеру», тобто: компаньйон, товариш у якій-небудь справі, в якому-небудь занятті; про державу, громадське угруповання, підприємство тощо, з яким здійснюється яка-небудь спільна діяльність; 2) що стосується «партнерства», тобто: положення партнера, того, хто бере участь із ким-небудь у спільній справі; узгоджені, злагоджені дії учасників спільної справи; взаємні відносини, контакти держав, громадських угруповань, підприємств тощо, оснований на взаємовигідності та рівноправності [1, с. 890]. З аналізу такого тлумачення складової досліджуваного поняття слідує, що соціально-партнерські акти є такими, що приймаються на багатосторонній основі, тобто включають декілька суб'єктів (сторін), які їх складають.

Досліджуючи таку складову вищенаведених актів, як категорія «соціальне» зазначимо, що вона є найбільшою за змістовним навантаженням і являє собою багатоаспектне та складне явище. У своєму дослідженні, що присвячено правовому регулюванню соціального партнерства на етапі

реформування трудового права України, О.С. Арсентьєва дійшла висновків стосовно того, що соціальне партнерство є соціальним явищем, багатогранність якого передбачає дослідження його в багатьох аспектах, кожен із яких характеризує його з певної точки зору й є необхідним для врахування при визначенні поняття соціального партнерства. При цьому слід врахувати, що царина застосування праці — це лише одна з багатьох сфер, де застосовується соціальне партнерство [2, с. 35]. Зокрема, з етимологічного сенсу слово «соціальне» походить з латинської мови від слова «socialis», що в перекладі означає — загальний; громадський; суспільний [3, с. 429].

Якщо ж розглядати семантичні підходи до визначення наведеного вище поняття, слід зазначити, що в сучасній українській мові слово «соціальне» тлумачать у наступних значеннях — із суспільного погляду; в суспільному відношенні; пов'язаний із «соціальним», тобто: пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний, громадський; породжений умовами суспільного життя, певного середовища, ладу; існуючий у певному суспільстві; здійснюваний у суспільстві; зумовлений поділом суспільства на класи; який має на меті зміну суспільних виробничих відносин [1, с. 1360].

На складність і багатоаспектність поняття «соціальне» акцентують у філософських колах. На думку В.Л. Петрушенка, соціальне — це особливий рівень проявів процесів буття, що характеризується: участю в ньому людей, наділених свідомістю, розумінням, творчою активністю; існуванням особливої сфери речей та явищ, що не створюються прямим стихійним ходом природних процесів, а постають величезною сукупністю артефактів штучних речей і засобів людської діяльності; особливими механізмами збереження свого статусу та наслідуванням його в часі (соціальна історія); оскільки соціальне та соціальні якості не передаються генетично, основним способом такого збереження та передавання постає культура; особливим типом детермінації та регламентації свого реального функціонування, що здійснюється через спеціальні інститути, сфери соціального нормування, програми соціальної діяльності; особливим типом міжіндивідуальної комунікації, яка

покликана забезпечувати обмін здобутими навичками соціальної діяльності, залучати індивідів у суспільно життєві дії, узгоджувати ці дії між собою [4, с. 195].

Категорія «соціальний», зауважує авторський колектив філософського енциклопедичного словника, уособлює в собі назву всього міжлюдського, тобто всього того, що пов'язано зі спільним життям людей, з різними формами їх спілкування, в першу чергу того, що відноситься до суспільства та спільності, що має суспільний й загальний характер. Протилежністю соціального виступає поняття асоціальний [3, с. 429-430].

В онтологічному плані «соціальне» постає перетворенням природного, в результаті чого змінюються його форма, тип впорядкування та функціонування: якщо природні процеси відбуваються в прямому поєднанні причин і наслідків без заздальгідь визначеного задуму, то «соціальне» передбачає наміри, задум, мету. У результаті проходження всіх людських дій через хоч якусь долю розуміння, усвідомлення, задуму соціальна регламентація набуває ідеалізованого характеру, що виливається в функціонування жорстких норм права, застосування соціально узаконеного примусу, домінування певних ідеологічних доктрин і програм. У цьому плані, на думку багатьох філософів, соціальне постає відчуженим від людини та навіть ворожим їй (Камю). Проте людина не набуває людських якостей поза включенням в соціальні процеси. Більше того, саме «соціальне» вводить людину в такий спосіб буття, що набагато перевершує її біологічне життя й індивідуальні життєві прагнення. Культивування різних видів творчої діяльності, прагнення досконалості в мистецтві, спортивні досягнення, соціальні ієрархії, людські змагання в різних сферах діяльності, винахідництво, різні форми комунікації тощо — все це постає явищами, можливими лише в «соціальному» та через «соціальне» [4, с. 195].

У філософії оперують таким терміном як «соціальна дія», під якою розуміють форму або спосіб вирішення соціальних проблем і протиріч, в основі яких лежить зіткнення інтересів і потреб основних соціальних сил даного суспільства. Соціальна дія готується суспільними рухами, які керуються певними

програмами й ідеологією. Розвинені суспільні рухи створюють свої організації — партії, асоціації політичні союзи тощо. Види соціальних дій розрізняються залежно від проблем (економічних, соціальних, політичних, розвитку духовного життя суспільства), що вирішуються, їх соціального та класового змісту, методів їх вирішення. Соціальна дія особистостей являє собою вчинки, що мають суспільне значення, — розглядаються в рамках психології (мотивація вчинків, намірів, ставлення до «Я» як джерела та суб'єкту дії, співвідношення змісту і значення дії, раціонального й ірраціонального, свідомого та несвідомого в його мотивації), в соціальній психології (сприйняття соціальної дії з боку найближчого оточення та роль цього сприйняття в соціальній дії, усвідомлення особистістю належності до відповідної групи як фактору мотивації соціальної дії, роль референтної групи в соціальній дії, механізми групового контролю особистостей), в етиці (моральна оцінка та самооцінка проблема вибору соціальної дії та відповідальності за неї перед суспільством, соціальною групою й самим собою).

Цілий ряд представників західної соціології (М. Вебер, Ф. Знавецький, Т. Парсонс) розглядають соціальну дію як центральне поняття в структурі соціологічної теорії, бачать в ньому вихідний пункт усієї системи суспільних відносин і засіб інтеграції різних областей соціального знання. Парсонс, зокрема, називає свою соціологічну теорію теорією соціальної дії. Головна увага приділяється розчленуванню соціальної дії на суб'єкта дії, ситуацію дії й орієнтації суб'єкта. Основною ознакою соціальності при цьому є наявність суб'єктивного сенсу дії для самого діяча. При цьому основними видами орієнтації суб'єкта виступають мотиваційна та ціннісна орієнтації, причому кожна з них містить пізнавальний (когнітивний), емоційний та оціночний аспекти [5, с. 610]. Така складова поняття «соціально-правовий акт» як категорія «соціальне» визначає суспільний характер досліджуваного явища, тобто вказує на те, що основним учасником таких актів виступає суспільство; що такі акти приймаються задля вдосконалення та розвитку суспільних відносин.

Враховуючи юридичну спрямованість представленого наукового дослідження, здійснимо аналіз позицій учених-правознавців щодо визначення сутності досліджуваного явища. Так, в юридичній енциклопедичній літературі оперують таким терміном як «соціальне партнерство», зокрема, визначають його з двох аспектів як: 1) систему розвинених взаємозв'язків між працівниками, роботодавцями, а також державою на засадах співробітництва, компромісів, узгоджених рішень з питань соціально-трудових відносин; 2) принцип соціальної політики держави, що забезпечує справедливість розподілу матеріальних ресурсів між сторонами соціальних відносин в умовах ринкової економіки [6, с. 554]. У контексті нашого дослідження, ближчим здається перший із наведених вище аспектів сприйняття поняття «соціальне партнерство», так як вказує на можливі сторони соціально-партнерського акта — працівників, роботодавців і державу. У такому розумінні соціальне партнерство є механізмом узгодження конітересів, задля уникнення виникнення конфліктів шляхом застосування цивілізованих засобів вирішення спірних питань, досягнення домовленості сторін без застосування крайніх заходів. Соціальне партнерство попереджає конфлікти, сприяючи становленню партнерських відносин сторін, заснованих на співробітництві рівноправних суб'єктів соціального партнерства, взаємних поступках для врахування інтересів кожної сторони [2, с. 36-37].

Соціальне партнерство здійснюється на засадах законності, відповідальності, добровільності, рівноправності, взаємних зобов'язань і поваги сторін, рівності представництва, обґрунтованості вимог тощо [6, с. 554]. З урахуванням цього слід погодитися з позицією Г. А. Трунової, яка під час визначення особливостей правового регулювання соціального партнерства в Україні, звертає увагу на те, що соціальне партнерство являє собою систему договірних суспільних відносин, яка склалася з урахуванням загальноприйнятих у міжнародному співтоваристві стандартів і рекомендацій [7, с. 42].

Отже, соціальне партнерство ґрунтується на договірних засадах, а значить соціально-партнерський акт є однією із форм

договору (угоди). При цьому, як зауважують у науково-правових колах, нормативно-правовий договір — це спільний договірний акт-документ двох або більше сторін (правотворчих органів), що установили нові норми права за взаємною згодою, які служать підставою для видання правових актів, здійснення інших юридично значущих дій і забезпечуються державою відповідно до закону [8, с. 443]. Також нормативно-правовий договір визначають як об'єктивоване, формально-обов'язкове правило поведінки загального характеру, встановлене за взаємною домовленістю кількох суб'єктів і забезпечуване державою [6, с. 1711].

Під час дослідження ролі посередництва у вирішенні колективних трудових спорів, С. В. Єрохін дійшов висновку стосовно того, що соціальне партнерство — це система не лише колективних, але й індивідуальних відносин, що виникають під час задоволення суб'єктами трудового права своїх трудових прав та інтересів [9, с. 32]. Із приводу наведеного вище визначення зауважимо, що, на нашу думку, воно потребує уточнення в частині того, що соціальне партнерство не може являти собою систему індивідуальних відносин, так як саме поняття «соціальне», як слідує з його аналізу, що був проведений нами вище, не може включати в себе індивідуальні стосунки. При цьому сам учений в подальшому зазначає, що соціальне партнерство — це система трудових і тісно пов'язаних з ними відносин, що спрямована на забезпечення прав та узгодження інтересів основними суб'єктами трудового права: працівниками (представниками працівників), роботодавцями (представниками роботодавців), органами державної влади та місцевого самоврядування [9, с. 32]. Іншими словами, соціальне партнерство передбачає задоволення спільних інтересів суб'єктів таких правовідносин — працівників, роботодавців та органів держави. Авторський колектив великого енциклопедичного словника зазначає, що предметом соціального партнерства є узгодження заходів сторін з питань: законодавчого забезпечення, гарантування розвинених і гуманних соціально-трудова відносин (оплата, умови праці; режим роботи, тривалість робочого часу та відпочинку; порядок

надання та тривалість відпустки); охорони та безпеки праці, продуктивної зайнятості населення та соціального захисту безробітних; соціального забезпечення працівників (страхування, оздоровлення, відпочинок) [10, с. 826]. Окрім цього, слід погодитися з позицією, відповідно до якої соціальне партнерство — це система врегульованих нормами права відносин, зв'язків між найманими працівниками в особі їх представників (професійних спілок та інших уповноважених представників трудового колективу), з одного боку, та роботодавцями (організаціями роботодавців чи їх об'єднаннями) — з другого, а також державою в особі органів державної виконавчої влади та/або органами місцевого самоврядування як партнерів у процесі реалізації соціально-економічних прав та інтересів сторін соціального партнерства [7, с. 55]. Також здається доцільною позиція О. А. Трюхан, яку вона відстоює під час визначення організаційно-правової форми соціального діалогу в сфері праці. На думку вченої, соціальне партнерство являє собою оптимальний тип соціально-трудової взаємодії в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки. Інституалізація соціального партнерства передбачає наявність такої системи взаємовідносин між власниками засобів виробництва і найманими працівниками в особі їх представників (організацій роботодавців і профспілок, що представляють інтереси останніх) за участю держави як арбітра в процесі узгодження інтересів сторін, які забезпечують регулювання соціально-трудових відносин шляхом переговорного процесу, консультацій тощо [11, с. 12]. Аналіз вищенаведеного дає змогу дійти висновку стосовно того, що соціальне партнерство являє собою механізм узгодження суспільних інтересів, що функціонує на договірних основах. У такому разі акти соціального партнерства є тим засобом, за допомогою якого досягається кінцева мета соціального партнерства.

Висновки. Таким чином, інститут соціального партнерства поширений у багатьох країнах світу. Зокрема, як зауважують у науково-правових колах, у розвинених країнах світу соціальне партнерство, як правило, здійснюється на національному, галузевому, територіальному та виробничих рівнях у формі

консультацій, переговорів, колективних договорів та угод. У розвинених системах соціального партнерства головними партнерами є: з одного боку — власники засобів виробництва, роботодавці; з другого — наймані працівники. В їхніх стосунках держава виступає третьою стороною. З метою визначення організаційних, правових та економічних основ функціонування системи соціального партнерства як найважливішого механізму регулювання соціально-трудових і пов'язаних із ними економічних відносин Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД було прийнято Модельний закон «Про соціальне партнерство». У вищенаведеному міжнародно-правовому акті соціальне партнерство визначено як взаємодія органів державної влади, об'єднань роботодавців і профспілок у визначенні та втіленні в життя узгодженої соціально-економічної політики, політики в галузі трудових відносин, а також двосторонні відносини між роботодавцями та профспілками, спрямовані на забезпечення узгодження їх інтересів у порядку, визначеному законодавством.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. — 1736 с.
2. Арсентьева О. С. Правове регулювання соціального партнерства на етапі реформування трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Арсентьева Олена Сергіївна. — Луганськ, 2010. — 182 с
3. Философский энциклопедический словарь. — М. : ИНФРА-М, 2012. — 576 с.
4. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / В. Л. Петрушенко. — Львів : «Магнолія 2006», 2011. — 352 с.
5. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. — 2-е изд. — М. : Сов. Энциклопедия, 1989. — 815 с.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К. : «Укр. енцикл.», 1998. — Т. 5: П-С. — К. : «Юрид. думка», 2003. — 736 с.

7. Трунова Г. А. Правове регулювання соціального партнерства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Трунова Галина Анатоліївна. — Чернівці, 2007. — 213 с.

8. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: (Енциклопедичний курс) : підруч. / О. Ф. Скаун. — Вид. 2-е, перероб. і допов. — Харків : Еспада, 2009. — 752 с

9. Єрохін С. В. Роль посередництва у вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Єрохін Сергій Володимирович. — Х., 2008. — 174 с.

10. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Юрид. думка, 2007. — 992 с.

11. Трюхан О. А. Організаційно-правові форми соціального діалогу у сфері праці : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Трюхан Оксана Анатоліївна. — Одеса, 2006. — 200 с.

УДК 349.2

Хлеп'яко М. М.,
здобувач кафедри правового
забезпечення господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ

Стаття присвячена визначенню правових можливостей договірного нематеріального стимулювання трудової активності працівника. На основі аналізу зарубіжного досвіду застосування нематеріальних стимулів у трудових відносинах, в країнах з розвинутою економікою, доведено, що нематеріальне стимулювання трудової активності працівника є невід'ємною складовою відносин між працівником та роботодавцем. Також наголошується, що нематеріальне стимулювання трудової активності у значній мірі залежить від національної культури, традицій та цінностей. Відстоюється думка, що розмаїття

нематеріальних стимулів до високопродуктивної праці має закріплюватися договірним способом, де традиційно у трудовому праві провідну роль відіграють акти соціального партнерства.

Ключові слова: нематеріальне стимулювання, додаткові трудові права, пільги, соціальне партнерство, трудова активність, працівник, роботодавець.

Стаття посвящена определению правовых возможностей договорного нематериального стимулирования трудовой активности работника. На основе анализа зарубежного опыта применения нематериальных стимулов в трудовых отношениях, в странах с развитой экономикой, доказано, что нематериальное стимулирование трудовой активности работника является неотъемлемой составляющей отношений между работником и работодателем. Также отмечается, что нематериальное стимулирование трудовой активности в значительной степени зависит от национальной культуры, традиций и ценностей. Отстаивается мнение, что разнообразие нематериальных стимулов к высокопроизводительному труду должно закрепляться договорным способом, где традиционно в трудовом праве ведущую роль играют акты социального партнерства.

Ключевые слова: нематериальное стимулирование, дополнительные трудовые права, льготы, социальное партнерство, трудовая активность, работник, работодатель.

Постановка проблеми. Трудова активність працівника незважаючи на вагомість матеріальних стимулів може поживлятися й іншими способами, зокрема шляхом нематеріального стимулювання. Таке стимулювання в першу чергу має на меті не збільшення розміру заробітної плати працівника, а підвищення можливості доступу працівника до соціальних благ, які подекуди можуть мати більш мотиваційний стимул, ніж отримання певної кількості грошей у якості оплати його праці. Загалом науково доведено, що зростання ефективності праці визначається у першу чергу відношенням

людини до праці, рівнем її активності, зацікавленості у найкращому використанні наявних ресурсів, зокрема і особистого трудового потенціалу [1, с. 81]. А отже, підвищення зацікавленості працівника у результатах його праці і сумлінне ставлення до роботи і результативності діяльності підприємства, установи, організації залежить від доступу до ресурсів та благ, і вони не завжди є матеріальними ресурсами. Ми вважаємо, що доступ працівника до соціальних благ за рахунок підвищення його трудової активності може підвищувати продуктивність праці. Нематеріальні стимули трудової активності працівника поряд з матеріальними виступають рушійною силою високопродуктивної праці.

Аналіз дослідження даної проблеми. Підвищення трудової активності працівників загалом та пошук шляхів її стимулювання є предметом дослідження різних галузей науки, проте правові засади такого стимулювання все частіше привертають увагу науковців. Однак, до сьогодні договірне нематеріальне стимулювання працівників до високопродуктивної праці залишається обтяженим застарілою ідеологією, у зв'язку з чим науковці все частіше звертають увагу на зарубіжний досвід такого стимулювання працівників та шляхи правового регулювання порядку застосування нематеріальних стимулів. Аналіз публікацій таких науковців як: М.Д. Ведерніков, С.В. Венедіктов, Б.М. Генкін, О.В. Гривківська, М. І. Зелена, О.Є. Костюченко, Л.В. Могілевський, М.Л. Смолярова, Т.М. Юзько дозволив сформулювати авторське бачення договірного регулювання нематеріального стимулювання трудової активності працівника.

Метою статті є обґрунтування та доведення, на основі зарубіжного досвіду, необхідності поширення практики договірного регулювання нематеріального стимулювання трудової активності працівника.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відмітити, що у зарубіжних країнах «поруч із фінансовою стороною, помітна роль відводиться нематеріальним способам мотивації. Західні менеджери по управлінню персоналом давно дійшли висновку про те, що персонал підприємства являється головною їхньою

цінністю, тому їх необхідно берегти та цінувати, адже від працездатності колективу залежить успіх підприємства» [2, с. 19]. Саме тому правове стимулювання трудової активності працівника буде неповним без засобів нематеріального стимулювання. При цьому, трудове право, з усіма його властивостями, здатне забезпечити такому стимулюванню прогнозований характер за рахунок визначення правового зв'язку між працівником і роботодавцем у процесі підвищення першим своєї трудової активності задля збільшення результативності діяльності підприємства, установи, організації де він працює.

Нематеріальна складова життєдіяльності людини є настільки ж важливою, як і матеріальна, бо саме їх сукупність розкриває рівень життя працівника. Задоволення нематеріальних потреб працівника соціально зорієнтовано на особистий розвиток, публічне визнання його здобутків та духовне і культурне збагачення. Тому, ми погоджуємося з тезою про те, що «не лише економічні складові рівня життя особи, а набір соціальних благ, що відповідає функціональним потребам людини, забезпечує її всебічний розвиток, можливість повноцінної життєдіяльності» [3, с. 22]. В контексті цього також вважаємо необхідним зазначити, що падіння загального рівня культури та соціальної адаптації людини у її життєдіяльності має прямий зв'язок з її трудовим життям, і бажанням працівника працювати сумлінно, активно і результативно. Нехтування роботодавцем життєво необхідними потребами працівника призводить до зниження зацікавленості працівника у результатах його праці, і саме тут нематеріальні складові результатів праці працівника можуть зіграти провідну роль у його мотивації до високопродуктивної праці. Але залишати на рівні соціальної відповідальності роботодавця питання нематеріального стимулювання праці працівників, на наше переконання, не можна. Необхідно інтегрувати нематеріальні стимули у процес діяльності підприємств, як невід'ємну складову правового зв'язку працівника і роботодавця у трудових відносинах.

«Практика все частіше використовує в якості стимулів різні пільги, переваги, права матеріального характеру, що не мають прямого грошового вираження» [4, с. 161]. А отже, необхідно визнати, що доступ працівника до суспільних благ є його правом, і це право у трудових відносинах може бути реалізоване за рахунок підвищення його трудової активності понад встановлену норму та міру праці.

В науці трудового права обґрунтовано і доведено, що «взаємодія, взаємозв'язок, а, інколи, і взаємозалежність матеріального та морального стимулювання полягає у тому, що вони взаємозбагачують і підкріплюють один одне» [5, с. 165]. Якщо виходити з того, що працівник приступивши до роботи має «повністю віддатися» процесу виконаних завдань, то важлива роль в цьому процесі належить настрою, з яким працівник приступає до роботи. Подекуди соціальні чинники та проблеми побутового характеру чинять негативний вплив на рівень трудової активності працівника, зниження рівня продуктивності праці має прямий зв'язок з фактичними обставинами життєдіяльності людини. Наприклад, проблеми, пов'язані з відсутністю власного житла, пригнічують трудову активність працівника оскільки ці проблеми повністю захоплюють увагу працівника. На противагу цьому, надання житлової площі працівнику від роботодавця, в якості службового житла, може виступати більшим мотиваційним стимулом для працівника, аніж рівень заробітної плати. Соціальні блага, доступ до яких забезпечений роботодавцем працівнику, дозволяє протидіяти не лише плінності кадрів, а й залучати до праці працівників з унікальними навичками та здібностями. Можливості доступу до соціальних благ, забезпечені роботодавцем, мають потенціал до підвищення трудової активності працівника не менше, ніж матеріальні стимули.

Разом з тим підпорядкування процесу доступу до соціальних благ, забезпечених роботодавцем, не повинно зводиться до бажання чи небажання роботодавця, і тому можливості доступу до таких соціальних благ повинні бути унормовані за допомогою правових засобів. Необхідно

відмітити, що право надане підприємствам, установам, організаціям в межах їх повноважень і за власний кошт можливості встановлювати для працівників додаткові, порівняно із законодавством, трудові і соціально-побутові пільги (ст. 9 КЗпП України) [6]. Це свідчить про те, що на законодавчому рівні визнано таку можливість як складову процесу організації праці на підприємствах, в установах, організаціях. Однак, можливості так і залишатимуться можливостями, якщо вони не набудуть конкретизованої правової форми щодо їх реалізації. Надання правового виразу таким можливостям одночасно формуватиме кореспондуючі права та обов'язки учасників відносин у сфері праці.

На наше переконання, тільки конкретизація умов та порядку доступу працівників до соціальних благ за рахунок роботодавця, понад встановлені державні гарантії, повинна стимулювати працівника до трудової активності з метою набуття права такого доступу. Слід погодитися з тезою про те, що «правові стимули являють собою найсильніший важіль мотиваційного впливу» [7, с. 80]. Отже, надаючи працівнику право доступу до соціальних благ, забезпечене роботодавцем, формуватиме не лише можливість працівника отримати такий доступ до необхідних йому соціальних благ, а й закріпить обов'язок роботодавця надати працівнику такий доступ у разі підвищення їм своєї трудової активності, яка результативно відобразилась на діяльності підприємства, установи, організації.

Повертаючись до формулювання положень ч. 1 ст. 9 КЗпП України відмітимо, що воно не у повній мірі відображає правові можливості правового стимулювання трудової активності працівників. Зокрема, ми вважаємо, що словосполучення «трудова і соціально-побутова пільга» має бути змінено, бо пільга – це або перевага у чомусь, або ж звільнення від якогось обов'язку. Ми говоримо про додаткові порівняно із законодавством права для працівника, і для чіткості розуміння правового зв'язку між працівником і роботодавцем необхідно застосовувати саме вислів «додаткові права». У трудових відносинах кожне право завжди кореспондує обов'язку, і відповідно, якщо працівник доклав зусиль для підвищення свої

продуктивності, то у роботодавця виникає обов'язок «відплатити» за такі зусилля, зокрема і забезпеченням доступу до соціальних благ понад визначені державні гарантії.

Реалізувавши своє право на заохочення працівників до плідної праці шляхом встановлення додаткових трудових та соціально-побутових прав порівняно із законодавством, роботодавець тим самим має прийняти на себе обов'язок забезпечити реалізацію таких прав працівника.

Важливість розвитку системи нематеріального стимулювання трудової активності працівника обумовлена і тим, що матеріальне стимулювання не здатне забезпечити постійну підтримку трудової активності членів трудового колективу. «Оплата праці безумовно відіграє велике значення як один із елементів мотивації персоналом, проте постійне зростання її рівня не сприяє як підтриманню активності на певному рівні, так і росту виробництва праці в цілому. Застосування цього методу може бути корисним щодо досягнення короткострокових підвищень у виробництві праці. Зрештою відбуваються певні накладки або звикання до цього виду впливу. Одноманітний вплив на персонал лише грошовими методами не може привести до довгострокового підвищення виробництва» [8, с. 55]. погоджуючись із цим твердженням, зазначимо, що на нашу думку, підтримка зацікавленості працівника у його трудовій активності може реалізовуватися і шляхом морального заохочення до високопродуктивної праці.

Публічне визнання здобутків працівника, моральне заохочення працівника у повній мірі може бути визначено як моральна винагорода за працю. Справедлива винагорода працівника, зокрема у її моральному сегменті, на наш погляд, сприяє створенню сприятливого клімату в трудовому колективі. Моральні заохочення також містять у собі здатність стимулювати інших працівників до трудової активності, прагнення працівника до визнання його ролі у загальному єдиному колективному процесі праці стимулює його трудову активність, а визначення правових умов щодо такого заохочення надає такому стимулу стійкого характеру.

Так, О.Є. Костюченко, систематизувавши засоби нематеріального стимулювання трудової активності працівників у межах соціального партнерства, зазначає, що характер такого стимулювання має бути колективним та індивідуальним. Автор зазначає, що чинне законодавство надає можливості для такого стимулювання, і, зокрема, ними може бути: публічне визнання здобутків (грамоти, дипломи, листи подяки); підвищення кваліфікації за рахунок роботодавця; збільшення часу відпочинку; організація культурно-масових заходів для працівників; психологічна підтримка працівника [9, с. 161, 163]. Розвиваючи цю думку зазначимо, що індивідуальний та колективний характер засобів нематеріального стимулювання трудової активності працівника забезпечує формування стійких соціальних зв'язків членів трудового колективу в єдиному процесі колективної праці. При цьому, такі складові його продуктивності, як «наставництво», передання досвіду виконання певної роботи чи процесу також потребують підтримки з боку роботодавця, і ця підтримка може виражатися у нематеріальному заохоченні працівника відповідними засобами стимулювання.

Звертаючи свою увагу на зарубіжний досвід стимулювання працівника до трудової активності та високопродуктивної праці відмітимо, що «практично усі американські підприємства, окрім системи винагород, надають своїм співробітникам медичне страхування за рахунок коштів підприємства, програми підвищення кваліфікації, корпоративні обіди і багато інших різноманітних заохочень... Практично 69 % жителів Франції вважають кращою нематеріальною мотивацією гнучкий графік роботи. Не менш важливими французи рахують медичне і соціальне страхування за рахунок компанії, а також допомогу у виплаті кредитів» [2, с. 19]. Тобто соціально-економічні умови життя працівника позначаються на його особистій орієнтації та пріоритетах у соціальних благах, які є більш бажаними, і це підтверджує те, що індивідуалізація нематеріального стимулювання працівника є вагомим імпульсом до підвищення його трудової активності та результативності праці.

«У Японії людина влаштовується на роботу на все життя. Будучи одного разу прийнятим в компанію, японець залишається там аж до офіційного виходу на пенсію. Підприємство, на якому працює фахівець, стає практично другою сім'єю. Отже, нематеріальна мотивація співробітників здійснюється за психологічною схемою «батько-син», де батьком виступає компанія, а сином – співробітник» [10, с. 89].

Національні традиції Японії у цьому аспекті свідчать про перевагу до морального мікроклімату в трудових колективах і соціальну адаптацію працівника в трудовому колективі. Проводячи основну частину свого свідомого життя на роботі працівник прагне отримати від роботодавця не лише матеріальні засоби існування, а й організувати свою життєдіяльність у такий спосіб, щоб і жити, і розвиватися, і відчувати підтримку в трудовому колективі та від роботодавця. На наше переконання, досвід Японії свідчить про необхідність перегляду позиції окремих вітчизняних роботодавців, які вважають працівника лише засобом досягнення своїх економічних цілей. Відповідно до загальних положень щодо юридичної рівності працівника і роботодавця у трудових відносинах бажання одного учасника цих відносин повинно знаходити відзив і схвалення у іншого учасника, де взаємна повага, підтримка та увага до нагальних потреб мають бути покладені в основі нематеріального стимулювання трудової активності працівника.

У Нідерландах основна роль, яка визначає зацікавленість у трудовій активності працівників, відводиться пільгам і компенсаціям. Якщо у співробітника виникла необхідність в консультації лікаря, то компанія надає своєму співробітникові дві оплачувані години – впродовж них він може спокійно відправитися в лікарню [2, с. 20]. Тобто задоволення необхідної потреби працівника забезпечується наданням вільного від роботи часу, і, відповідно, такий вільний час має своє нормативне документальне закріплення, де право працівника на відвідування лікаря виступає додатковим правом порівняно до умов організації роботи інших працівників, які не потребують у даний час такої переваги.

«У Швеції первинними цінностями є дружба, партнерство і колектив. На другому місці в рейтингу пріоритетів у шведів стоїть цікава робота, і лише на сьомій позиції – розмір заробітної плати. На сьогодні багато шведських компаній дозволяють своїм співробітникам працювати удома» [2, с. 20]. Тобто можливість вибору форми зайнятості та умов організації праці є нематеріальним стимулом для трудової активності працівника. Нетипові форми зайнятості та можливість їх вибору можуть застосовуватися і в Україні. Ми вважаємо, що ціла низка соціально-економічних чинників, які поширені в Україні, здатна зацікавити працездатне населення у таких умовах праці, які відповідно є більш нематеріальними стимулами, ніж матеріальними.

Разом з тим шведський досвід переконує у тому, що трудова активність працівника та продуктивність його праці залежить від настрою та ставлення працівника до виконуваної роботи, а не від можливості роботодавця здійснювати безперервний контроль за виконуваною роботою за місцем роботи працівника. Розвиток партнерських відносин між працівником і роботодавцем, у певній мірі, підвищує взаємну відповідальність цих суб'єктів трудового права, а сам факт усвідомлення партнерської співпраці між цими суб'єктами утворює стійкий правовий зв'язок у процесі реалізації їх трудових прав і обов'язків.

Науковці наголошують, що за характером впливу методи умовно можна поділити на методи матеріальної, соціальної та владної мотивації, тобто економічні, організаційно-розпорядчі та соціально-психологічні [11, с. 118]. І відповідно, оптимальне поєднання цих методів повинно сприяти підвищенню трудової активності працівника, продуктивності результатів праці та укріпленню партнерства між суб'єктами трудового права. Але, за межами правового регулювання забезпечити стійкий зв'язок учасників відносин у сфері праці неможливо, і саме тому «правила поведінки» мають бути чіткими та зрозумілими для учасників цих відносин. Навіть така їх частина, яка стосується моральних складових у процесі стимулювання продуктивної праці повинна мати правове оформлення, бо саме у такий спосіб

працівник і роботодавець набувають права на захист з боку держави у разі порушення одним з учасників взятих на себе зобов'язань. На підтвердження своєї думки зазначимо, що «стимулювання трудової активності працівників з метою підвищення якісних та кількісних показників праці знаходиться у нерозривній єдності засобів та можливостей державного та договірною регулювання» [12, с. 158]. І, як вірно зазначають науковці, у трудовому праві поєднання централізованого та локального регулювання має доволі широку сферу застосування [13, с. 339]. А отже, договірне регулювання умов праці, до яких ми відносимо застосування засобів нематеріального стимулювання трудової активності працівника, у повній мірі надає можливості учасникам відносин у сфері праці задовольняти свої потреби і бажання в єдиному спільному колективному процесі праці.

Висновки. Вище викладене дає підставу стверджувати, що стимулювання трудової активності працівника правовими засобами повинно чітко відобразитися у нормативних актах, які регулюють трудові відносини. При цьому, право роботодавця на таке стимулювання повинно за допомогою актів соціального партнерства та трудових договорів переходити у його обов'язок забезпечити працівнику доступ до додаткових обіцяних соціальних благ у разі виконання ним умов необхідних для їх отримання. Перехід права у обов'язок роботодавця забезпечити працівнику додаткові трудові та соціально-побутові права, порівняно із законодавством, створить стійкий правовий зв'язок між працівником і роботодавцем в процесі стимулювання його трудової активності та підвищення продуктивності праці. Прогнозований характер такого зв'язку може бути забезпечений виключно правовими засобами, де акти соціального партнерства відіграють провідну роль. Також ми пропонуємо ч.1 ст. ст. 9 КЗпП України викласти у такій редакції: «Підприємства, установи, організації в межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів можуть встановлювати додаткові порівняно з законодавством трудові і соціально-побутові права для працівників».

Література:

1. Генкин Б.М. Мотивация и организация эффективной работы (теория и практика). М.: Норма : ИНФРА-М, 2011. 352 с.
2. Ведерніков М. Д., Зелена М. І. Доцільність застосування зарубіжного досвіду мотивації персоналу на українських підприємствах // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2013. № 5. Т. 1. С. 18-21.
3. Юзько Т. Гідна оплата праці як необхідний атрибут захисту права на життя працівника // Підприємництво, господарство і право. 2015. № 8. С. 21-25.
4. Климов А.Е. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону.: «Феникс», 1996. 349 с.
5. Венедітков С.В. Матеріальне та моральне стимулювання ефективної професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України: теоретичний аспект: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Харків, 2004. 187 с.
6. Кодекс законів про працю України // Відом. Верховної Ради УРСР. 1971. № 50. Ст. 375.
7. Смолярова М.Л. Стимуляційні правовідносини як самостійний різновид трудових правовідносин // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 5. С. 78-81.
8. Байда О. Мотивація праці як складова успіху організації // Вісник національного Хмельницького університету. 2010. № 14. С. 55-57.
9. Костюченко О.Є. Державне і договірне регулювання відносин у сфері праці. К. : УБС НБУ, 2011. 187 с.
10. Гривківська О.В. Мотивація персоналу в зарубіжних компаніях // Актуальні проблеми економіки. 2010. № 9. С. 86-91.
11. Шегда А. В. Менеджмент. К. : Знання, КОО, 2002. 583 с.
12. Костюченко О.Є. Засоби матеріального та нематеріального стимулювання трудової активності працівника // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: Зб. наук. праць. Вип. № 8 (30). Луцький нац. технічн. ун-т, 2011. С. 149-158.
13. Могілевський Л.В. Система трудового права України: монографія. Харків: «Панов», 2016. 396 с.

V. ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

Костенко С. О.,

канд. юрид. наук, науковий співробітник відділу
проблем аграрного, земельного, екологічного
та космічного права

Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України;

Стрільчук В. А.,

канд. юрид. наук, докторант відділу
конституційного права та місцевого самоврядування
Інституту держави і права

ім. В.М. Корецького НАН України

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ СПАЛЮВАННЯ РОСЛИННОСТІ

В статті проаналізовано види юридичної відповідальності за самовільне спалювання рослинності. Досліджено особливості притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності за вказане діяння. Розкрито недоліки правового механізму притягнення осіб до юридичної відповідальності за відповідні діяння, а також запропоновано шляхи вдосконалення відповідного механізму.

Ключові слова: спалювання рослинності, екологічна шкода, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність.

В статье проанализированы виды юридической ответственности за самовольное сжигание растительности. Исследованы особенности привлечения к административной и уголовной ответственности за указанное деяние. Раскрыты недостатки правового механизма привлечения лиц к юридической ответственности за соответствующие действия, а также предложены пути совершенствования соответствующего механизма.

Ключевые слова: сжигание растительности, экологический вред, административная ответственность, уголовная ответственность.

The article analyzes the types of legal responsibility for the unintentional burning of vegetation. The features of bringing to administrative and criminal responsibility for the indicated act are investigated. The disadvantages of the legal mechanism of bringing individuals to legal responsibility for the relevant acts are revealed, as well as ways of improving the relevant mechanism.

Keywords: vegetation burning, ecological damage, administrative responsibility, criminal responsibility.

Постановка проблеми. З приходом осінньої або весняної пори можна спостерігати, особливо в сільській місцевості, численні осередки вогню та диму на прибудинкових територіях або на полях. Весною такі осередки свідчать про те, що жителі активно готуються до сільськогосподарських робіт на полях та про прибирання своєї прибудинкової території після зими шляхом спалювання рослинності, листя та сміття. Восени такі осередки свідчать про прибирання городів та підготовки їх до зимового періоду шляхом спалювання бур'яну та стерні. Нерідко також зустрічається їдкий дим і влітку, коли господарі спалюють накопичене сміття, щоб не вивозити його у смітники. Адже смітники є далеко не у кожному селі. Загальноприйнято, відсутність бур'яну на городах та накопиченого сміття біля будинку свідчать про хазяйновитість господарів. З таким переконанням живе більшість населення України. Однак, чи виправдовує мета засоби? Відповідь на це питання розкрита в численних філософських трактатах, де одностайно підтримується думка, що не всі засоби є добрими при досягненні, нехай навіть благої, мети. То чому не можна проявляти свою хазяйновитість таким способом та чим це загрожує – спробуємо в цьому розібратись.

Вказану проблематику актуалізує сама тематика дослідження, адже мова йде про екологічну безпеку населення України, про його життя та здоров'я. Також, незважаючи на

заборону на законодавчому рівні самовільно спалювати рослинність та її залишки, дана норма фактично не виконується жителями України. Адже повсюдно спостерігаються території оповиті їдким димом. Це свідчить або про неефективність правової заборони вчиняти такі дії, або про відсутність механізму реалізації відповідної правової норми, що ще більше посилює дану проблематику.

Виклад основного матеріалу. Насамперед потрібно відзначити, що шкода, завдана внаслідок спалювання сміття, стерні, бур'яну та іншої рослинності, є багатоликою. Так, в першу чергу страждає здоров'я як самої людини, що здійснює відповідні дії, так і здоров'я інших людей. Забруднюється атмосфера, оскільки внаслідок таких дій в атмосферу потрапляє багато шкідливих речовин. Непоправна шкода наноситься і землі, адже земля – це живий організм і вогонь негативно впливає на нього. І насамкінець, така шкода проявляється у можливості притягнення відповідної особи до юридичної відповідальності. Розглянемо ці види шкоди по чергово.

Щодо шкоди здоров'ю, то варто зазначити наступне. При згорянні однієї тони рослинних залишків у повітря вивільняється біля 9 кг мікрочастинок диму. До їх складу входять пил, окиси азоту, угарний газ, важкі метали і низка канцерогенних сполук. В тліючому без доступу кисню листі виділяється бензопрен, що здатен викликати у людини ракові захворювання. Окрім того, з димом у повітря вивільняються діоксини – одні з найотруйніших для людини речовин.

На присадибних ділянках рослини нерідко окропляють пестицидами, які також вивільняються у повітря при згорянні листя чи трави. Найбільше пестицидів містить бадилля картоплі, яке так рясно кропиться для захисту від колорадського жука.

Додаткова проблема полягає в тому, що з листям як правило горить і безліч різноманітного сміття, що суттєво посилює забруднення атмосфери. При згорянні, скажемо, поліетиленового пакету, в повітря вивільняється до 70 різноманітних хімічних сполук, більшість з яких отруйні для людини. Саме вони, як правило, стають причиною дертя в горлі,

кашлю. Щільний чорний дим від тління пластикового сміття містить канцерогенні поліциклічні вуглеводні. При горінні гуми, окрім згаданого, утворюються канцерогенна сажа і, викликаючи респіраторні захворювання, оксиди сірки. Постійно подразнюваний димом епітелій слизової оболонки дихальних шляхів не здатен протистояти мікробам. Особливо погано тим, хто страждає на бронхіти, бронхіальну астму, риніти чи тонзиліти.

До вогнища нерідко потрапляють ДВП, ДСП, фанера. Ці матеріали містять формальдегідні смоли, до складу яких входять формальдегіди і можуть бути пофарбовані масляною фарбою, що містить свинець [1].

Тому, при спаленні рослинних залишків та сміття в атмосферу викидається безліч шкідливих речовин, чим не лише погіршується стан довкілля, а й завдається непоправна шкода здоров'ю населення. Адже за останні роки можна констатувати різке збільшення різного роду алергій, хвороб легенів та, навіть, ракових захворювань, що є наслідком бездумних дій населення. Окрім того, що особа наносить шкоди своєму здоров'ю, вона ще й, нехай і з непрямым умислом, шкодить здоров'ю не лише сусідів, а й інших людей. Адже вітер переносить радіоактивні речовини на значні відстані та забруднює чисті території.

Також екологічна інспекція інформує про шкоду, яку завдає спалювання трави та іншої рослинності навколишньому природному середовищу – загибель комах, птахів та тварин, знищення насіння та бруньок, пошкодження зелених насаджень. Весна – пора початку гніздування птахів, і слід пам'ятати, що деякі з них будують гнізда не лише на кронах дерев та у дуплах, а й на траві, землі, кущах і невеликих деревцях. Саме тому випалювання сухої рослинності призводить до скорочення природних місць проживання, укриття і розмноження беззахисних представників фауни, гине безліч дрібних ссавців, комах та молюсків, які не здатні врятуватися через свою малорухливість.

Щодо шкоди, яка завдається землі, то слід пам'ятати, що ґрунт також є живим організмом, і під час спалювання

порушуються його фізико-хімічні показники: поверхневий родючий шар землі руйнується, і, відповідно, погіршується родючість, гинуть ґрунтоутворюючі мікроорганізми (крім того, вони гинуть і від утворюваних при горінні важких металів), зменшуються протиерозійні властивості, згорає органіка [2].

За нормальних умов, коли листя перегниває, необхідні для розвитку рослин речовини повертаються в ґрунт. При згорянні ж утворюється зола. Не зважаючи на загальноприйнятую думку, зола – дуже погане добриво і, таким чином, спалювання листя щороку призводить до все більшого збіднення ґрунту. Крім цього, знищення природної листяної підстилки призводить до збільшення в 2-4 рази промерзання ґрунту, а також на природних ділянках і газонах вогонь знищує насіння і коріння трав'янистих рослин, пошкоджує нижні частини дерев і кущів та верхні частини їх коріння.

Спалювання трави на присадибних ділянках або стерні на фермерських полях зумовлює виникнення загрози перекидання вогню на інші природні ділянки, що веде, в свою чергу, до порушення законодавства і знищення диких рослин та тварин. Саме із спалювання стерні на полях починається більшість степових пожеж. Аналогічним чином, існує загроза лісових пожеж і загоряння житлових будинків. Якщо ж ведеться спалювання стерні на полях, через які проходять високовольтні лінії електропередач, постає нова загроза. Дим і вогонь являються напівпровідниками і за відповідних умов здатні стати причиною закорочення ЛЕП, що несе за собою руйнівні наслідки для цілих населених пунктів, промисловості, регіонів.

Дим від вогнищ в туманні дні може утворювати смог і на довго зависати у повітрі. В цьому випадку погіршується видимість на дорогах, що призводить до збільшення частоти ДТП, аварій. Окрім того, попадаючи у легені, смог викликає суттєве погіршення здоров'я людини [1].

На законодавчому рівні приділено достатньо уваги розглядуваній проблематиці, оскільки не в одному, а декількох нормативно-правових актах міститься заборона вчиняти відповідні дії та передбачена можливість притягнення винної

особи до юридичної відповідальності, що і є останнім видом розглядуваної нами шкоди від самовільного спалення рослинності та її залишків.

Так, заборона вчиняти відповідні дії міститься в ст.3 ч.6 п.14 Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій: «Спалювання всіх видів відходів на території домоволодінь і в сміттєзбірниках забороняється» [3], ст.4 ч.2 Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах України: «На об'єктах благоустрою зеленого господарства забороняється: ... спалювати суху рослинність, розпалювати багаття та порушувати інші правила протипожежної безпеки ...» [4], ст. 20 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»: «Не допускається спалювання промислових та побутових відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря забруднюючими речовинами та речовинами з неприємним запахом або іншого шкідливого впливу, на території підприємств, установ, організацій і населених пунктів, за винятком випадків, коли це здійснюється з використанням спеціальних установок при додержанні вимог, встановлених законодавством про охорону атмосферного повітря» [5], ст. 77-1 «Самовільне випалювання рослинності або її залишків» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [6] та ст.245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу» Кримінального кодексу України (далі -КК України) [7].

Однак, кількість нормативно-правових актів, що регулює дану проблематику не свідчить про ефективність врегулювання даних правовідносин. Так, перших три вказаних вище нормативно-правових акти встановлюють лише заборону вчиняти певні дії без передбачення конкретного виду юридичної відповідальності. Конкретний вид юридичної відповідальності встановлений КУпАП та КК України, тому розглянемо детальніше передбачені ними діяння.

Так, ст.77-1 КУпАП встановлює, що випалювання стерні, луків, пасовищ, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю, рослинності або її залишків та опалого листя на землях сільськогосподарського призначення, у смугах

відводу автомобільних доріг і залізниць, у парках, інших зелених насадженнях та газонів у населених пунктах без дозволу органів державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища або з порушенням умов такого дозволу, а так само невжиття особою, яка одержала дозвіл на випалювання зазначеної рослинності або її залишків та опалого листя, заходів щодо своєчасного їх гасіння – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від п'ятдесяти до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від сімдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Коментар до ст. 77-1 КУпАП [8] говорить, що під випалюванням сухої природної рослинності або її залишків варто розуміти усі випадки несанкціонованого спалювання. Однак дане твердження є сумнівним, оскільки саме слово «випалювати» означає перетворення чогось за допомогою вогню. Так, у «Словнику української мови» наводяться приклади дій за значенням «випалювати»: 1. Стояли готові до випалювання миски, горнята, гладішки й глечики (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 327); 2. Для випалювання вапна користувалися переважно дровами (Гаємн. вапна, 1957, 35) [9]. На російській мові «випалювання» звучить як «выжигание» по дереву, металу [10]. Тобто, стосовно розглядуваної нами норми, за допомогою випалювання вогнем стерні і т.д. певна земельна ділянка очищається від залишків сухої рослинності, що пришвидшує проростання нової, зеленої рослинності. Це і є основною метою випалювання. Однак, виходячи з тлумачення слова «випалювати», спалювання зібраного бур'яну або побутового сміття не підпадають під ознаки розглядуваного адміністративного правопорушення. Подальше формулювання ст. 77-1 КУпАП підтверджують висловлену тезу. Адже у статті

мова йде не про локальний осередок вогню, а про випалювання певної земельної площини – луки, пасовища, степи, ділянки з водно-болотною та іншою природною рослинністю, землі сільськогосподарського призначення, смуги відводу автомобільних доріг і залізниць, парки, інші зелені насадження та газони. Більше того, об'єктом даного проступку є суспільні відносини у сфері пожежної безпеки та навколишнього природного середовища, а також порядок управління у сфері контролю в цій галузі. Тобто мова йде про пожежу та негативні від неї наслідки для навколишнього середовища. І аж ніяк мова не йде про створення локальних осередків вогню для утилізації зібраного бур'яну чи сміття чи про здоров'я осіб, які змушені дихати їдким канцерогенним (радіонуклідним) димом. Тому, на превеликий жаль, можна констатувати, що за спалення бур'яну та сміття адміністративна відповідальність не настає.

Окремо варто звернути увагу на санкцію ст.77-1 КУпАП. Так, за вчинення відповідних діянь на особу накладається штраф від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а це 170-340 грн. Зважаючи на те, що шкода здоров'ю завдається не одній людині, а масово, а також непоправна шкода завдається екології, напевно такий розмір штрафу є замалим. Окрім цього, недоліком розглядуваної статті є те, що у ній відсутня норма, яка б передбачала підвищену адміністративну відповідальність за повторне вчинення відповідного діяння. Адже її відсутність нівелює превентивну функцію інституту юридичної відповідальності стосовно розглядуваного діяння.

Наступним видом юридичної відповідальності за вчинення розглядуваних нами діянь є кримінальна відповідальність. Так, ст. 245 КК України встановлює: «Знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, а також стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом – караються штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

Ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки, караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років».

Осмилення цієї норми дає підстави стверджувати, що дана кримінальна норма певним чином дублює положення ст. 77-1 КУпАП, що утруднює застосування відповідних норм, адже одне й те саме діяння може кваліфікуватись, як за ст. 77-1 КУпАП так і за ст. 245 КК України, наприклад випалювання стерні. Дана ситуація є кричущою, адже кримінальна відповідальність є найвищою мірою відповідальності і відсутність чіткого розмежування відповідних положень КУпАП та КК України є неприпустимим, як зі сторони практичного застосування норм, так і зі сторони законодавчої техніки.

Варто відзначити, що ще з 2015 року [11] ведуться спроби законодавчо розмежувати ст. 77-1 КУпАП та ст. 245 КК України, однак до цих пір вони не увінчалися успіхом. Заради справедливості потрібно зазначити, що у травні 2017 року Державне агентство лісових ресурсів розробило і подало на погодження новий проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення відповідальності за порушення лісового законодавства та встановлення правових засад обліку та реалізації лісоматеріалів)», яким передбачається розмежування відповідних норм КУпАП та КК України. Не заглиблюючись в аналіз пропонованих змін (адже не відомо яка саме редакція буде прийнята), насамперед що хочеться відзначити, то це відсутність в обох пропонованих змінах до законодавчих актів підвищеної юридичної відповідальності за повторне здійснення відповідних діянь, що, вважаємо, є недоліком пропонованих змін. Оскільки багато громадян, не враховуючи усні зауваження своїх сусідів, як палили, так і продовжують спалювати сміття, бур'ян, стерню та т.п. Тому існування положення в КУпАП про підвищену юридичну відповідальність за повторне вчинення відповідного діяння повною мірою виконувало б свою превентивну та виховну функцію.

Також можна констатувати, що спалення побутового сміття чи бур'яну домогосподарством не підпадає під ознаки діяння передбаченого ст.245 КК України. Оскільки у відповідній нормі, так само як і в КУпАП, мова йде про певну площину, територію (лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, вздовж залізниць; що стосується земель сільськогосподарського призначення, то, говорячи про знищення або пошкодження, мається на увазі повна або часткова втрата фізичних властивостей землі, певної території), а не про локальний осередок вогню.

Зазначений дисонанс підсилює те, що ст. 50 Конституції України, гарантує кожному безпечне для життя і здоров'я довкілля; ст.9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначає, що кожний громадянин України має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище, а ст. 12 цього ж закону – громадяни України зобов'язані не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів. Тому, нібито, здоров'я особи, яка змушена вдихати їдкий небезпечний дим, взято під правову охорону, навіть передбачено її право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище (ст.9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), однак реалізувати на практиці це право та притягнути винну особу до юридичної відповідальності неможливо, оскільки наразі відповідні дії (наприклад, спалювання бур'яну, побутового сміття на території домоволодіння) не можна кваліфікувати ані як злочин, ані як адміністративний проступок.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити наступне:

- ст. 77-1 «Самовільне випалювання рослинності або її залишків» Кодексу України про адміністративні правопорушення однозначно потребує розширення, адже чимало суспільно шкідливих діянь у відповідній сфері залишились поза

нормативно-правовим регулюванням, а, отже, є юридично не карані;

- задля зняття правової колізії необхідно негайно чітко розмежувати на законодавчому рівні ст.77-1 КУпАП та ст. 245 КК України, що допоможе уникнути труднощі при застосуванні відповідних норм;

- доцільно було б у ст.77-1 КУпАП передбачити також підвищену юридичну відповідальність за повторне вчинення відповідного діяння, що повною мірою реалізувало б свою превентивну та виховну функцію;

- задля подолання еколого-правового нігілізму доцільно було б зобов'язати відповідні органи державної влади проводити роз'яснювальні роботи населенню через засоби масової інформації, підприємства, установи, організації про шкоду, що завдається внаслідок вчинення розглядуваних діянь, а також про заборону їх вчинення та можливості притягнення їх до юридичної відповідальності.

Практичне врахування висловлених рекомендацій відповідними органами державної влади ефективно допоможе хазяйновитим господарям України шукати інші, безпечні способи утилізації рослинності та сміття, без шкоди для здоров'я людей та довкілля.

Література:

1. Степан Жабка. Кроки екологічної грамотності. Ч.2. Спалювання сухого листя і трави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://h.ua/story/59534/>

2. Самовільне випалювання сухої природної рослинності або її залишків неприпустимо! // Державна Азовська морська екологічна інспекція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://azovseaeco.gov.ua/index.php/122-samovilne-vipalyuvannya-sukhoji-prirodnoji-roslinnosti-abo-jiji-zalishkiv-nedopustimi>

3. Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства «Про затвердження Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій» від 17.05.2005 № 76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05/page>

4. Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах України» від 10.04.2006 № 105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0880-06>
5. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 № 2707-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2707-12/para0150#o150>
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/para0478#n478>
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/para01626#n1626>
8. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення / Р. А. Калюжний, М. І. Іншин, І. М. Шопіна та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uristinfo.net/adminpravo/131-ra-kaljuzhnij-naukovo-praktichnij-komentar-kupar.html>
9. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1. – С. 447.
10. Словник української мови: в 4-х тт. / За ред. Б. Грінченка. – К., 1907–1909. – Т. 1. – С. 175.
11. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо збереження довкілля та родючого шару ґрунту) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2507&skl=9

УДК 349.4(477)

Сидор В. Д.,
д-р юрид. наук, професор,
в.о. завідувача кафедри
цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

КОНЦЕПТ ВИРІШЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ЕКОЛОГІЧНИХ ТА ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

В статті охарактеризовано різноманітні форми взаємодії суспільства та природи. Аналізуються екологічні положення доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє» 1987 р., Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро з питань навколишнього середовища і розвитку 1992 р., Повістки дня в галузі сталого розвитку «Перетворення нашого світу» 2015 р. Встановлено, що в Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020», затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 року проігноровано екологічну складову, натомість основну увагу зосереджено на оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умовах становлення та розвитку України.

Ключові слова: сталий розвиток, земельні відносини, екологічні відносини, раціональне використання природних ресурсів, екологічна обґрунтованість, ефективне землекористування.

В статье охарактеризованы разнообразные формы взаимодействия общества и природы. Анализируются экологические положения доклада Международной комиссии по окружающей среде и развитию «Наше общее будущее» 1987 г., Конференции ООН в Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию 1992 г., Повестки дня в области устойчивого развития

«Преобразование нашего мира» 2015 г. Установлено, что в Стратегии устойчивого развития «Украина – 2020», утвержденной Указом Президента Украины от 12 января 2015 проигнорирована экологическая составляющая, зато основное внимание сосредоточено на оборонных, социально-экономических, организационных, политико-правовых условиях становления и развития Украины.

Ключевые слова: устойчивое развитие, земельные отношения, экологические отношения, рациональное использование природных ресурсов, экологическая обоснованность, эффективное землепользование.

Various forms of interaction between society and nature are described in the article. Environmental provisions of the report of the International Commission on Environment and Development, "Our Common Future" in 1987, the UN Conference in Rio de Janeiro on Environment and Development in 1992, a summons day in Sustainable Development "Converting our world" in 2015 are analyzed. It is established that the Strategy for sustainable development "Ukraine - 2020", approved by the President of Ukraine on 12 January 2015 ignored environmental component, while the main focus is on defense, socio-economic, institutional, on the legal and political conditions of the formation and development of Ukraine.

Keywords: sustainable development, zemelni relations, environmental relations, natural resources conservation, ecological validity, efficient land use.

Постановка проблеми. Визначення національної стратегії сталого розвитку України відбувається під впливом сучасних світових тенденцій щодо вирішення проблеми не тільки гармонійного розвитку людства, але навіть його виживання. І головним тут стає розуміння того, що підвалини розкриття цієї проблеми перебувають у площині загальних процесів техносферизації людського мислення, а отже, і господарської поведінки. Утім, поступове відчуття помилковості обраного

шляху сприяло появі низки концептуальних підходів до подолання проблем, що виникли.

Метою даного дослідження є аналіз основних програмних документів ООН у галузі сталого розвитку та визначення рівня відображення основних положень міжнародного права у вітчизняному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Слід наголосити, що серед значної кількості наукових концепцій і теорій світового розвитку у світі та Україні до 70-х рр. ХХ ст. домінував техногенний тип економічного розвитку. Для нашої держави навіть досі за фактом цей тип розвитку, зважаючи на високоіндустріалізований технологічний уклад національного господарства, є переважаючим. Це природомісткий (природоруйнівний) тип розвитку, який базується на використанні штучних засобів виробництва, створених без урахування екологічних обмежень.

Характерними ознаками техногенного типу розвитку є швидке і виснажливе використання невідновлюваних видів природних ресурсів (перш за все, корисних копалин), надексплуатація відновлюваних ресурсів (грунти, ліси і т.д.) зі швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення і відбудови.

Концепт сталого розвитку формувався суспільством поступово. Більше того, є всі підстави охарактеризувати його як нову соціально-економічну парадигму. Термін сталий розвиток, як добре відомо, введений у широкий вжиток Міжнародною комісією по навколишньому середовищу і розвитку (Комісія Брунтланд) у 1987 р. В 1987 р. в доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє» до правових критеріїв раціонального використання відповідного природного ресурсу було віднесено забезпечення його невичерпаності та екологічної обґрунтованості експлуатації природних багатств при одночасному забезпеченні сталого розвитку [1, с. 52].

Модель сталого розвитку, як і будь-яка соціальна модель, є системою інтегрованих компонентів, їх суттєвих відносин і зв'язків, що відображають основний зміст процесів

збалансованого соціально-економічного та екологічного розвитку.

Згідно з визначенням сутності поняття сталий розвиток суспільства, воно спрямоване на задоволення потреб сучасного покоління без шкоди майбутнім генераціям людей. Вихідними умовами сталого розвитку можна визнати забезпечення:

- економічного розвитку, що підтримується на основі радикально-модифікованої ринкової системи;
- природно-екологічної стійкості на базі теорії біотичної регуляції навколишнього середовища;
- тісної міжнародної співпраці та кооперації для досягнення цілей сталого розвитку;
- стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості;
- екологізації суспільної свідомості, що ґрунтується на використанні системи освіти та засобів масової інформації [2, с. 9].

У всіх вихідних умовах сталого розвитку йдеться про перехід від стихійності до керованості. Виходячи з цього, можна сформувати модель сталого розвитку з таких основних положень:

- 1) у центрі уваги мають бути люди та їх право на здорове й плідне життя в гармонії з природою;
- 2) охорона довкілля повинна стати невіддільним компонентом процесу розвитку, що не може розглядатися окремо від іншого;
- 3) задоволення потреб у розвитку й збереженні навколишнього середовища;
- 4) розвиток і збереження довкілля має поширюватися не тільки на нинішнє, а й на майбутнє покоління;
- 5) зменшення розриву між життєвим рівнем у різних країнах та подолання бідності належить до найважливіших завдань світової спільноти.

Перші концепції сталого розвитку стосувалися використання лісових, а згодом і біологічних ресурсів. При цьому ключовим у процесі експлуатації зазначених видів ресурсів було дотримання екологічних умов та збереження їх

якісних характеристик. І лише на початку 90-х років минулого століття, після конференції ООН в Ріо-де-Жанейро з питань навколишнього середовища і розвитку, прийшло усвідомлення необхідності врахування ще й економічних та соціальних наслідків використання природних ресурсів, у тому числі земельних. Зокрема, відповідно до Принципу 3 Декларації РІО з навколишнього середовища і розвитку 1992 р., право на розвиток повинно дотримуватись таким чином, щоб адекватно задовольнялись потреби сучасного і майбутніх поколінь в галузях розвитку і навколишнього середовища [3, с. 136].

Сталий розвиток проголошує необхідність дотримання такої системи землекористування, яка забезпечила б одночасно економічно ефективно, екологічно безпечно та соціально справедливе використання земельних ресурсів. Сьогодні стало використання природних ресурсів, зокрема земельних, пов'язують із трьома основними напрямками: збереження їх продуктивності, поступове підвищення економічної ефективності використання, вирішення соціальних проблем відповідних територій. Власне через це розв'язання існуючих проблем у землекористуванні має супроводжуватися прийняттям екологічно та соціально орієнтованих рішень. Насамперед доцільно розробити комплексні та базові структурні зміни в управлінні цими ресурсами.

Необхідно упереджувати негативні наслідки антропогенного впливу на земельні ресурси та створювати безпечно для населення і природи навколишнє середовище. Також слід посилювати міжнародне співробітництво у сфері ліквідації існуючих транскордонних екологічних впливів на земельні ресурси та погоджувати глобальні заходи на принципах сталого використання.

Вирішення проблем раціонального землекористування передбачається в контексті загальних тенденцій формування політики сталого розвитку в Україні. Оскільки перехід до такого розвитку планується провести за трьома етапами, то і концептуальні етапи екологоорієнтованого впорядкування землекористування визначаються в такій же послідовності. Перший етап пов'язаний із подоланням еколого-економічної

кризи, забезпеченням макроекономічної стабільності і створення сприятливих умов для відновлення економічного зростання, а також переходом на світові стандарти екологічної безпеки в землекористуванні. На другому етапі планується завершити структурну перебудову аграрного та промислового виробництва, досягнути високої якості життя населення та вийти на рівноправне партнерство в гарантуванні безпеки експлуатації земельних ресурсів. Третій етап передбачає розвиток промислового та аграрного виробництва на базі нових секторів і галузей, появи нових способів обробітку ґрунту, нових секторів економіки, всебічного застосування заходів екологічної безпеки використання земель, створення глобальної системи екологічної безпеки в землекористуванні.

Нераціональне використання природних ресурсів є результатом і наслідком тривалого екстенсивного розвитку економіки, що базувався на збільшенні обсягів експлуатації природних багатств. Тому, відповідно до принципу 8 Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, для досягнення сталого розвитку і більш високої якості життя всіх людей держави повинні обмежити і ліквідувати нежиттєздатні моделі виробництва і споживання [4].

Прибутковість використання природних ресурсів повинна бути обмежена суворим дотримання права кожної людини на доступ до природних багатств та сприятливе для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Основою сталого розвитку повинно бути науково обґрунтоване поєднання екологічних та економічних інтересів суспільства. Рациональне використання природних ресурсів є передумовою сталого розвитку і залежить від заходів правового впливу на природноресурсові відносини. Зокрема, згідно з підсумковим документом Конференції ООН зі сталого розвитку 2012 р. відмова від нераціональних і захоплення раціональних моделей споживання і виробництва, охорона й рациональне використання природних ресурсів є основними завданнями і найважливішими передумовами сталого розвитку [5].

25 вересня 2015 р. держави-члени ООН прийняли нову Повістку дня в галузі сталого розвитку «Перетворення нашого

світу» на період до 2030 р., що закріпили 17 цілей у сфері розвитку, серед яких — цілий комплекс питань щодо боротьби зі зміною клімату, раціонального використання ресурсів океанів і морів, захист і відновлення екосистем суші, раціонального використання водних, лісових, гірничих, енергетичних ресурсів та біорізноманіття [6].

Сімнадцять цілей у галузі сталого розвитку та 169 завдань, проголошених даною Повісткою дня, свідчать про масштабність і амбітності цієї нової загальної програми дій. Вони передбачають продовження роботи, розпочатої в період дії цілей у галузі розвитку, сформульованих в Декларації тисячоліття, і остаточне досягнення тих цілей, яких не вдалося досягти. Вони носять комплексний і неподільний характер і забезпечують збалансованість всіх трьох компонентів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного. Ці цілі і завдання будуть стимулювати в найближче десятиріччя діяльність у сферах, що мають величезне значення для людства і планети.

Зусилля всіх держав світу, й України в їх числі, повинні бути спрямовані на збереження нашої планети від деградації, в тому числі за допомогою впровадження раціональних моделей споживання і виробництва, раціонального використання її природних ресурсів і вжиття невідкладних заходів у зв'язку зі зміною клімату, з тим щоб планета могла забезпечувати задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь. Всі люди повинні жити в умовах процвітання і благополуччя, а економічний, соціальний і технічний прогрес мусить відбуватися в гармонії з природою. А це можливо забезпечити лише в тому випадку, якщо всі моделі споживання і виробництва, а також використання природних ресурсів — повітря і землі, річок, озер і водоносних горизонтів, океанів і морів — носитимуть раціональний характер [6].

У розробленій Національною академією наук України «Національній парадигмі сталого розвитку України» в 2012 році було запропоновано у Стратегії сталого розвитку України для земельних ресурсів передбачити: удосконалення системи обліку земельних ділянок та методів їх еколого-економічної оцінки; проведення інвентаризації земельних ділянок у населених

пунктах; розроблення програми підвищення родючості ґрунтів; упровадження раціональних систем землекористування та організації територій; посилене використання ґрунтозахисних технологій у різних галузях; удосконалення процедури землевідведення; покращення заходів щодо рекультивації забруднених та порушених земель; оптимізація площ природних та антропогенно використовуваних земель; удосконалення екологічного моніторингу та агрохімічної паспортизації земель; усунення та упередження негативних антропогенних та природних явищ і процесів щодо деградації земель; контроль та покращення стану радіоактивно забруднених земель; мінімізація використання особливо цінних земель і ґрунтів [2, с. 30].

Виходячи із концепції збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року, затвердженої наказом Міністерства аграрної політики України від 20 серпня 2003 року № 280, визначено наступні напрями сталого розвитку: оптимізація структури агроландшафтів і удосконалення загальних систем землеробства в контексті нових земельних відносин і наявного ресурсного потенціалу; удосконалення міжгалузевої структури та адаптації сільськогосподарського виробництва відповідно до ґрунтово-кліматичних умов і ресурсних можливостей; збереження, відтворення та раціональне використання біологічної різноманітності в агроландшафтах; формування зональних конкурентоспроможних ресурсо- та енергозберігаючих моделей ефективного ведення сільськогосподарського виробництва на засадах природоохоронної організації території, відтворення природно-ресурсного потенціалу та отримання продукції високої якості; удосконалення структури посівних площ і сівозмін з метою більш повного використання біокліматичного потенціалу, поліпшення фітосанітарного стану ґрунту й агрофітоценозів, підтримання оптимального балансу органічної речовини та біологічного стану ґрунту; застосування ґрунтозахисних енергозберігаючих технологій обробітку ґрунту, що забезпечують оптимізацію його агрофізичних властивостей та підвищення протиерозійної стійкості, особливо в регіонах проявів ерозії та дефляції [7].

Висновки. Викликає здивування та занепокоєння той факт, що в Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020», затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [8] проігноровано екологічну складову, натомість основну увагу зосереджено на оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умовах становлення та розвитку України.

І це в державі, де на конституційному рівні (ст. 16 Конституції України) закріплено обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України, подолати наслідки Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу [9].

Тому доводиться констатувати, що незважаючи на повне розуміння необхідності переходу на засади сталого розвитку, у тому числі у сфері землекористування, досі не розроблені чіткі механізми його практичної реалізації. Тому створення такого механізму на методичному та нормативно-правовому рівні є першочерговою проблемою сьогодення і завданням на майбутнє.

Література:

1. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию. М., 1989. 175 с.
2. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.С. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 72 с.
3. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию (14 июня 1992 года) // Международное публичное право. Сборник документов. Т. 2. М.: БЕК, 1996 г. С. 135–138.
4. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml
5. <http://www.un.org/ru/events/pastevents/rio20.shtml>
6. <https://daccess-ods.un.org/TMP/1179556.62310123.html>
7. Про затвердження Концепції збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року : Наказ Міністерства аграрної політики України від 20 серпня 2003 року № 280 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart88/idx88535.htm>

8. Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 // Урядовий кур'єр від 15.01.2015. № 6.

9. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. 1996 р., № 30, стаття 141.

VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.982.32

Гулкевич З. Т.,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ПРО ПОНЯТТЯ І ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ГАБІТОСКОПІЇ — КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто поняття габітоскопії з позицій її приналежності до одного із самостійних криміналістичних вчень (окремої криміналістичної теорії). Виокремлено певні проблеми наукового і практичного плану, що існують у цьому вченні та проаналізовані відповідні шляхи їх вирішення. Наведено новітні види особливих прикмет зовнішності людини, та визначено їх значення для кримінального провадження. Запропоновано окремі вдосконалення, які сприятимуть швидкому та ефективному виявленню та розслідуванню злочинів, а також дидактиці криміналістики як навчальної дисципліни.

Ключові слова: зовнішність особи, ідентифікаційні ознаки зовнішності, фоторобот, метод словесного портрета, габітоскопія, габітологія.

В статье рассмотрено понятие габитоскопии с позиции ее принадлежности к одному из самостоятельных криминалистических учений (отдельной криминалистической теории). Обозначено некоторые проблемы научного и практического плана, которые имеются в этом учении и проанализированы соответствующие пути их разрешения. Указано новые виды особых примет внешности человека и

определено их значение для уголовного производства. Предложено отдельные усовершенствования, содействующие быстрому и эффективному выявлению и расследованию преступлений, а также дидактике криминалистики как учебной дисциплины.

Ключевые слова: внешность лица, идентификационные признаки внешности, фоторобот, метод словесного портрета, габитоскопия, габитология.

The article considers the notion “gabitoscopia” in view of its attribute to one of an independent doctrine (a separate criminalistic theory). Some scientific and practical problems existing in the doctrine are defined and applicable ways of their decisions are analyzed. The latest types of specific features of person’s appearance are given and their significance for the criminal proceeding are determined. Special improvements resulting in quick and effective discovery and investigation of crimes are proposed which are important for the criminalistic didactics as a teaching discipline as well.

Keywords: person’s appearance, identification features of person’s appearance, fotorobot, method of sketch, gabitoscopia, gabitologia.

Постановка мети. Відомо, що у сучасному світі рівень злочинності дедалі зростає. Із розвитком новітніх технологій шляхи вчинення кримінальних правопорушень теж значно розширюються. Спостерігається також поява нових способів корекції зовнішності людини, маскування обличчя під час вчинення злочинів і т. і., що часто допомагає особі уникнути подальшої ідентифікації.

Аналіз дослідження даної проблеми. Аналіз наукової літератури з криміналістики, а саме одного з її розділів, присвяченого механізму дослідження зовнішності людини у судочинних цілях відомому під різними назвами, як от: «криміналістична габітологія» (за М.С. Салтевським); «габітоскопія» (за Г.Л. Грановським), «криміналістичне вчення про прикмети людини» (за Ю.О. Пересункіним), «ідентифікація

людини за ознаками зовнішності» (за І.Ф. Пантелєєвим), «судова габітологія» (за Ф.П. Согою), «дослідження зовнішньої будови об'єкта» (за І. Кертісом) тощо [1, с. 235 та ін.], дає підстави стверджувати про існування на сьогоднішній день значної кількості методів такого дослідження. Серед їх розробників, крім вже наведених, виправдано розглядати Р.С. Белкіна, В.В. Бірюкова, С.А. Буданова, В.Г. Булгакова, В.І. Бурика, І.Ф. Вініченко, І.В. Гору, Г.М. Гетьмана, Л.М. Головченка, В.С. Житнікова, І.В. Жолновича, В.В. Загорулько, О.М. Зініна, Ю.П. Дубягіна, Є.П. Іщенко, В.Я. Колдіна, О.В. Колдіна, К.В. Калюгу, Г.О. Кухарєва, С.П. Лапту, Ю.М. Матвєєва, Н.В. Морозову, М.М. Овсянникову, Т.А. Пазинича, В.Ф. Пилипчука, І.М. Подволоцького, Р.А. Рейсса, О.О. Соколову, В.О. Снеткова, А.О. Топоркова, Д.Ф. Флорю, П.П. Цветкова, Н.Л. Щегольову, М.П. Яблокова, О.М. Яремко та ін. У той же час вони (методи) все ще потребують всебічного дослідження та вдосконалення.

Погодьмось, значення габітоскопії (саме цю назву вважаємо найприйнятнішою) у слідчій і судовій практиці повинно постійно зростати – пропорційно зростанню запровадження нових технічних засобів, методик та комп'ютерних приладів. Унаслідок цього результати габітоскопічних досліджень повинні використовуватись у матеріалах кримінальних проваджень як важливі докази.

Відтак **метою статті** є аналіз обумовлених викликами сьогодення методологічних і прикладних питань дискурсу габітоскопії (її назви, змісту, предмета, об'єктів, методів, процедур тощо), а також формулювання власного бачення виокремлених проблем.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб поняття «габітоскопія» (лат. «habitus» – зовнішність та «skopeo» – спостереження, розглядання) відповідало своїй сутності, необхідно у його формулюванні відобразити головні його елементи, принаймні: предмет вчення (окремої теорії), сенс якого утворюють певні закономірності об'єктивної дійсності, що вивчаються криміналістикою в цілому; об'єкт (об'єкти) вчення, себто ті явища, речі, процеси, зв'язки і стосунки, тобто та

частина предметної сфери, в якій проявляються об'єктивні закономірності, що вивчаються цією теорією; метод вчення, т.б. система пізнавальних прийомів і способів, використовуваних як для побудови самої теорії, так і для застосування у практиці пізнання її предметної сфери.

Відтак вважаємо, що криміналістична габітоскопія – це криміналістичне вчення (і одночасно – метод), утворені системою наукових положень про криміналістично значущі закономірності та взаємозв'язки ідентифікації, діагностування й класифікації ознак, властивостей зовнішності людини як об'єкта цього вчення (методу) і розроблені на їх основі рекомендації застосування прийомів, способів та засобів збирання, розподілу, впорядкування доказової або орієнтуючої (пошукової) інформації (її носіїв) про зовнішність особи, оцінку отриманого результату, а також його використання у виявленні, розслідуванні, попередженні злочину та його судовому розгляді.

Криміналістична ідентифікація, діагностування і класифікація є за суттю тими загальними спеціальними криміналістичними методами пізнання, які власне й формують вже відомі й у більшому усталені окремі криміналістичні теорії (вчення), а саме: криміналістичну ідентифікацію, криміналістичну діагностику і вчення про криміналістичні класифікації [2; 3]. Ці методи, як і вчення, які вони формують, є визначальними, збирально-узагальнюючими для інших окремих теорій (вчень), у тому числі і для габітоскопії.

Ведучи мову про природу цих криміналістичних методів необхідно зазначити, що їх походження ґрунтується на діалектичному методі пізнання і вміщує, крім іншого, арсенал відповідних засобів на вирішення головного їх завдання: для криміналістичної ідентифікації – встановлення наявності або відсутності тотожності (відповідність виокремленого криміналістично значущого матеріального об'єкта самому собі згідно тих слідів, які він утворює); для криміналістичного діагностування – встановлення природи або стану об'єкта, що має певний зв'язок з подією розслідуваного (досліджуваного в суді) злочину; для криміналістичної класифікації – створення криміналістичних класифікаційних систем (структур) і

впорядкування криміналістично значущих об'єктів, явищ, понять і відомостей (інформації, знань) залежно від їх загальних та окремих ознак, властивостей, станів (інших характеристик).

Усі ці обставини власне і дозволяють уявляти криміналістичну ідентифікацію, діагностування та класифікацію у вигляді певних абстрактних, збиральних, узагальнюючих утворень, що є своєрідними сферами знань, наповненими відповідним змістом, придатним, в тім числі й передусім, для габітоскопії.

Також зазначимо й те, що у навчальній і науковій літературі, як вже було вище частково продемонстровано, поряд із терміном «габітоскопія» найчастіше використовується термін «габітологія». Видається що, виходячи з практичної спрямованості аналізованого нами вчення, термін габітоскопія найбільше відповідає завданню – означати зміст цього вчення як виявлення, аналіз і використання спостережуваних ознак (властивостей) зовнішності людини. У зв'язку з цим, запровадження у це вчення разом із зовнішніми ознаками людини так званих «внутрішніх» (біолого-медичних) її ознак, не відповідає його суті й спрямованості. Тим паче, що ці «внутрішні» ознаки вивчаються іншими науковими дисциплінами, принаймні такими як біологія, судова медицина та психологія й психіатрія.

Нам відомо, що основними напрямками габітоскопії з урахуванням її прикладного характеру як галузі криміналістичної техніки є техніко-криміналістичне забезпечення оперативно-розшукової ідентифікації людини за ознаками її зовнішнього вигляду; ідентифікація людини за ознаками її зовнішності в процесі здійснення слідчих (розшукових) дій; судово-експертна діагностика і ідентифікація людини за ознакам її зовнішнього вигляду.

Специфікою оперативно-розшукової ідентифікації людини за ознаками її зовнішнього вигляду є попередній, орієнтуючий характер такої ідентифікації. Її результати вимагають підтвердження в умовах процесуальної діяльності. Не вдаючись до тактичних особливостей цього виду ідентифікації, необхідно зазначити що вона використовує техніко-криміналістичні засоби

оперативно-розшукового встановлення особи, призначені, у тому числі, для актуалізації уявного образу розшукуваної особи.

Традиційно використовуваний вже більше 100 років метод словесного портрета, як відомо запропонований А. Бертильоном, потребує вдосконалення його інформаційного забезпечення. Розроблена система опису ознак зовнішності людини була орієнтована на застосування під час реєстрації людини європеїдного антропологічного типу. У сучасних умовах правоохоронної діяльності необхідно адаптувати цю систему до ситуацій опису осіб монголоїдного і негроїдного антропологічних типів.

На протязі останніх 50 років інформація, необхідна для оперативно-розшукового встановлення особи збиралася і реалізовувалася, як всім нам відомо, передусім за допомогою такого засобу як фоторобот. Адже завдяки саме такому носію інформації про зовнішній вигляд людини було за можливе перетворювати винятково вербальну інформацію у візуальну. Відтак, цей вид інформації, ставши матеріалізацією уявного образу, суб'єктивного за своєю природою, обґрунтовано отримав назву «суб'єктивний портрет».

Проте тут є певна складність: природа фоторобота пов'язана з проблемою забезпечення достовірності відображуваної у ньому інформації. Адже практика виготовлення і використання фотороботів засвідчила, що вищезначена властивість фоторобота є неунікно-суб'єктивною, оскільки закономірно залежить від того, хто його виготовляє і якими користуються технічними засобами для цієї мети.

У низці країн існує спеціальність судового художника або художника-криміналіста і досить серйозна система підготовки до неї. Була успішна спроба зі створення системи навчання цієї спеціальності і в колишньому СРСР (на базі Харківського художньо-промислового училища). Нині ж в нашій державі у правоохоронних органах немає чіткого уявлення про те, кому має бути доручено роботу із виготовлення фотороботів.

Сучасні програмні засоби якщо не повністю зняли, то суттєво локалізували проблему технічного забезпечення у роботі над такими портретами розшукуваних осіб, яка була актуальна в

70-і роки ХХ ст. Однак достовірність фоторобота залежить від системи знань з оцінки уявного образу – основи такого виду зображень, навичок роботи з очевидцями і професіоналізму того, хто складає фоторобот. Ці питання не піддаються вивченню тими, кому доручається ця робота. Ними, як відомо, можуть бути співробітники експертно-криміналістичної служби, інформаційних підрозділів органів внутрішніх справ, служби безпеки тощо. І у зв'язку з цим ефективність фотороботів невисока. Хоча багатолітня практика засвідчила, що їх достовірність може бути доволі надійною для забезпечення розшуку з використанням цього засобу встановлення особи.

Наступна складність. Пред'явлення особи для впізнання як слідча (розшукова) дія в криміналістиці головно забезпечується тактичними рекомендаціями її проведення. У той же час залишається без належної уваги проблема оцінки достовірності інформації про зовнішній вигляд пізнаваної особи на етапі попереднього допиту під час підготовки до цієї процесуальної дії.

Звичайно у науковій літературі є відповідні рекомендації стосовно актуалізації мисленого образу на цій стадії слідчої дії. Зокрема, участь спеціаліста-криміналіста і застосування відповідних засобів сприяння очевидцю в актуалізації уявного образу і допомоги слідчому в підготовці пред'явлення особи для впізнання. Разом з тим майже не застосовуються можливості використання цифрових технологій із підбору варіантів зображень так званих статистів під час пред'явлення для впізнання за фотозображеннями.

Аналіз слідчої (судової) практики, зокрема експертних висновків, засвідчив, що вирішення питання про тотожність багато в чому залежить і від зразків для порівняльного дослідження осіб, які підлягають ідентифікації. Це пов'язано з тим, що нині об'єктами дослідження є кадри відеозапису, отриманого за допомогою камер зовнішнього спостереження, де людина зафіксована в різних ракурсах і положеннях голови. Надані як зразки для порівняльного дослідження фотознімки за типом сигналетичних не дозволяють здійснювати повноцінну реалізацію можливостей судово-портретної експертизи.

Експерти приходять у кращому разі до вірогідного висновку про тотожність. Проблема може вирішуватися, якщо отримання зображень як зразків для порівняльного дослідження доручається експертам, які прийняли до провадження експертизу.

Під час проведення судової портретної експертизи рекомендується застосовувати програмні засоби для роботи зі зображеннями. Ці засоби орієнтовані на використання так званих константних або антропометричних точок на зображенні обличчя людини. Зазвичай на експертизу поступають фотознімки, отримані з допомогою цифрової апаратури, що не завжди забезпечує якісне відтворення зовнішнього вигляду фотографованої особи. У таких випадках місцезнаходження константних точок визначається умовно, що ставить під сумнів результати використання відповідного програмного засобу для вирішення питання про тотожність.

Ще однією проблемою, що виникає під час проведення судових портретних експертиз, є дослідження так званих перетворених зображень. Початкове (вихідне) зображення якої-небудь особи змінюється за допомогою програмних засобів для комерційних і тому подібних завдань, але зі збереженням пізнаваності цієї особи. У цій ситуації перед експертом необхідно ставити запитання не про тотожність зображених на фотографії чи відеозаписі осіб, а про впізнаваність особи, початкове зображення якої послужило оригіналом для отримання нового зображення.

Ще одним завданням, що вимагає методичного забезпечення, є аналіз ознак функціональних елементів зовнішності (хода, жестикуляція та ін.) за відеозображеннями. Як відомо у криміналістичній літературі система цих ознак розроблена доволі повно. Однак вони призначені передусім і головню для побудови словесного портрета. Хоча, як на нас, використання ознак функціональних елементів зовнішності людини цілком можливе і для її опису в протоколі допиту як підготовчій дії для пред'явлення для впізнання, і як доповнення під час самого ототожнення за ознаками будови елементів зовнішності особи в ході пред'явлення її для впізнання.

Експертна практика стикається з необхідністю аналізу кадрів відеозапису, де обличчя людини приховане маскою або головним убором. У той же час спостерігаються деякі ознаки функціональних елементів зовнішності в динаміці. Порівняння їх з відповідними ознаками особи, яку перевіряють, не має ідентифікаційного характеру, оскільки відсутні відомості про ідентифікаційну значущість таких ознак. У відповідності з цим, спроби експертів включати ці ознаки в перелік тих, які утворюють індивідуалізуючу сукупність, не можуть вважатися обґрунтованими. У зв'язку з цим потрібною є відповідна методична робота не стосовно підбору адекватних прийомів аналізу ознак функціональних елементів особи, а стосовно з'ясування їх ідентифікаційної значущості. Тільки після її проведення можна говорити про підготовку відповідної експертної методики.

І на завершення про ще одну комплексну проблемність у криміналістичній габітоскопії.

Загальновідомим є факт, що зовнішність кожної людини індивідуальна. Саме сукупність особливих, неповторних ознак особи відіграють головну роль під час криміналістичного дослідження зовнішності особи у вирішенні відповідних завдань кримінального провадження. Ці ознаки можна встановити та детально описати. Криміналістичну цінність для встановлення особи мають лише ті ознаки, що дозволяють вирізнити людину з-поміж інших, віднести її до окремої групи тощо. Такими ознаками вважають колір волосся, очей, расу особи, її зріст, комплекцію, форму носа, підборіддя, голови, чола, розмір взуття і т.д.

Особливо цінними (оскільки наявність саме їх дозволяє звести коло підозрюваних до мінімуму та значно полегшити пошук особи) вважаються ознаки, що індивідуалізують людину, є єдиними та неповторними в своєму роді. Це, насамперед, татуювання, наявність атипових родимих плям, нестандартного пірсингу, волосся, що пофарбоване у непересічний колір і т.п.

На сьогодні все більше людей прагне виділитися з-поміж інших шляхом зміни своєї зовнішності [4, с. 134]. Одним із таких шляхів є нанесення на шкіру татуювання. Попри

стереотипне сприйняття татуювання як негативного чинника, малюнок, що виконаний якісно та руками майстра, може сприйматися як прикраса тіла, урізноманітнення зовнішності з метою її покращення.

Наявність у підозрюваної особи татуювання дозволяє звести кримінально релевантне коло всього до однієї людини. Це можливо лише тоді, коли малюнок виконано за індивідуальним ескізом, він є неповторним, і можливість існування такого малюнка в іншій особі виключена. Проте сучасна молодь часто обирає ескізи для татуювання з Інтернет - мережі, що ускладнює пошук особи лише за цією ознакою та розширює коло підозрюваних [5, с. 383].

Татуювання, як відомо, – це один із проявів екзогенних пігментацій шкіри людини (зафарбованих з'єднань (пігментів) у тканинах шкіри, що виникають внаслідок проникнення до них зовні фарбників у вигляді рідких, твердих або газоподібних речовин і мають певне забарвлення і форму). Вони утворюються шляхом внесення до тканин шкіри за допомогою голки або системи голок (кліше) різних фарбників [6, с. 103].

Тому, у ході розслідування злочинів, правоохоронні органи повинні звертати увагу на таку особливу прикмету як тату і приділяти їй значної уваги. Адже, якщо правильно використати інформацію, яка у певний спосіб характеризує особу, то це може допомогти у правильному підборі тактики спілкування з підозрюваними, також можна зрозуміти їхній психологічний стан та за допомогою цього спрогнозувати їх майбутню поведінку у якійсь певній ситуації.

Окрім цього виокремлюють і таке прикрашання тіла як татуаж, що являє собою корекцію форми брів, губ, очей за допомогою кольору, яка дозволяє зробити бажаний контур. Саме ж травмування шкіри поряд з цим зводиться до нуля [7].

За допомогою введення фарби під шкіру (татуажу) люди, переважно жінки, коригують свої риси обличчя: змінюють форму брів, губ, роблять виразнішими очі. За допомогою татуажу маскують проблемні ділянки шкіри (операційні рубці, пігментні плями, родимки, розтяжки після вагітності у жінок), а

також «забиваються» винятково кримінальні татуювання [8, с. 72].

Ще одним способом надати своїй зовнішності особливих ознак – шрамування (спеціальне нанесення розрізів шкіри заданої форми і розміру, в результаті загоювання яких утворюються рубці у вигляді малюнка або візерунка; для досягнення максимального ефекту в рани можуть втиратися спеціальні хімічні реактиви, зола або рослинні препарати, які значно затримують процес регенерації шкіри, внаслідок чого утворюються більш контрастні рубці).

Цей вид особливих прикмет зовнішності людини – доволі рідкісне явище, оскільки майстрів шрамування кількісно не багато. Крім художності такі «спеціалісти» повинні володіти і основними знаннями хірургії. Передусім, згадаймо про звичайні шрами, які зроблені природнім шляхом. Вони також можуть бути примітною ознакою зовнішності і сприяти в ототожненні особи під час кримінального провадження.

Є сенс згадати ще одну «сучасну» особливу прикмету зовнішності – пірсинг, що являє собою проколюванням певної частини тіла, та з подальшим встановленням у місце проколу певної прикраси. Це так звані проколювання шкіри на вухах, губах, бровах, проколювання язика та на інших частинах тіла.

Можна погодитись, що за допомогою таких особливих прикмет зовнішності, тобто пірсингу, полегшується робота правоохоронних органів з приводу ідентифікації особи. Однак, цей вид є досить поширеним (його називають традиційним [9]), тому це не зводить коло підозрюваних до однієї особи. Але на сьогодні існує у певній мірі і дещо рідкісний вид пірсингу – так званий «екстремальний (нетрадиційний) пірсинг». Цей вид має значно більшу цінність для криміналістичної ідентифікації, через свою унікальність. Прикладом цього можна назвати доволі нестандартний та екзотичний вид пірсингу, так званий брейн-пірсинг (полягає в тому, що в черепі людини роблять кілька отворів, в які надалі вставляються кільця або шипи. Це також проколювання перенісся, м'яких тканин черепа, імплантація металевих пластин під шкіру і т.д.).

Зазначимо й те, що найпоширенішим видом пірсингу є проколювання шкіри на вухах. Так, це прикрашання є доволі популярним і тому воно не несе великої криміналістичної цінності. Проте, якщо у вусі наявна велика кількість прикрас або наявні проколи у нестандартних місцях, то це є важливою ознакою зовнішності людини, що закономірно допоможе виокремити її від інших осіб.

Спеціаліст-психолог, вивчаючи малюнок на тілі людини (тату, шрамування чи таврування), прикраси пірсингу тощо може скласти не лише психологічний портрет його власника, засвідчити наявність у нього вад і відхилень психіки, особливостей соціальної спрямованості, а й розповісти про певні риси майстра, який наносив малюнок. Спеціаліст у галузі мистецтва, історії, мовознавства може допомогти у розкритті змісту «закодованих» символів на тілі людини [8, с. 75].

Відтак доречно зазначити, що всі вище розглянуті прикмети зовнішності людини, потрібно детально досліджувати слідчим під час розслідувань злочинів, оскільки ці ознаки (татування, пірсинг, шрамування і таврування) є досить помітними прикметами зовнішності особи. Саме на такі прикмети більшість людей звертає увагу, а тому вони добре закарбовуються у пам'яті людини, які є очевидцями злочину. Тобто, вони суттєво здатні допомогти у розслідуванні злочинів, а саме у визначенні тактики спілкування з особами під час допиту, у розшуці та різноваріантному впізнанні особи тощо.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, констатуємо, що габітоскопія як криміналістичне вчення про зовнішній вигляд людини потребує подальшого опрацювання цілої низки утворюючих його і обумовлених потребами сьогодення наукових проблем (розпочинаючи із методологічної (власне назви вчення) і завершуючи практичними напрямками: адаптувати відповідно нашого географічно – континентального розташування «словесний портрет»; забезпечити достовірність «фоторобота», удосконаливши процедуру та фаховість його виготовлення; детально вивчити та проаналізувати новітні прикмети зовнішності особи, передусім ті, що зроблені штучним шляхом. Адже сучасні прикраси тіла (татування, татуаж, пірсинг,

шрамування та інші) значно допомагають ідентифікувати особу, оскільки вони роблять людину неповторною та особливою. Тож було б доречно, як би сучасна криміналістика, враховувала та детально вивчала сучасні способи змін у зовнішності, та почала розробляти новітні засоби відтворення зовнішності людини у судочинних цілях. Крім цього вважаємо за необхідне: зорієнтувати працівників правоохоронних органів на вивчення новітніх особливих прикмет зовнішності та їхніх ознак для подальшого полегшення роботи під час кримінального провадження; у навчальній літературі з криміналістики більш широко розкривати поняття та значення новітніх особливих прикмет зовнішності людини.

Література:

1. Когутич І.І. Криміналістика: Курс лекцій / І.І.Когутич. – Київ: Атіка, 2007. – 888 с.
2. Дубровин С.В. Терминология, понятийный аппарат и другие характеристики криминалистической идентификации и криминалистической диагностики: монография / С.В. Дубровин. – М.: МИГУ, 2005. – 195 с.
3. Сущность и научно-практическое значение (характеристики) криминалистического классифицирования: учебное пособие / С.В. Дубровин, И.С. Дубровин, А.С. Егиазарян, А.А. Карева А.А. – М.: МИГУ, 2011. – 146 с.
4. Маланчук П.М. Особливі прикмети зовнішності людини: їх значення для розслідування злочину / П.М. Маланчук // Правові горизонти / Legal horizons, 2016. – С. 133-136 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
5. Яремко О.М. Криміналістичний аспект особливостей дослідження зовнішності людини для ідентифікації злочинця / О.М. Яремко // Порівняльно-аналітичне право № 1, 2016. – С. 381-383. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pap.in.ua/1_2016/114.pdf.
6. Гель А.П. Криміналістичний аспект дослідження особи засудженого до позбавлення волі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.П. Гель // Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 237 с.
7. Татуаж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://emed.org.ua/kosmetologija/340-tatuazh>.
8. Пазинич Т.А. Ознаки зовнішності людини: їх особливості та значення для вирішення окремих завдань розслідування /

Т.А. Пазинич // Криміналістичний вісник. – № 2 (16), 2011. – С. 71-76. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://scholar.google.com.ua/citations?user>.

9. Все про пірсинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.esc.lviv.ua/pirsinglk>.

УДК 343.98

Когутич І. І.,
д-р юрид. наук, професор кафедри
кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка

**ТАКТИКА У КРИМІНАЛІСТИЦІ ТА ОКРЕМІ ЇЇ
ПРЕДМЕТНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ**
[Частина I]

Проаналізовано окремі проблемні предметно-методологічні питання стосовно: предмета Криміналістичної тактики; назви розділу, дефініції «Тактика»; співвідношення понять «слідча» і «криміналістична» тактика; системи Криміналістичної тактики та структури її складових; поняття, змісту і видів засобів Криміналістичної тактики, а також їх психологічних, етичних і кримінальних процесуальних основ; підготовки (організації та планування) розслідування й судового розгляду, її місця в системі Тактики, зокрема, і Криміналістиці, взагалі; обґрунтованості та доцільності охоплення структурою Криміналістичної тактики вчення про криміналістичну версію та ін.

Ключові слова: Криміналістична тактика, слідча тактика, система Криміналістичної тактики, засоби Криміналістичної тактики, підготовка (організація та планування) розслідування й судового розгляду, криміналістична версія.

Проанализированы отдельные проблемные предметно-методологические вопросы касательно: предмета Криминалистической тактики; названия раздела, дефиниции «Тактика»; соотношение понятий «следственная» и «криминалистическая» тактика; системы Криминалистической тактики и структуры ее составляющих; понятия, содержания и видов средств Криминалистической тактики, а также их психологических, этических и уголовных процессуальных основ; подготовки (организации и планирования) расследования и судебного рассмотрения, ее места в системе Тактики, в частности и Криминалистике, вообще; обоснованности и целесообразности охватывания структурой Криминалистической тактики учения о криминалистической версии и др.

Ключевые слова: Криминалистическая тактика, следственная тактика, система Криминалистической тактики, средства Криминалистической тактики, подготовка (организация и планирование) расследования и судебного рассмотрения, криминалистическая версия.

The research contains an analysis of separate subject and methodological problems concerning the subject of Criminalistics' Tactics, the article name, "Tactics" definition; the correlation between the concepts of "investigative tactics" and "criminalistics' tactics"; systems of Criminalistics' Tactics and its constituents structure; the concept, the content and types of Criminalistics' tactics means, as well as its psychological, ethical and criminal procedural bases; preparation (organization and planning) of investigation and court trial, its place in the system of Tactics, in particular in Criminalistics, the reasonableness and expediency of criminalistics version doctrine inclusion to the structure of Criminalistics' Tactics, etc.

Keywords: Criminalistics' Tactics, investigation tactics, system of Criminalistics' Tactics, Criminalistics' Tactics means, preparation (organization and planning) of investigation and court trial, criminalistics version.

Постановка проблеми. На загал зазначимо, що ці, у більшості загально-теоретичні питання криміналістики, про які вестимемо мову, незважаючи на їх, як на перший погляд, вербальну і споглядальну нецікавість, навіть у певному сенсі «наукознавчу сухість», суттєво впливають, з одного боку, на рівень доктринальності самої криміналістики, а з іншого, – безумовно і безпосередньо віддзеркалюють (правда – лише за умови їх належного тлумачення) те, як ця наука виконує головне своє покликання: сприяти своїми розробками меті і завданням кожного, окремо взятого кримінального провадження. Звучить пафосно, однак це так. Погодьмось, винятково від, скажімо, лише такого методологічного чинника, як назви аналізованого розділу криміналістики (т.б.: чи це – слідча, чи кримінальна, чи криміналістична і т. і. тактика), залежить, принаймні, те – для кого із учасників кримінального провадження криміналістика, як наука, розроблятиме свої положення і рекомендації. А головне – для кого зобов'язана це робити. Відтак: чи лише слідчі, чи можливо й інші суб'єкти цього провадження, скажімо, і прокурори (процесуальні керівники та обвинувачі), і адвокати-захисники, і судді можуть, а за ідеальних умів функціонування криміналістики, навіть повинні, скористатися відповідними криміналістичними розробками (звичайно, якщо такі будуть напрацьовані й належно апробовані).

Виклад основного матеріалу. Мабуть напочаток є потреба у поясненні, чому вестимемо мову винятково про «предметно-методологічні складнощі» III розділу Криміналістики. Адже методологічні проблеми Криміналістичної тактики виокремлюють і поза межами так званого об'єктно-предметного впливу. Скажімо, у більшому, це складнощі у науковому сприйнятті таких питань, як: традиційності (не традиційності) тактико-криміналістичних напрацювань, історії (генези), джерел формування, принципів, законів Криміналістичної тактики тощо).

Сенс, на нашу думку, полягає у тому, що аналіз саме в означеному контексті різних точок зору дозволяє, принаймні, простежити: перше – найсуттєвіші зв'язки Криміналістичної тактики із іншими розділами Криміналістики, і друге –

наблизитися до відповідей на окремі питання, що належать до категорії так званих вічних, чільним серед яких було, є і, невідомо скільки ще, буде – що становить, що утворює предмет криміналістичної науки.

Звичайно, усвідомлюю певну нелогічність щойно сказаного, оскільки у цьому, другому, прослідковується дещо замкнуте коло (предмет окреслює сферу проблем, а проблеми, своєю чергою, допомагають правильному розумінню цього предмета). Однак, попри це, переконані у доречності саме цієї логіки викладу, оскільки: з одного боку, справді, предмет науки обумовлює сутність проблематики методології окремих її категорій і явищ, а з іншого, – правильне методологічне (себто, світоглядне) розуміння і тлумачення тих чи інших інституцій науки сприяє правильному виокремленню її предмета.

Відтак, акцентуємо увагу винятково на проблематиці, обумовленій різноаспектністю поглядів криміналістів, власне, на предмет криміналістики та на впливі цього різноманіття на аналізовані у статті питання. Разом з тим, щоби вже не повертатись до питання про щойно згаданий предмет Криміналістики і предмет її Тактики, зазначу, що ми схильні до наукового підходу про розширене розуміння цього предмета (тобто, коли предметом Криміналістики, крім іншого, повинні виступати і закономірності діяльності реалізаторів трьох основних процесуальних функцій кримінального провадження, а саме, прокурора – обвинувача, адвоката – захисника та професійного судді (суддів).

А тепер за суттю дослідження. Із відомих вже нині причин нас має тішити сучасна динаміка (поки що непоширена, однак усе ж динаміка) зростання кола прихильників точки зору, на кшталт того, що система наукових положень і заснованих на них рекомендацій стосовно критеріїв та вмісту оптимальної поведінки слідчого, прокурора, судді, адвоката-захисника в процесі виконання окремих слідчих (розшукових) чи судових дій – це змістовне наповнення розділу Криміналістики, який іменується «Криміналістична тактика».

Щоби не бути голослівним, підтвердження цих слів за бажанням можна знайти у вже чималій кількості різного рівня

наукових досліджень, у тому числі й знаних вітчизняних науковців. Принаймні, це можна зустріти в окремих статтях В.Ю. Шепітька [1, с. 35-39; 2, с. 201-207], чи не найавторитетнішого сучасного науковця-криміналіста, а також у спільній статті М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої [3].

Однак, повертаючись до щойно наведеної, як на нас, прогресивної точки зору, змушені її дещо відкоригувати, зокрема, зазначивши наступне.

Справді, це формулювання в цілому є правильним, з тим лише невеликим доповненням, що в систему названого розділу мають бути включені також рекомендації щодо підготовки, себто, організації і планування досудового розслідування кримінальних правопорушень (злочинів і кримінальних проступків) та їх судового розгляду. Саме тому виправдано вважати, що криміналістична тактика – це третій за класичною ієрархією розділ Криміналістики, який містить систему наукових положень та розроблених на їх основі рекомендацій щодо підготовки (організації та планування) досудового розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду кримінальних справ, а також визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють ці провадження, шляхом використання ними відповідних криміналістичних засобів.

Відтак, чому на сьогодні ми з вами майже повинні один із розділів Криміналістики називати не кримінальною чи слідчою тактикою, а криміналістичною?

Багато хто із відомих криміналістів, розмірковуючи над цим, як вже зазначав, за суттю важливим питанням, вважав і вважає, що тактику у розділі Криміналістики є сенс називати не кримінальною чи слідчою, а криміналістичною, передусім, тому, що найменування «криміналістична тактика», відображає, з одного боку, джерело походження її напрацювань, з іншого – джерела формування цих напрацювань (тобто, на їх думку, джерелом походження відповідних напрацювань тактики є наука Криміналістика, а джерелами їх формування виступають об'єкти вивчення цієї науки. А цими об'єктами, як відомо, є відповідні види людської діяльності). Своєю чергою, ця ж група дослідників вважає, що назва «слідча тактика» (як, на наш

погляд, і назва «кримінальна тактика») означає – призначення положень цієї тактики, основну сферу її використання (себто, якщо вона слідча, тоді вона призначена, винятково, для слідчих, а якщо кримінальна, тоді її сфера використання – злочинний світ). Власне так, свого часу відповідав на це запитання В.П. Бахін [4, с. 186-187]. Цілком згідні з шановними авторами, однак змушені констатувати, що окреслене пояснення було і є недостатнім, щоби переконувати наукову спільноту у своїй правоті.

Саме тому М.О. Селіванов, В.Г. Танасевич, О.О. Ейсман, Н.А. Якубовіч, у розвиток вищенаведеного В.П. Бахіним та його співавторами або, якщо бути справедливим, паралельно із ними, оскільки наукове дослідження з цих питань обох авторських колективів з'явилося в один 1978 рік, стверджували, що «...за розходженням назв ховається неабияк важливе питання про деякі відмінності предмета і змісту тактики». Із цих позицій, вони зазначали, що «назва» науки – це не плід уяви, а, по-перше, об'єктивно обумовлена її об'єктом та предметом комплексно-диференціююча риса (ознака), по-друге – «назва» – важлива обставина в розумінні сутності криміналістичної тактики та її системи, а тому, закономірно наполягали на назві «Криміналістична тактика».

Більше того, що є особливо важливим, вони звернули увагу на те, що термін «слідча тактика» за змістом – значно вужчий, аніж термін «криміналістична тактика». Звідси вони констатували, що використання положень слідчої тактики обмежене рамками винятково досудового розслідування і розраховані винятково для слідчого, що не виправдано звукує об'єкт і предмет криміналістики. «Реально ж, – писали автори, – тактика, як форма практичної діяльності, використовується (навіть – повинна використовуватись) і іншими учасниками криміналістичної діяльності – оперативними працівниками, прокурором, судом – тактичні рекомендації щодо яких теж повинні розроблятися криміналістикою. Це завдання має вирішуватись у відповідному розділі криміналістики, що охоплює всі питання тактичного забезпечення різних суб'єктів криміналістичної діяльності, а тому в узагальненому варіанті він

називається криміналістичною тактикою» [5, с. 132-140]. Майже тотожні міркування можна знайти у ще одного автора, зокрема О.А. Чебуренкова [6, с. 8].

Винятково задля історичної справедливості відзначимо, щойно згадувані авторські колективи не були піонерами тези про те, що тактика, як форма практичної діяльності, повинна використовуватись не лише слідчим, а й іншими учасниками криміналістичної діяльності, передусім, прокурором-обвинувачем і судом, а відтак, тактичні рекомендації для них, також повинні розроблятися криміналістикою. Власне ці слова, як і сама ідея, належать іншим науковцям, а саме, А.Л. Ципкіну, який у далекому 1938 р. написавши ніким тривалий час не зауважану статтю «Судове слідство і криміналістика» (Соціалістична законність. – М., 1938. – № 12. – С. 43-46), а вже згодом, Л.Ю. Ароцкеру, який у 1964 р. підготував блискучу монографію «Використання даних криміналістики в судовому розгляді» (М. : Юрид. літ., 1964. – 223 с.), після чого, через рік успішно захистив докторську дисертацію на тему: «Криміналістичні методи в судовому розгляді кримінальних справ». Однак реальність така, що ні логіка, ні авторитетність вищезгаданих науковців усе ж не зуміли переконати усіх представників від науки криміналістики у доречності криміналістичної тактики як назви третього розділу.

Однак, звучали і продовжують звучати контраргументи проти цієї точки зору. Не вдаючись до наведення деталей та авторів цих контраргументів, лише зазначимо, що серед тих, хто ототожнює криміналістичну тактику зі слідчою – українських науковців-криміналістів майже немає, хіба що про Слідчу тактику як розділ криміналістики можна віднайти у: В.А. Саса (Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі: монографія. – К.:, 2004. – С. 51, 53 та ін.); у В.І. Галагана в його докторській дисертації 2004 р. (Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України); у монографіях та докторських дисертаціях Н.С. Карпова (Криміналістичні засади

вивчення злочинної діяльності (2003 р.), І.І. Котюка (Судова гносеологія: проблеми методології та практики (2006 р.)).

Констатуємо, що є й науковці (передусім І.Ф. Пантелеев та М.О. Селіванов зі своїми послідовниками), які, називаючи тактику «слідчою», радше парадоксально, аніж логічно, до цих пір вважають її «підсистемою криміналістики, що напрацьовує тактику слідчих і судових дій, тактику дізнання, попереднього і судового слідства» [7, с. 20]. Погодьмось, у такий спосіб вони лише підсилюють суперечність, оскільки слідчу тактику, за суттю, підміняють криміналістичною, і – навпаки.

Власне тому, на думку С.Л. Кісленко і В.І. Комісарова, застосування терміна «слідча тактика» у вищезначеному випадку є: «...не зовсім коректним, адже зачислення до слідчої тактики не лише тактики слідчих, але й судових дій вже суперечить термінові «слідча». Питання тактичного характеру, які виникають перед судом, прокурором і адвокатом у ході судового слідства є питаннями тактики судового розгляду кримінальних справ. Адже, судова і слідча тактика мають загальні риси, проте значно більше в них розбіжностей, що дає змогу розмежовувати ці дві складові частини криміналістичної тактики» [8, с. 15].

Звертаємо увагу на ключові і, як на нас, важливі слова цих авторів, а саме про необхідність розмежовувати дві складові частини криміналістичної тактики (себто, слідчу тактику і тактику судового слідства). Саме вони зумовлюють логіку нашого переходу до наступного проблемного питання (звичайно, уточнивши те, що для вітчизняного судочинства інститут судового слідства із 2012 р. вже не існує. Має місце інститут судового провадження, судового розгляду, чи б пак судового дослідження доказів. Тому тактики судового слідства як категорії у нас уже немає в принципі).

Крім цього, задля поінформованості зазначимо й те (наразі без посилань на літературні джерела), що поділ криміналістичної тактики на тактику попереднього (розумій, досудового) розслідування і тактику судового розгляду кримінальних справ притаманний і іншим авторам. Лише констатуємо, що у переліку прибічників цієї тези, так чи інакше,

перебувають В.П. Бахін [4, с. 186-187], В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель [9, с. 40], Р.С. Белкін, Т.В. Авер'янова, Є.Р. Росінська, Ю.Г. Корухов [10, с. 451; 11], І.Є. Биховський [12, с. 16-17], Д.П. Поташник [13, с. 4], В.М. Бозров [14, с. 30-32] та ін. Відтак – про окремі міркування щодо системи криміналістичної тактики та структуру її складових. Наразі тезово означимо: які ж питання породжують наукові обговорення означеної проблематики, якщо проаналізувати точки зору відповідних авторів? Передусім, скільки частин утворюють систему Криміналістичної тактики?

Ми виокремили наступні варіанти думок науковців з цього приводу, зокрема: а) дві частини (так вважає більшість дослідників); б) одна частина; в) розділ безсистемний.

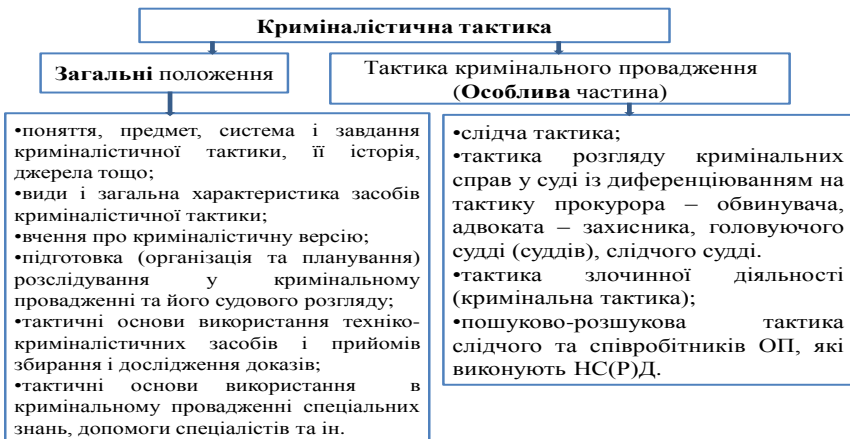
Серед більшості – вже частково згадувані В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.В. Тищенко, А.В. Іщенко та ін. Хоча, стосовно В. Ю. Шепітька, необхідно уточнити, що він, як і очолюваний ним авторський колектив, незважаючи на те, що зазначає про два розділи в тактиці, усе ж завершує пропозицією, щоби за змістом криміналістична тактика мала трирівневу структуру (Криміналістика. Підручник. За ред. В. Ю. Шепітька. – К. Х., 2001, 2004, 2008, 2016 роки). Хоча не зрозуміло – йдеться про систему чи рівні тактики? Схожий виклад знаходимо також у авторів Т.В. Варфоломеевої, В.Г. Гончаренка, В.І. Боярова та ін. [15, с. 242-244]. За одну частину Криміналістичної тактики чи її «безсистемність» пропагують: А.Ф. Волобуєв, Н.І. Клименко та ін. [16, с. 92; 17, с. 13].

Ті, хто визнає у системі Криміналістичної тактики дві частини – дискутують стосовно того, а як їх називати? Варіанти думок: а) загальні положення і особлива частина; б) загальні положення і тактика слідчих дій; в) загальні положення криміналістичної тактики і тактика слідчих і судових дій; г) загальні положення криміналістичної тактики і Тактика кримінального провадження (наш варіант).

Наступне 3-є запитання: яка структура (себто зміст, зміст) складових частин Загальної та Особливої частин Криміналістичної тактики? Із цього питання особливо протилежні думки науковців стосуються структури так званої

особливої частини. Варіанти: а) ті науковці, які пропагують назву «слідча тактика» в Особливій частині вбачають винятково наявність положень щодо тактики відповідних слідчих (розшукових) дій; б) ті науковці, які все ж «за» назву «криміналістична тактика», в Особливій частині виокремлюють або дві складові: Слідчу і Судову тактику, або, як уже було зазначено стосовно колективу науковців, очолюваного В.Ю. Шепітьком і авторів Академічного курсу криміналістики академії адвокатури – пропонують три рівні тактики («Загальні положення», «Підгалузі»; «Окремі наукові теорії»); в) і як вже було зазначено, є ще й третій варіант, пропагований автором цих рядків (табл. 1).

Таблиця 1

Вочевидь є сенс уточнити, чим наш варіант (про який ведемо мову з 1997 р. [18, с. 18-22; 19, с. 291-294]) відрізняється від іншого, у тих самих роках запропонованого науковцями харківської юридичної школи, які також виступають за чотиригалузеву Особливу частину Криміналістичної тактики (слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності і тактику злочинної діяльності [20, с. 6-7], як, до речі, і автори Академічного курсу [15, с. 243-244] та А.П. Шеремет у підготовленому ним навчальному посібнику [21, с.225]).

Література:

1. Шепітько В. Ю. Трансформація в кримінальному процесі та деякі тенденції криміналістики в сучасних умовах / В. Ю. Шепітько // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 35–39.
2. Шепітько В. Ю. Трансформація в кримінальному процесі та деякі тенденції криміналістики в сучасних умовах / В. Ю. Шепітько // Науковий вісник Львівської комерційної академії. 2015. Серія: Юридична. – Вип. 1. – С. 201–207. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_1_21.
3. Погорецький М.А. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття / М.А. Погорецький, Д. Би. Сергеева // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. - № 1(5) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>.
4. Бахин В.П. Специализированный курс криминалистики. Для слушателей вузов МВД СССР: Учебник / авт. кол. В.П. Бахин, Р.С. Белкин, П.Д. Биленчук и др. – Киев: НИИРиО КВШ МВД СССР, 1978. – 383 с.
5. Советская криминалистика: теоретические проблемы / Н.А. Селиванов, В.Г. Танасевич, А.А. Эйман, Н.А. Якубович. – М.: Юридическая лит., 1978. – 192 с.
6. Чебуренков А.А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. Монография. – М.: Юрлитинформ, 2008. – 240 с.
7. Криминалистика / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юридическая лит., 1993. – 592 с.
8. Судебное следствие: состояние и перспективы развития / С.Л. Кисленко, В.И. Комиссаров. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 176 с.
9. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: принципы и функции // Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1981. – Вып. 22. – С. 40-53.
10. Криминалистика. Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. Под ред. Р.С. Белкина. – М.: Норма - Инфра, 1999. – 990 с.
11. Криминалистика: Учебник для вузов: В 2-х т. Т.2. – М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1970. – 478 с.

12. Быховский И.Е. Процессуальные и тактические вопросы системы следственных действий / И.Е. Быховский: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. – М., 1976. – 32 с.

13. Поташник Д.П. Криминалистическая тактика. – М.: Зерцало, 1998. – 64 с.

14. Бозров В.М. Судебное следствие и криминалистика // Советская юстиция. – 1990. – № 8. – С. 30-32.

15. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.

16. Волобуев А.Ф. Концепция Р.С. Белкина о предмете криминалистики и ее влияние на систему науки / А.Ф. Волобуев // Роль и значение деятельности Р.С. Белкина в становлении современной криминалистики. Материалы Международной научной конференции (к 80-летию со дня рождения Р.С. Белкина). – М.: Академия управления МВД РФ, 2002. – С. 91-95.

17. Клименко Н.И. Криминалистика как наука / Монография / Н.И. Клименко. – К.: НВТ Правник, 1997. – 148 с.

18. Когутич І.І. Про негативні обставини та їх місце у системі криміналістики: наукове видання / І.І.Когутич. – Львів: Тріада Плюс. 1997. – 58 с.

19. Когутич І.І. Криміналістика: Курс лекцій / І.І.Когутич. – Київ: Атіка, 2007. – 888 с.

20. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник для студентів юридичних вузів і фак. // За ред. В.Ю.Шепітька. – Харків: Право, 1998. – 376 с.

21. Шеремет А.П. Криміналістика: Навчальний посібник. – К.: ЦНЛ, 2005. – 472 с.

Мелешев С. Б.,
докторант Харківського національного
університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

У статті розглянуто деякі процесуальні та організаційно-тактичні проблеми регламентації допиту на досудовому розслідуванні. Визначено дискусійні питання, що містяться в нормах КПК і стосуються процедури допиту, надано пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства й практики його застосування.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, досудове розслідування, організація досудового розслідування, допит.

В статье рассмотрены некоторые процессуальные и организационно-тактические проблемы регламентации допроса на предварительном расследовании. Определены дискуссионные вопросы, содержащиеся в нормах УПК и касающиеся процедуры допроса, даны предложения по совершенствованию действующего уголовного процессуального законодательства и практики его применения.

Ключевые слова: следователи, (розыскные) действия, уголовное производство, досудебное расследование, организация досудебного расследования, допрос.

Постановка проблеми. Після прийняття у 2012 році КПК України істотних змін зазнала вітчизняна кримінальна процесуальна доктрина, що не могло не позначитися на організаційно-тактичних аспектах діяльності слідчого, прокурора. Зокрема, КПК України містить цілий ряд позитивних моментів, покликаних сприяти максимально повному забезпеченню права особи на захист від кримінального

переслідування, у тому числі під час допиту. Разом із тим, повністю вирішити цю проблему, на жаль, поки що не вдалося, оскільки деякі законодавчі норми потребують істотного удосконалення.

Аналіз дослідження даної проблеми. На сьогодні представлено досить широкий спектр наукової літератури, присвяченої питанням проведення слідчих дій, зокрема, наукові праці С. А. Альперта, А. Я. Дубинського, Ю. М. Грошевого, М. М. Михеєнко, В. Т. Маляренка, В. М. Тertiшника, В. М. Хотинця та ін. Більшість із указаних досліджень цієї проблематики не лише не втратили свою актуальність, а й набули в сучасних умовах якісно нового змісту, тому вимагають подальшого розвитку, у тому числі й у зв'язку з тим, що вони були виконані на основі норм кримінально-процесуального законодавства, яке вже втратило чинність.

Уже в умовах дії чинного КПК України різні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій розглянуто у працях М. В. Багрія, О. І. Котюка, С. С. Клочуряка, В. В. Луцика, Є. Д. Лук'янчикова, Л. Д. Удалової, Ю. М. Чорноус та інших авторів. Водночас низка питань, насамперед тих, що стосуються проведення допиту, зокрема й одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, залишаються такими, що потребують нового наукового пошуку.

Метою статті є аналіз деяких процесуальних та організаційно-тактичних проблем регламентації допиту.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, чинний КПК України істотно змінив модель досудового провадження, у першу чергу шляхом введення раніше невідомих досудовому розслідуванню України процедур (повідомлення про підозру, відкриття матеріалів досудового розслідування, негласних слідчих (розшукових) дій тощо), а також істотним оновленням та зміною концепції вже відомих інститутів [1, с. 107].

Серед головних здобутків вітчизняного кримінального процесуального закону вважають чіткий розподіл кримінально-процесуальних функцій між окремими учасниками кримінального судочинства та наявність системи стримувань і противаг, що забезпечує вирішення завдань правосуддя. Проте

перед слідчими та прокурорами (процесуальними керівниками) постало чимало проблемних питань, які потребують роз'яснень. Зокрема, необхідно знайти шляхи усунення проблем застосування окремих положень чинного КПК України щодо допиту.

З огляду на те, що згідно з новою концепцією найбільш радикальних змін зазнала стадія досудового розслідування, а найбільш революційні кроки зроблені законодавцем у системі слідчих дій, дослідження у визначенні проблем практики застосування положень КПК України щодо окремих слідчих дій, а саме процедури допиту, та шляхів їх подолання є вельми актуальними.

Виклад основного матеріалу. У науковій та навчальній літературі зазначено, що допит є процесуальною слідчою (розшуковою) дією, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть в ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [2, с. 306].

Як відомо, допит є багатоплановою і складною, але при цьому найбільш поширеною слідчою дією, за допомогою якої отримується доказова інформація. Його метою є отримання повних та таких, що об'єктивно відображають дійсність, показань, які є джерелом доказів.

Предметом допиту виступає коло обставин, які слідчий має намір з'ясувати шляхом проведення даної слідчої дії. До їх числа належать обставини, пов'язані з самою подією злочину (його способом, місцем вчинення, часом, наслідками та ін.), які встановлюють або спростовують винність у його вчиненні певних осіб та мотиви їх дій тощо. Тобто предметом допиту можуть бути будь-які обставини, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Процесуальний порядок допиту регламентовано нормами КПК України. дотримання яких є обов'язковим (ст. 224-227) [3].

У сучасний період науковці розглядають допит, з одного боку, як метод отримання інформації про психічне (ідеальне)

відбиття людиною обставин, пов'язаних із подією, що розслідується, а з іншого – як діяльність (спілкування), що має процесуальну форму, щодо реалізації цього методу.

Допит як процесуальна діяльність є формою реалізації тактичних, психологічних та інших прийомів і засобів розслідування для отримання, дослідження, фіксування і перевірки показань особи, яку допитують, щодо події, яку розслідують. Допит проводить слідчий, прокурор, суддя (суд). Цей процес регулюється законом (ст. 224 КПК України тощо) та рекомендаціями криміналістичної науки [4, с. 59].

Чинне кримінальне процесуальне законодавство змінило та певною мірою ускладнило й процес проведення допиту свідків. Мається на увазі п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України, згідно якого показання, отримані від свідків, визнаються недопустимими доказами, якщо ці свідки в ході подальшого кримінального провадження будуть визнані підозрюваними чи обвинуваченими.

Зазначена норма ставить перед слідчими завдання не тільки встановити свідків кримінального правопорушення, а й перед їх допитом спрогнозувати, чи хтось із них надалі не трансформується в підозрюваного чи обвинуваченого. З огляду на наведене, може взагалі втратитись сенс у проведенні допиту свідків, до яких, наприклад, при розслідуванні злочинів в економічній сфері можна віднести осіб з кола керівництва підприємства, що в подальшому досить вірогідно можуть стати підозрюваними. Для того, щоб слідчі не помилялися й не сумнівалися в доцільності чи недоцільності допиту того чи іншого свідка, науковцям необхідно скласти типовий перелік таких свідків для найбільш поширених видів злочинів.

Як вже відзначалося, допит свідка є найбільш поширеною слідчою дією, що полягає в одержанні слідчим у передбаченому законом порядку від свідка його показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження. Проте певні проблеми існують щодо оформлення результатів даної слідчої (розшукової) дії у відповідному протоколі.

З цього приводу передусім відзначимо, що доцільність складання протоколу допиту взагалі можна поставити під сумнів.

Так, як зазначає С. Ф. Кравчук, законодавство деяких країн Європи дозволяє співробітникам поліції обмежуватися лише складанням звіту за наслідками проведеної роботи щодо виконання запиту іноземної держави. Наприклад, ми звертаємось до органів іноземної держави з проханням провести допит конкретних осіб, у відповідь отримуємо поліцейський звіт, у якому йдеться про те, що з особою, яка цікавить наше слідство, проведено співбесіду, та наводяться її відповіді на поставлені запитання. Однак протокол допиту окремо не складається та до звіту не долучається [5, с. 4-5].

Згідно моніторингового звіту Центра політико-правових реформ щодо проблем впровадження нового КПК України встановлено, що в українських правоохоронних органах допускається проведення допитів осіб за старими правилами в частині оформлення протоколів, незважаючи на положення ч. 1 ст. 23 КПК про необхідність безпосереднього отримання судом показань осіб [6].

Суть проблеми полягає в тому, що згідно ч.1 ст.104 КПК України хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі лише у випадках, передбачених цим Кодексом. Проте, ст. 224-227 КПК України, які визначають порядок проведення допиту, складання протоколу не передбачають. Разом з тим, серед прав свідка передбачено право ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження (п. 7 ч. 1 ст. 66 КПК України). Тобто непослідовність законодавця призводить до того, що, з одного боку, складання протоколу під час допиту на досудовому слідстві прямо не передбачено, а, з іншого боку, у свідка є право на ознайомлення з протоколом його допиту.

З приводу невизначеності в питанні процесуального оформлення результатів допиту, на наш погляд, цю проблему можливо розв'язати або в бік обов'язкового складання

протоколів під час проведення слідчих та процесуальних дій, або шляхом виключення зі ст. 66 КПК України права свідків на ознайомлення з протоколом допиту на стадії досудового слідства.

Продовження такої практики допитів слідчими, на думку деяких вчених, має такі пояснення: відсутність до цього часу достатньої судової практики за новим КПК України, яка вирішила б долю протоколів допитів, які складаються; існує думка про те, що ці слідчі дії проводяться з метою здійснення тиску на свідків і підозрюваних [6, с. 8].

Як зазначає Т. Р. Докторович, є окремі проблемні питання, пов'язані із процесом отримання фактичних даних шляхом допиту свідків, потерпілих, цивільних позивачів, цивільних відповідачів, експертів у межах міжнародного співробітництва [7, с. 153]. Так, визначаючи порядок та процес виклик свідка, потерпілого, експерта й інших осіб до правоохоронних органів сторони, яка запитує правову допомогу, більшість міжнародних договорів містять загальне положення про те, що ці особи не можуть бути притягнуті до відповідальності у зв'язку з неявкою. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 9 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах виклик свідків, потерпілих, цивільних позивачів, цивільних відповідачів, їх представників, експертів, які проживають на території однієї договірної сторони, до установ юстиції іншої договірної сторони не повинен містити погрози, застосування заходів примусу на випадок неявки [8, с. 12].

Що стосується допиту, то особливість отримання показань полягає у тому, що їхнім джерелом є психічне відображення обставин події злочину у свідомості людини, слідами якого без її допомоги скористатися неможливо. Сутність допиту полягає в отриманні від допитуваної особи достовірних відомостей про обставини, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [9, с. 165; 10, с. 255]. У відповідності з ч. 1 ст. 95 КПК України («Показання»), це відомості про обставини у кримінальному провадженні, що мають значення для нього. Оскільки використовується у цих визначеннях лінгвістична конструкція може тлумачитися

неоднозначно, то її доречніше було б замінити словосполученням «з метою отримання відомостей, що підлягають встановленню і доказуванню».

Відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною кримінального процесуального законодавства України. Тому у процесуальній діяльності необхідно додержуватися вимог ч. 4 ст. 9 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 21 січня 2006 року [11]. Згідно положень вказаної Конвенції виклик свідків, потерпілих, цивільних позивачів, цивільних відповідачів, їх представників, експертів не повинен містити погрози застосування заходів примусу на випадок неявки. Оскільки зазначене положення не в повній мірі узгоджується з правилами виклику, передбаченими КПК України, вважаємо за необхідне належним чином орієнтувати прокурорів, які згідно ч. 6 ст. 552 КПК України погоджують відповідні виклики, на безумовне додержання вимог вказаної Конвенції у цій частині.

Не сприяє реалізації організаційно-тактичних засад досудового розслідування й відсутність чітко визначених строків проведення допиту підозрюваного після повідомлення йому про підозру, хоча всім добре зрозуміло, що зволікання з проведенням допиту підозрюваного на користь лише винній особі, надаючи їй можливість оцінити, які докази є в розпорядженні слідчого, обрати виважену лінію поведінки, що значно утруднює викриття її причетності до вчиненого кримінального правопорушення. Таким чином, виникає нагальна потреба в чіткому визначенні строків проведення допиту підозрюваного, який, на нашу думку, повинен відбуватися одразу ж після повідомлення особі про підозру.

Щодо допиту у формі очної ставки, то він відомий ще з часів Руської Правди і називався як зводи, зводини [12, с. 134]. Отже, одночасний допит (очна ставка) – це одночасний поперемінний допит раніше допитаних осіб про обставини справи, з приводу яких у їхніх показаннях є істотні розбіжності, з метою подолання цих розбіжностей. При прийнятті рішення

про проведення одночасного допиту слідчий повинен передбачити й можливі негативні наслідки, наприклад, зміну показань тим його учасником, який до цього говорив правду. А тому слідчий має право провести одночасний допит лише з тактичних міркувань, але не зобов'язаний його проводити, якщо вважає це недоцільним [13, с. 66].

З огляду на це, слушним є висновок про те, що рішення про проведення одночасного допиту може бути визнане обґрунтованим за наявності не однієї, а кількох умов, зокрема: 1) наявності розбіжностей у показаннях; 2) їх істотності; 3) можливості, використовуючи показання одного з її учасників, продемонструвати іншому помилковість або неправдивість його показань і тим самим спонукати його до виправлення помилки або відмови від брехні [14, с. 260].

Фактичною підставою одночасного допиту є не тільки наявність істотних розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб, а й наявність підстав розраховувати на можливість з'ясування причин цих розбіжностей та їх подолання саме шляхом одночасного допиту цих осіб. Що ж до спеціальних процесуальних її підстав, то ними є наявність результатів попереднього допиту цих осіб. Тому ч. 9 ст. 224 КПК України мала б бути сформульована наступним чином: «У разі наявності у показаннях раніше допитаних осіб істотних розбіжностей щодо обставин, які входять до предмету доказування, слідчий, прокурор має право провести одночасний допит цих осіб з метою подолання розбіжностей у їхніх показаннях».

Висновки. Підсумовуючи викладене відзначимо, що положення чинного КПК України мають безпосереднє відношення до організації досудового розслідування, впливають на ефективність кримінального провадження, а тому потребують свого чіткого унормування як запоруки оптимізації якості слідчої діяльності.

Враховуючі норму щодо недопустимості використання як доказів результатів допиту свідків, котрі потім визнаються підозрюваними чи обвинуваченими, необхідно спрямувати наукові дослідження у галузі криміналістичної методики на визначення типового кола можливих підозрюваних за певними

категоріями злочинів, допити яких в якості свідків на початковому етапі розслідування проводити не варто.

У свою чергу, з метою належної правової регламентації допиту під час досудового розслідування необхідно удосконалити кримінальне процесуальне законодавство в аспекті чіткого закріплення обов'язковості складання протоколу допиту, уточнення правил виклику осіб для проведення допиту, мети вказаної слідчої (розшукової) дії, строків допиту підозрюваного після повідомлення йому про підозру, а також підстав проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб.

Література:

1. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності досудового провадження. / В. В. Тищенко, Ю. П. Аленін, О. П. Вашук, А. В. Мурзановська, О. О. Торбас, Ю. М. Немно, А. О. Панасюк, М. В. Шкрибайло, О. А. Земляна. – Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 17 / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса : Юрид. л-ра, 2015. – С. 107-159.
2. Криміналістика: підруч. / В. Ю.Шепітько, В. О.Коновалова, В. А. Журавель та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. – К. : Ін Юре, 2016. – 640 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т.Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 12224 с.
4. Богинский В. Е. Система тактических приемов допроса // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 18. – К., 1979. – С. 59.
5. Кравчук С. Ф. Міжнародне співробітництво Генпрокуратури / С. Ф. Кравчук // Юридична газета. – 2003. – №12. – С. 4-5.
6. Моніторинговий звіт. Реалізація нового КПК України у 2013 році / [О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова, М. І. Хавронюк]. – К. : ФОП Москаленко О. М., 2013. – 42 с.
7. Докторович Т. Р. Основні аспекти процесуальних дій, які можуть бути проведені в порядку надання міжнародної правової допомоги / Т. Р. Докторович //Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України (Київ, 26 квітня 2013 року): зб. матеріалів міжвузівської наук. конференції / Національна академія прокуратури України. – К. : Алерта, 2013. – С. 151-154.
8. Грошевий Ю. М. Допиту рамках міжнародного співробітництва : окремі аспекти / Ю. М. Грошевий, І. В. Тітко //

Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – №4. – С. 11-15.

9. Криминалистика : учебник/ под ред. И. В. Крылова. – Л. : ЛГУ, 1976. – 591 с.

10. Лукашевич В. Г. Тактические и организационные основы производства следственных действий для получения информации от людей : учебник / В. Г. Лукашевич. – К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – 279 с. – (Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД ССР)).

11. Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах : Конвенція (СНД) від 22 січня 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_009.

12. Словник української мови : в 4-х т. / упорядкує, з додатком власного матеріалу Б. Грінченко / НАН України. Ін-т укр. мови. – К. : Наук. думка, 1996.

13. Быков В.М. Фактические основания производства следственных действий по УПК Российской Федерации / В. М. Быков //Журнал российского права. – 2005. – №6. – С. 59-69.

14. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 456 с.

УДК 347.97

Плєва В. А.,

канд. юрид. наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ПРОКУРОРА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Розглядаються особливості процесуального становища прокурора в цивільному процесі. Вносяться деякі пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що стосується правового статусу прокурора. Аналізуються різні точки зору вчених щодо спірних питань.

Ключові слова: цивільний процес, прокурор, процесуальне становище.

Рассматриваются особенности процессуального положения прокурора в гражданском процессе. Вносятся некоторые предложения по совершенствованию законодательства, касающегося правового статуса прокурора. Анализируются различные точки зрения ученых по спорным вопросам.

Ключевые слова: гражданский процесс, прокурор, процессуальное положение.

The peculiarities of the procedural position of the prosecutor in the civil process are considered. Some suggestions are made regarding the improvement of legislation concerning the legal status of the prosecutor. Analyzed different points of view of scientists on controversial issues.

Keywords: civil process, prosecutor, procedural position.

Постановка проблеми. В теорії цивільного процесуального права існує дискусія щодо визначення процесуального статусу прокурора. Відсутність єдиного підходу до розв'язання проблеми правового статусу прокурора в цивільному судочинстві обумовлює зацікавленість вчених до дослідження даного питання в науці цивільного процесуального права.

У чинному Цивільному процесуальному кодексі України (ЦПКУ) недостатньо чітко визначені роль і процесуальне становище прокурора, однак сутність і правильне вирішення означеної проблеми мають не тільки теоретичне і практичне значення, але і сприяють розумінню правової природи участі прокурора в цивільному процесі, визначають характер його взаємин з іншими учасниками процесу і зміст його процесуальних прав і обов'язків [3].

Виклад основного матеріалу. Протягом тривалого часу серед вчених питання визначення правового статусу прокурора в цивільному судочинстві є дискусійним, у зв'язку з чим в науковій літературі були висловлені різні точки зору.

Вчені – представники першого напрямку – вважають, що прокурор є стороною (позивачем). В обґрунтування своєї позиції вони наводять аргумент про те, що той, хто порушив процес, виступає як позивач, а отже, як сторона у справі. Прокурор, який пред'явив заяву, займає положення сторони (позивача) в процесі, оскільки позов прокурора передбачає наявність відповідача, що є стороною у справі, а якщо є відповідач, то повинен бути і позивач, також прокурор вступає в процес для захисту порушеного матеріального права. Як зазначає А.А. Ференц-Сороцький, «взаємини суду з прокурором визначаються так само, як і взаємини зі стороною, прокурор і приватна особа виступають як співпозивачі».

У науковій літературі висловлюється також друга точка зору, згідно з якою прокурор у цивільному процесі виступає стороною лише в «процесуальному сенсі». Прихильники цієї теорії стверджують, що прокурор використовує процесуальні права і обов'язки позивача, є суб'єктом доведення своїх вимог, не дивлячись на те, що суб'єктивного матеріального інтересу в справі не має і матеріально-правові наслідки рішення суду на нього не поширюються. Так, В.Н. Щеглов вважає, що «визнання прокурора процесуальним позивачем адекватно відображає його становище як активної сторони, наділеною правом підтримки позову з використанням всіх передбачених законом засобів і домагається таким шляхом відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів» [5].

Деякі автори схиляються до того, що прокурор – це сторона (в «процесуальному» або «умовному» розумінні) в тому випадку, коли він пред'являє позов, і представник держави – коли вступає у вже розпочатий процес. «Прокурор, який вступає в розпочату справу, і прокурор, що порушує її, хоча і є особами, які беруть участь у справі, не можуть не займати в процесуальних правовідносинах різного положення», таким чином, «процесуальне становище прокурора, який бере участь у справі шляхом дачі висновку, може бути визначений як державний представник» [5].

Інші вчені стверджують, що в якій би функції прокурор не брав участь в цивільній справі, він завжди займає самостійне

процесуальне становище представника держави, від імені якого здійснює контроль за дотриманням законності. Дана позиція отримала розвиток в працях В.М. Гордона, А.Ф. Клейнман, К.С. Юдельсона, В.Г. Гранберг, А.С. Зелковской, Д.В. Швейцера, Ю.І. Лутченко.

Цікава і думка Є.М. Артамонової з цього питання, яка вважає, що діяльність прокурора, в чому б вона не виявлялася, завжди наглядова. Звернення прокурора з позовом (заявою) часто є завершальним етапом нагляду за виконанням законів, відповідністю закону видаваних правових актів, а також нагляду за дотриманням прав і свобод людини і громадянина з метою вжиття заходів до усунення виявлених порушень. Як представник держави прокурор наділяється всіма процесуальними правами і несе всі процесуальні обов'язки позивача. Тому з точки зору процесуального становища його можна назвати позивачем у процесуальному сенсі [5].

На нашу думку, погляди авторів, які розглядають прокурора в якості сторони (позивача) або позивача в процесуальному сенсі, видається вельми спірною. Відповідно до теорії цивільного процесуального права сторони мають ряд істотних ознак: 1) цивільно-правова зацікавленість у вирішенні спору; 2) процесуальна зацікавленість у винесенні сприятливого рішення; 3) виступ на захист своїх суб'єктивних прав і від свого імені.

Вважаємо, що прокурор як представник держави виконує свою посадову функцію, яка є суб'єктом спірного матеріального правовідносини. Навіть в разі пред'явлення позову в інтересах інших осіб він залишається представником держави, і його основним завданням є захист державних і громадських інтересів.

Прокурор виступає самостійно і незалежно від інших осіб у справі, так як має свій власний інтерес до процесу, який безпосередньо впливає з його компетенції. За своїм змістом інтерес прокурора – державний, так як він спрямований на захист інтересів суб'єкта права, і з цього впливає, що процесуальні дії вчиняються прокурором з метою надання

допомоги суб'єктам порушеного права або дотримання охороняється законом інтересу.

Висновки. Таким чином, доцільніше не намагатися підмінити поняття прокурора іншими термінами, а позначити його процесуальний статус у власному розумінні цього слова. Іншими словами, прокурор у цивільному судочинстві займає положення прокурора. Необхідно мати на увазі, що прокурор в цивільному судочинстві – особа не стільки посадова, скільки процесуальна. Цим поняттям позначається вид особи, що бере участь у справі.

Аналізуючи норми ЦПКУ можна дійти висновку, що законодавцем до теперішнього часу не вирішено питання про процесуальне становище прокурора, який звертається до суду із заявою в інтересах певної особи. Між окремими положеннями ЦПКУ, що регламентують процесуальну діяльність прокурора при пред'явленні і розгляді його заяви судом, є ряд протиріч, які не сприяють правильному розумінню правової природи участі прокурора в цивільному судочинстві [1].

Вважаємо за необхідне ввести в чинне цивільне процесуальне законодавство самостійну правову норму, яка відобразатиме статус прокурора як представника держави, визначити коло його прав і обов'язків, відмінне від інших учасників цивільного судочинства, а також привести положення закону, що стосуються правового статусу прокурора в цивільному судочинстві, у відповідність із процесуальними нормами права.

Література:

1. Закон України «Про прокуратуру». [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>
2. Цивільний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
3. Косюта М.В. Окремі аспекти діяльності прокурора поза сферою кримінальної юстиції (за новим Законом України «Про прокуратуру») / М.В. Косюта, Н.С. Наулік // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – Вип. 5(38). – С. 5-10.

4. Кравчук В.М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України. [Електронний ресурс]: <https://www.twirpx.com/file/1274871/>

5. Харитонов Є. Цивільний процес: підручник. [Електронний ресурс]: <http://westudents.com.ua/knigi/484-tsilvlniy-protses-ukrani-haritonov-o.html>

УДК 343.144

Плєва К. В.,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри досудового розслідування
Навчально-наукового інституту №1
Національної академії внутрішніх справ;

Степанова Г. М.,

канд. юрид. наук, доцент кафедри
досудового розслідування
Навчально-наукового інституту №1
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Стаття присвячена дослідженню на підставі сучасних положень загальної теорії криміналістики та кримінально-процесуального законодавства практичних і теоретичних основ підготовки та проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб.

Ключові слова: малолітній, неповнолітній, свідок, потерпілий, обвинувачений, допит, психологічний контакт.

Статья посвящена исследованию на основании современных положений общей теории криминалистики и уголовно-процессуального законодательства практических и теоретических основ подготовки и проведения допроса малолетних и несовершеннолетних.

Ключевые слова: малолетний, несовершеннолетний, свидетель, потерпевший, обвиняемый, допрос, психологический контакт.

The article is devoted to the research on the basis of the current provisions of the general theory of criminology and criminal-procedural legislation of practical and theoretical basis for the preparation and conduct of interrogation of minors.

Keywords: minor, juvenile, witness, victim, accused, questioning, psychological contact.

Постановка проблеми. На всіх стадіях кримінального процесу важливе значення має така слідча (розшукова) дія, як допит. В якості допитуваних осіб часто виступають неповнолітні. Результати допиту неповнолітніх багато в чому залежать від того, в якій мірі слідчий враховує вікові та розумові особливості неповнолітнього, досягає необхідного рівню психологічного контакту з ними.

Допит неповнолітніх підозрюваних, свідків і потерпілих має деякі особливості, зумовлені віком, соціальними, морально-психологічними особливостями допитуваних.

Аналіз дослідження даної проблеми. Різні аспекти допиту неповнолітніх були предметом дослідження багатьох вчених-юристів, зокрема Басва О.Я., Гулякевіч Д.Л., Дулова А.В., Коченова М.М., Миньковского Г.Н., Осипової Н.Г., Печерського В.В., Порубова Н.І., Ревтова С.Ю., Скічко О.Ю., Тетюєва С.В. та ін. Всі вони внесли істотний вклад у розгляд зазначеної проблеми.

Вклад основного матеріалу. Визнання особи винною у вчиненні злочину і призначення їй покарання є виключно прерогативою суду, але передумови успішного розгляд справ в суді створюються вже на досудовому слідстві. Розслідування злочинів на даний час доводиться здійснювати в нелегких умовах, визначених не тільки всім відомими факторами кадрового, фінансового та матеріально-технічного характеру. Сьогодні відбувається кардинальна зміна ідеологічних,

політичних і економічних пріоритетів, що не може не вплинути на роботу слідчого.

В цих умовах особливого значення набуває чітка організація розслідування злочинів, що скоїли неповнолітні, оскільки забезпечення невідворотності справедливого покарання за кожний злочин є складовою частиною боротьби зі злочинністю. Так само інші кримінальні провадження, де неповнолітні виступають в якості потерпілих, свідків і свідчення яких істотно впливають на розслідування [9].

Допит неповнолітніх відноситься до чи не найскладнішої слідчої (розшукової) дії. Ця складність обумовлюється рядом моментів: тими, які визначають складність будь-якого допиту (труднощами формування контакту, необхідністю отримання повних і правдивих показань про події, що давно минули, відсутністю доброї волі і тощо); особливостями психології неповнолітніх, схильних до фантазування, самонавіювання, необхідністю допитувати неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за участю адвоката, законних представників і педагога (психолога), які мають право задавати питання. В практичній діяльності зазначені питання вирішуються неоднозначно [9].

Новизною в даному питанні є створення так званих дружніх (зелених) кімнат для допиту малолітніх потерпілих, свідків, перш за все з приводу насильницьких злочинів.

Допит неповнолітніх носить складний і багатогранний характер.

Він включає в себе процесуальний, тактичний, організаційний, психологічний, педагогічний, етичний аспекти. Взаємозв'язок цих аспектів і співвідношення між ними виражаються в тому, що тактичні прийоми використовуються слідчим в суворій відповідності з кримінальним процесуальним законом і вимогами норм моральності з урахуванням вікових, психологічних і індивідуальних особливостей неповнолітнього.

У цілому допит малолітньої або неповнолітньої особи ведеться за правилами ст. 224 КПК. Стаття 226 встановлює окремі особливості допиту. Для їх застосування необхідно враховувати лише вік особи, яка допитується, на момент

проведення слідчої (розшукової) дії. Положення цієї статті застосовуються при проведенні допиту малолітньої або неповнолітньої особи незалежно від її процесуального статусу (свідок, потерпілий, підозрюваний) [4]. Новелою нового КПК є допит малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого у режимі відео конференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування). Необхідність проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого у режимі відеоконференції, як правило, виникає у зв'язку з тим, щоб запобігти або мінімізувати психологічне травмування неповнолітнього або малолітнього потерпілого чи свідка, яке може бути викликано його особистим візуальним контактом з обвинуваченим [3].

Неповнолітні – це особи, які не досягли 18 років.

Вік, починаючи з якого неповнолітній може виступати на допиті як свідок або потерпілий, у кримінальному процесуальному законодавстві не визначений. Характерні для неповнолітніх особливості психіки, без сумнівів, впливають на процес формування і давання ними показань, але вони не є перепонами для їх допиту, пов'язаними з психічними чи фізичними вадами. Практиці розслідування злочинів відомо чимало прикладів, коли діти віком 3-5 років повідомляли на допиті дані, які сприяли встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Водночас дітей рекомендується допитувати тільки у крайніх випадках, бо допит (як сам процес, обговорювана під час його проведення інформація, так і його обстановка) може негативно (травмуючим чином) вплинути на їх психіку.

Враховуючи вікові особливості неповнолітніх, варто ретельно готуватись до проведення допиту: детально вивчити особистість допитуваного, з'ясувати обстановку в сім'ї, його відносини з родичами, умови життя, оточення. Коли неповнолітній зрозуміє на допиті, що допитуючий відноситься до нього зі щирим інтересом, багато про нього знає, встановлення психологічного контакту спроститься.

Для психологічної характеристики малолітнього свідка (потерпілого) повинні бути отримані такі відомості:

в яких умовах живе та виховується дитина (склад сім'ї, відносини між батьками, ставлення батьків до дитини, вживані щодо дитини заходи заохочення та покарання, реакція дитини на них, чи бувають у будинку гості та як вони поведуться у присутності дитини, з ким дитина проводить вільний час, чи відвідує дитячі установи);

який рівень та особливості інтелектуального розвитку дитини щодо дошкільників – ступінь оволодіння мовою, чи уміє розповідати про те, що чула або бачила; чи легко вступає в спілкування з однолітками та дорослими; чи знає букви, чи уміє читати й писати; у яких межах володіє розрахунками; чи легко запам'ятовує казки, вірші; які заняття проводяться в дитячому садку та як дитина виявляє себе в них, а якщо дитина не відвідує дитячий садок, то чи займаються з нею батьки, чи читають їй, яким практичним умінням навчають, чи легко вона їх засвоює;

чи спостережлива дитина, наскільки вона кмітлива, чи точна в розповідях і чи любить їх доповнювати вигаданими подробицями; яким іграм віддає перевагу; щодо дітей молодшого шкільного віку, окрім названого, – як засвоює навчальний матеріал, які має труднощі в навчанні; чи адаптована до шкільного режиму, чи багато читає; про що цікавіше читати, чим захоплюється; чи схильна до ручної праці, технічних занять або творчості;

наскільки дитина інформована про певні сторони життя (залежно від змісту справи та мети передбачуваного допиту дитини);

які основні риси характеру дитини;

як розвинена фізично; які захворювання перенесла, чи страждає на хронічні захворювання; чи є дефекти органів чуття, в першу чергу, зору та слуху (ці відомості можуть бути отримані від медичних працівників школи або дитячого садку);

чи є у дитини дефекти мови (заїкання, погана вимова) або інші фізичні недоліки, яких вона соромиться, які теми розмови неприємні їй або можуть сильно схвилювати;

у якому емоційному стані знаходилася дитина у момент сприйняття подій, що цікавлять правоохоронні органи (чи була налякана, схвилювана тощо); чим була зайнята у цей момент, чи

брала сама участь у події або могла тільки спостерігати її, чи була ця подія в центрі її уваги;

чи розказувала дитина про події, щодо яких її буде допитано, і якщо розказувала, то що саме;

чи обговорювали дорослі ці події у присутності дитини.

Також, на нашу думку, слідчому доцільно дослідити інформацію на особистих сторінках допитуваної особи в соціальних мережах (якщо такі наявні). Особливо це стосується дітей середнього та старшого шкільного віку, які «тікаючи від реальності» та дорослого життя доволі активно спілкуються з однолітками через мережу Інтернет. Шляхом дослідження фотографій, певних висловів та іншої інформації можна зібрати відомості про її інтереси. Важливою умовою ефективного проведення допиту неповнолітніх та малолітніх осіб є правильне вирішення питання про те, хто з указаних в законі осіб братиме участь під час допиту. Без використання спеціальних знань у галузі психології досить гостро постає проблема якісної та дієвої підготовки до допиту неповнолітнього. Без допомоги кваліфікованого психолога майже неможливо обійтися у разі допиту неповнолітніх потерпілих або свідків, коли допомога кваліфікованого фахівця слідчому є дійсно необхідною (особливо, якщо учасник слідчої дії – особа дошкільного або молодшого шкільного віку).

Для зняття стану напруженості, хвилювання, неспокійності, тривожності, неприязні, підозрливості варто встановити психологічний контакт, застосовуючи при цьому такі психологічні прийоми: правило «накопичення згоди» – на початку допиту задаються питання лише з позитивними відповідями, що не викликають тривоги, поступово вони ускладнюються, наближуються до суті проблеми; демонстрація спільності поглядів, оцінок, інтересів (гендерна рівність, місце проживання, земляцтво, захоплення); прийом «психологічного прогладжування» – визнання допитуючим позитивних якостей допитуваного, наявності правоти в його позиціях, словах, вияв розуміння (це заспокоює неповнолітнього, підвищує почуття впевненості, доброзичливості зі сторони допитуючого); займає місце партнерів по спілкуванню відносно один одного; частота і

стійкість візуального контакту; наявність природної, невимушеної міміки, жестів, схожість манери спілкування.

На нашу думку, доцільним є застосування таких тактичних прийомів, які спрямовані на подолання наслідків дії окремих психологічних особливостей, притаманних психіці неповнолітніх, які є бар'єром для одержання допитуючим повних і таких, що відповідають істині, показань. Щодо неповнолітніх допитуваних пропонується застосовувати тактичні прийоми допиту: використання різних видів запитань (деталізуючих, уточнюючих, контрольних, нагадуючих); зіставлення показань із точно встановленими фактами під час кримінального провадження; з'ясування інформації про проведення часу неповнолітнім у період між подіями, що ним сприймалися, і допитом; з'ясування емоційного стану неповнолітнього під час сприйняття події; встановлення інформації про те, чим був зайнятий неповнолітній у момент злочину, чи брав у ньому участь або тільки спостерігав його, чи була ця подія в центрі його уваги; з'ясування умов сприйняття події неповнолітнім та доступність для його розуміння сприйнятого; з'ясування змісту фантазій неповнолітнього, виявлення характеру мрій; роз'яснення важливості заперечних відповідей; викладення допитуваному вірогідного ходу подій; проведення слідчого експерименту; пред'явлення доказів, що є доступними розумінню допитуваного; повернення до певних місць показань з метою докладнішого висвітлення окремих обставин; використання різних наочних засобів; використання образотворчих здібностей неповнолітнього; допит на місці події, якщо це не зашкодить психіці неповнолітнього; висвітлення події з різних боків; пропонування допитуваному повторити розповідь в іншій послідовності; використання аналогії, порівняння, суперечностей усередині показань або з іншими доказами.

Також під час допиту неповнолітніх варто дотримуватись таких рекомендацій: створювати обстановку допиту, найбільш сприятливу для встановлення психологічного контакту; бути ввічливим та уважним, маючи на увазі підвищену самооцінку неповнолітнього, відчуття достоїнства; особливу увагу звертати

на формування запитань – вони повинні мати зрозумілу, чітку форму, бути доступними і зрозумілими неповнолітньому, враховувати віковий та інтелектуальний розвиток; не вживати складні терміни; критично оцінювати отриману під час допиту інформацію, співставляючи її з доказами, оперативно-розшуковими даними; акцентувати увагу допитуваного на наявних у справі доказах в цілях попередження неправди, відмови від дачі показань, обмови і самообмови; виключати проведення повторних допитів, а також довгого його проведення; використовувати інформацію про особу допитуваного, отриману офіційним та неофіційним шляхом як в процесі підготовки до допиту, так і під час нього; роз'яснювати присутнім стороннім особам їх роль у допомозі слідчому, акцентуючи увагу на тому, що оціночні функції не входять в компетенцію допитуючого [9].

Допитуючий не може уникнути певного психологічного впливу на неповнолітнього з метою отримання правдивих показань, як вважає С.М. Зеленський. У цьому немає нічого протизаконного та аморального (якщо тільки вплив не містить елементів обману чи насильства). Щодо методів правомірного психологічного впливу, то це наступні: метод переконання (повідомлення допитуваному відомостей з метою впливу на його емоції, інтелект, волю), метод викриття (передача допитуваному інформації з метою отримання більш повних відомостей), метод правомірного навіювання (шляхом вимоги, пропозиції, поради, прохання, застереження, попередження), метод емоційного експерименту (використання психологічного стану допитуваного), метод прикладу (особистий приклад або повідомлення про позитивні якості інших осіб) [6].

Висновки. Знання психології формування показань, вікових та індивідуальних особливостей неповнолітнього допитуваного має вагоме значення для правильного обрання прийомів встановлення психологічного контакту, тактики допиту, режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його показань і, як результат, з'ясування необхідних обставин, отримання правдивої доказової

інформації для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Таким чином, результативність допиту неповнолітнього безпосередньо залежить від знання слідчим як основних психологічних характеристик цієї вікової групи, до якої належить допитуваний, так і його особистих якостей. І якщо вивчення останніх відбувається, в основному, на стадії підготовки до допиту, то отримання базових знань щодо вікової періодизації неповнолітніх – елемент професійної підготовки слідчих.

Література:

1. Конституція України. [Електронний ресурс]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990 р., № 1, с. 205.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. [Електронний ресурс]: http://pidruchniki.com/1233090949171/pravo/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukrayini_naukovopraktichniy_komentar
5. Кримінальний процес. Підручник. За ред. Коваленко В.В, Удалової Л.Д., Письменного Д.П. [Електронний ресурс]: <https://www.college-chnu.cv.ua/images/Books/Pravo/trudpravo.pdf>
6. Зеленський С.М. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності. [навч. посіб.] / С.М. Зеленський, С.П. Назаренко, Д.П. Письменний / МВС України. НАВС. – К. : КНТ, 2012. – 157с.
7. Омеляненко Г. М. Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми: [навч. посіб.] / Г. М. Омеляненко. – К. : Атіка, 2002. – 128 с.
8. Проблеми досудового та судового провадження у справах про злочини неповнолітніх: зб. тез круглого столу (м. Донецьк, 28 жовт. 2011 р.) / МВС України, Донецьк. юрид. ін-т. – Донецьк, 2012. – 214 с.
9. Шмиголь Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми // Підприємництво, господарство і право / Ін-т приватного права і підпр-ва АПРН України та ін. – К., 2007. – № 8. – С. 134-137.

ВІСНИК
Чернівецького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Наукове видання

Видається чотири рази на рік

Випуск № 1/2018

Редактор: Ківалов С.В.

*Передрук опублікованих матеріалів здійснюється
з обов'язковим посиланням на джерело.
**Відповідальність за зміст поданих до друку матеріалів
несуть автори публікацій.
Авторські права застережені.***

Папір офсетний. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 10,93. Тираж 300 прим. Зам. № 53.
Виготівник: Яворський С. Н.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ №18 від 17.03.2009 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. 099 73 22 544.